

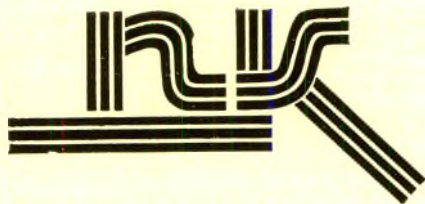
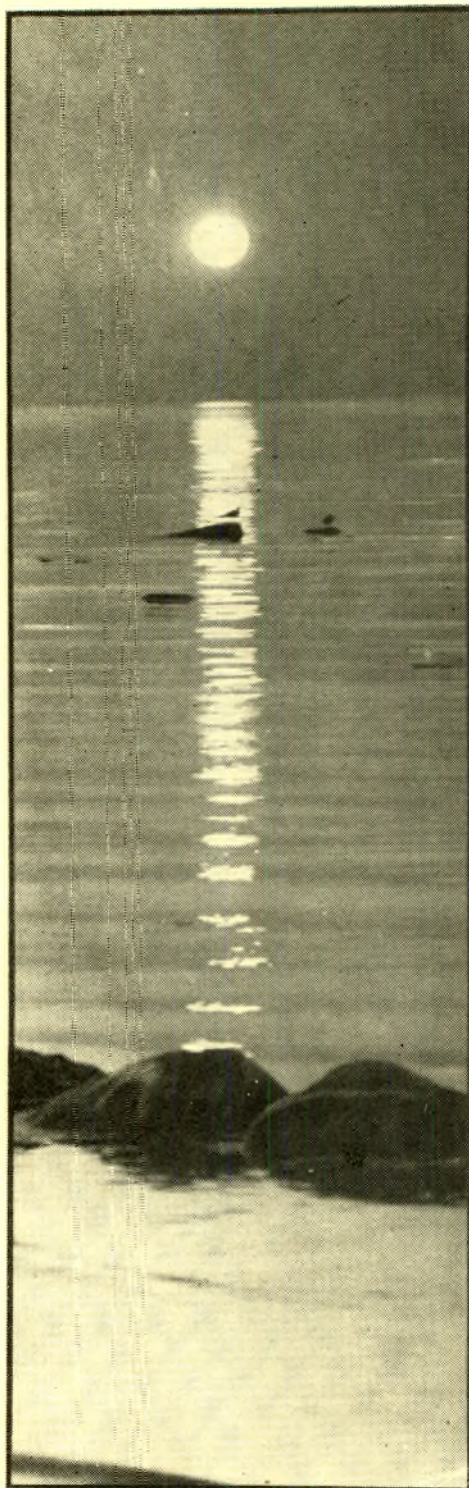
NÕUKOGUDE KOOL · 73

10

EESTI NSV HARIDUSMINISTEERIUMI PEDAGOOGILINE AJAKIRI

OKTOOBER NR. 10 1973
XXXI AASTAKÄIK

TOIMETUSE KOLLEEGIUM:

V. EKSTA, F. KUPP, L. LEVALD, H. LIIMETS, O. NILSON, H. ROOSVEE, H. ROOTS, A. SEPP, L. SIIMASTE (toimetaja), E. VAPPER, S.-A. VILLO.

Keeleline toimetaja V. LEHT
Tehniline toimetaja T. KOHA

TOIMETUSE ADDRESS:

Tallinn, Pikk tn. 40, tel.: toimetaja ja asetaiitja 433-18, vastutav sekretär ja osakonnad 404-47.

Kirjastus «Periodika», Tallinn, Pikk tn. 37, tel. 483-37.

EKP Keskkomitee Kirjastuse Trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

Ladumisele antud 20. VIII 1973. Trükkimisele antud 25. IX 1973. Trükiarv 4800. Trükipaber nr. 2, 70×100/16. Trükipoognaid 5,5. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 7,47. Arvestuspoognaid 9,86. MB-01923. Tellimise nr. 2299.

Tellimishind: aastaks — rbl. 3,60, 6 kuud — rbl. 1,80, 3 kuud — 90 kop. Oksiknumbri hind 30 kopikat.

«Ньюкоуде кооль» («Советская школа»).
Орган Мин. просв. ЭССР.
На эстонском языке.
Выходит один раз в месяц.

© «Nõukogude Kool» 1973.

Esikaanel: Tänavu valminud uus koolimaja Tallinnas Ehte tänavas.

MARGUS VIIKMAA foto

Tagakaanel: Varangu vallakool. Ehitatud 1863. aastal (1911. a. kooliloenduse andmeil). Pildistatud aastail 1920—30. Ümber pildistas Margus Viikmaa.

V. I. LENIN KULTUURI- REVOLUTSIOONIST *

ILSE ŠEVTSUK

Kultuurirevolutsiooni tähtsaim ülesanne on luua sisult sotsialistlik ja vormilt rahvuslik kultuur.

1920. aastail toimus terav võitlus kodanliku ja sotsialistliku ideoloogia vahel mitmesuguste loominguilise intelligentsi gruppide näol. Lenin pidas seda seaduspäraseks, inimestes toimuvate protsesside keerukusest, eelkõige intelligentsi ideelise ümberkujunemise komplitseeritusest tingituks.

Rõhutades, et igal kunstnikul on õigus luua vabalt, vastavalt oma ideaalile, ütles Vladimir Iljitš samal ajal: «Kuid meie oleme, muidugi mõista, kommunistid. Me ei tohi istuda käed rüpes ja lasta kaosel areneda ükskõik kuhu. Me peame seda protsessi täiesti plaanipäraselt juhtima ja tema tulemusi kujundama.»²¹

²⁰ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 231.
²¹ Mälestusi V. I. Leninist, 2. köide, Tallinn, 1963, lk. 443.

Võrreldes poliitiku ja kunstniku elukäsituse spetsiifilisi erinevusi, näitas Lenin, et poliitikul tuleb eelkõige silmas pidada «klassitüüpide» vastandamist, individuaalsed erandid ei ole temale olulised. Kunstiteoses on aga kogu asja tuum individuaalses olukorras, antud tüüpide iseloomu ja psüühika analüüsis.²² Arvestades sügavalt kunsti spetsiifikat, märkis Lenin, et parteitöö kirjandust puudutavat osa ei tohi šabloonselt samastada selle töö teiste osadega. Ometi ei näinud ta antud spetsiifikas midagi niisugust, mis takistaks pidamast kirjandust lahutamatu seotuks sotsiaaldemokraatliku partei töö ülejäänud osadega.

V. I. Lenin lähtus sellest, et tõeliselt vabalt ja igakülgsest saab kunst areneda ainult klassivastuoludeta ühiskonnas, kus inimkonna vaimulooming on täiel määral rakendatud ühiskondliku progressi ja rahva kasvavate vaimsete vajaduste rahuldamise teenistusse. Ta rõhutas, et meie töölisklass väärib palju rohkemat kui lihtsalt ajaviidet ja meelelahutust, ta vajab tõeliselt suurt kunsti, mis oleks rahvahulkadele «arusaadav ja neile meeldiv». Niisugune kunst «peab nende hulkade tunnet, mõtet ja tahet ühendama, neid kõrgemale tõstma. Ta peab äratama ja arendama neis kunstnikke».²³

Ei tohi aga V. I. Lenini suhtumist kunsti rahvalikkuse mõistesse lihtsustatult käsitada. Ta oli kaugel sellest, et pidada kunstiloomingu rahvalikkuse peamiseks tunnuseks selle arusaadavust laiadele hulkadele. On loomulik, et rahvast vaimselt rikastada, rahvahulkade tundeid ja mõtteid ühendada ja ülendada saab ainult niisugune teos, mis on ennekõike kunstiteos. **V. I. Lenin oli kategooriliselt rahvalikkuse nõude labastamise vastu, selle tähtsa printsiibi kitsarinnalise ja ühekülgselt tõlgendamise vastu.** Kirjandus- või kunstiteose väärtuse hindamisel ei saa arvestada ainult arusaadavust või seda, kui paljud üht või teist filmi või lavastust on

²² V. I. Lenin, Teosed, 35. kd., lk. 146.

²³ Mälestusi V. I. Leninist, 2. köide, Tallinn, 1963, lk. 444.

vaadanud. V. I. Lenin kinnitas paljudes mõtteavaldustes: selleks et laiad rahvahul- gad kunstiloomingut sügavalt ja igakül- gelselt mõistaksid, on vaja neid kunsti- ja kirjandusloomingule lähendada, s. t. aren- dada laialdaselt esteetilist kasvatustööd.

Seega sisaldab kirjanduse ja kunsti rah- valikkuse printsiibi leninlik käsitus kahte tendentsi:

■ kirjanduse ja kunsti lähendamist rah- vavale;

■ rahva lähendamist kirjandusele ja kuns- tile.

V. I. Lenini mõtted kirjanduse ja kunsti rahvalikkusest ja parteilisusest on tänapäe- val tähtis ideeline orientiir nõukogude kunsti mõistmisel. «Ei ole niisuguseid tea- duse ja kunsti vorme, mis ei oleks seotud kommunismi suurte ideedega ja kommu- nistliku majanduse rajamise ääretult mit- mekesise tööga,»²⁴ rõhutati juba partei II programmis.

Meie vabariigis on kultuurirevolutsiooni üks tunnusjooni kirjanduse ja kunstiloomin- gu laialdane levik, kultuurisaavutuste kätte- saadavaks tegemine kogu rahvale, rahva enda aktiivne osavõtt kultuuri arendamisest selle kõikides vormides. Sõjajärgseil aastail on vabariigis kõrgema õppeasutuse lõpe- tanud üle 45 000 inimese, peamiselt töölis- te ja talupoegade lapsed. Eesti NSV ületab üliõpilaste arvult 10 000 elaniku kohta sel- lised kapitalistlikud maad, nagu Jaapan, Saksa FV ja Prantsusmaa.²⁵

Massilisemaid kunstiharrastuse vorme meie vabariigis on koorilaul. Kujukalt pee- geldavad seda üldlaulupeod²⁶:

	Osavõtjaid
1869. a.	789
1891. a.	2 700
1910. a.	10 000
1923. a.	13 000
1933. a.	20 000
1955. a.	30 000
1960. a.	35 000

²⁴ NLKP Resolutsioonid..., I osa, lk. 450—451.

²⁵ Vt. Народное хозяйство СССР в 1970 г., стр., 119, 643.

²⁶ Vt. P. U u s m a n, Kunstiloomingugev- dagu kommunismi positsioone. «Eesti Kom- munist» 1964, nr. 2, lk. 47.

Need arvud näitavad koorilaulu popu- laarsust, muusikakultuuri massilisust, tra- ditsiooni, mis on oma kõrgema astme saa- vutanud just sotsialismi tingimustes.

Ka paljud teised faktid räägivad rahva- hulkade kultuuriharrastuste kasvust nõu- kogude võimu ajal. Nii oli 1939. aastal Eestis teatrikülastajaid 622 700, 1972. aastal rohkem kui 1 300 000.

1970. a. käis NSV Liidus tuhande elani- ku kohta teatris keskmiselt 460 inimest, Eesti NSV-s aga 944.²⁷

Paljurahvuseline nõukogude kultuuri koostisosana on meie vabariigi kirjandus ja kunst omandanud sotsialistlikud jooned ning muutunud levikult massilisemaks kui kunagi varem. Meie kirjanike parimaid teoseid antakse välja paljude NSV Liidu rahvaste ja ka teiste maade rahvaste keel- tes. Ajavahemikul 1940—1971 ilmus vene keeles üle 460 eesti kirjanike teose kogu- tiraaziga 20 miljonit eksemplari ja teiste nõukogude rahvaste keeltes rohkem kui 250 raamatut kogutiraaziga üle 3,5 miljoni eksemplari.²⁸

Samal ajal on eesti lugejaile kättesaada- vaks muutunud kõigi NSV Liidu rahvaste paremad kirjandusteosed. Eesti keelde on tõlgitud rohkem kui 1100 vene ja ligi 290 teiste vennasrahvaste kirjandusteost.

V. I. Lenini kultuurikäsituse tähtsamaid juhtmõtteid on lugupidav suhtumine kul- tuuripärandisse, kultuuriprotsessi järjekes- tuse tunnistamine ja selle säilitamise va- jaduse rõhutamine. Marksistlik suhtumine kultuuripärandisse on sotsialistliku kultuu- rirevolutsiooni keskne nõue.

Sotsialistlik kultuur ei saa tekkida tüh- jal kohal. Kultuuri ajaloo iga etapp on alati tuginenud eelneva saavutustele. Iga uus ajajärk kultuuri arengus sisaldab eel- nenu kriitilist ümberhindamist. Osa vaim- seid väärtusi arendatakse edasi, talletatak- se spetsialistide teadmistes, muuseumide varasalvedes, mingisugune osa unustatakse.

«Sotsialismi teostatavus on olnud just sel- lest, kui võrd meil õnnestub ühendada nõu- kogude võim ja nõukogude valitsemisorga-

²⁷ Vt. Народное хозяйство СССР в 1970 г., стр. 675, 677.

²⁸ Vennasrahvaste vääramatu liit. Tallinn, 1973, lk. 42.

nisatsioon kapitalismi uusima progressiga,» õpetas Lenin.²⁹

Nõukogude võimu algusaastatel leidis inimesi, kes arvasid, et uue kultuuri loomine tähendab vana absoluutset eitamist. Heisati kurikuulus «puhta proletaarse kultuuri» loosung — uus pidi sündima ilma seoseta minevikuga.

Oli ka teise äärmusliku suuna pooldajaid, kes jultustasid «ühtse voolu teooriast», kogu mineviku kultuuri tervikuna ülevõtmise vajadusest. Idealiseerides vana kooli, eitati selle põhjaliku ümberkorraldamise vajadust ja taheti uut haridussüsteemi luua vaid mõningate reformide abil.

Eriti ohtlikuks kujunes pahempoolitsev nihilism. Kui vana idealiseerimine ja «ühtse voolu teooria» leidsid pooldajaid peamiselt intelligentsi, eeskätt kodanlik-natsionalistlikult meelestatud haritlaste hulgas, kelle mõju ühiskonnas polnud määrav, siis proletaarse kultuuri ideed levisid ka tööliste endi hulgas. Uue otsimisel oldi valmis loobuma kogu tsivilisatsiooni saavutustest põhjendusega, et need olid feodaalsed või kodanlikud. Proletkultu teooria ja praktika tekitasid tõsist kahju, sest suhtuti eitavalt mitte ainult mineviku kultuuripärandisse, vaid püüti tegutseda partei juhtimisest sõltumatult. Nende arvates pidi Kommunistlik Partei juhtima vaid proletariaadi poliitilist ja ametiühing majanduslikku võitlust, nemed aga revolutsiooniliskultuurilist loomingut. «Proletaarse kultuuri» ideoloogideks said väikekodanlikud poolharitlased ja anarhistid, kes spekuleerisid töötajate kasvava iseteadvuse ja vajadusega hariduse järele.

Proletkultu marksismivastastest olemusest rääkis Lenin mitmetes töödes.

Tänu temale ei muutunud majanduslik ja poliitiline isolatsioon, mille imperialism meile peale surus, kultuuriliseks isolatsiooniks.

Suhtumises kultuuripärandisse tuleb arvestada, et kaugeltki mitte kogu kodanliku ühiskonna kultuur pole kodanluse ja kodanlik kultuur. Neid mõisteid ei tohi samastada.

On teada, et kapitalismi tingimustes tekitab sotsialistliku kultuuri elemendid.

Nende hulka kuuluvad ka marksistlik-leninlik teooria, sotsialistlik ideoloogia, proletarse kirjanduse ja kunsti alged.

Järelikult, seal, kus püsib kodanluse klassivõim, on valitsevaks kultuuriks paratamatult kodanlik kultuur ja valitsevaks ideoloogiaks kodanlik ideoloogia. Seepärast rõhutame: kuigi mitte kogu mineviku kultuur pole kantud ekspluataatorlike klasside ideoloogiast, on **kultuuri positiivsete väärtuste** ühiskondlik kasutamine alati suuremal või vähemal määral allutatud valitsevate klasside ideoloogiale.

Kommunist on «...internatsionaalse kultuuri poolt, kuhu igast rahvuslikust kultuurist kuulub ainult osa ja nimelt iga rahvusliku kultuuri järjekindlalt demokraatlik ja sotsialistlik sisu.»³⁰

Kodanliku ühiskonna kultuuri (mis peegeldab klasside huve) samastamine kodanliku kultuuriga võib viia suurte vigadeni, mis avaldusidki dogmatismi ja isikukultuurse tingimustes kõrgilt üleolevas ja eitavas suhtumises Lääne teaduse ja kunsti saavutustesse.

Lenin hoiatas nii vana huupi eitamise kui ka idealiseerimise eest. Ta näitas, et uues ühiskonnas ei või õpetamine, kasvamine ja haridus nagu kultuur tervikuna olla vanad, kuid ometi peavad nad lähtuma sellest materjalist, mille on meile pärandanud vana ühiskond. «Me ei kujuta endale ette muud sotsialismi peale niisuguse, mis on rajatud kõigi arenenud kapitalistlikult kultuurilt saadud õppetundide alusele.»³¹

Kultuuri järjekestvuse säilitamiseks toimub kultuuripärandi kriitiline ümberhindamine kahes suunas:

- a) omandatakse mineviku positiivsed kultuuriväärtused;
- b) võetakse üle ka parim nüüdisaja kapitalismi teadusest ja kunstist.

■ Kultuuripärandi diferentseeritud, konkreetne ja ajalooline analüüs,

■ juhendumine V. I. Lenini õpetusest kahest kultuurist igas rahvuslikus kultuuris,

■ kommunistlik parteilisus, klassiprintsiibist juhendumine —

²⁹ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 231.

³⁰ V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 93.

³¹ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 279.

sellised on kultuuripärandisse suhtumise leninliku meetodi põhihood.

* * *

Kultuuri revolutsiooni üheks esmajärgulise tähtsusega ülesandeks pidas Lenin uue intelligentsi, rahvaintelligentsi loomist.

Iga rahvuse progressi ja elujõulisust saab mõõta eelkõige selle osaga, mida ta annab inimkonna sotsiaalsesse ja kultuurilisse varamusse. Oli vaja ulatuslikult organiseerida spetsialistide ettevalmistamist kõigi rahvamajandusharude, teaduse, tehnika ja kultuuri tarbeks eelkõige tööliste ja talupoegade hulgest. Rahvaintelligentsi loomisel oli oluline rahva hulgest pärinevate eesrindlike inimeste valik ja edutamine juhtivale partei-, nõukogude ja majandustööle. Partei jõudude õige paigutamine on uue ühiskonna eduka ehitamise pant.

Olulise osa meie juhtivast kaadrist moodustavad kommunistid. Kuid Lenin õpetas ka, et parteiorganisatsioonid peavad väsimatult otsima juhtivaks tööks sobivaid inimesi parteitute hulgest, rahva seast.

Seejuures Lenin õpetas, et juhtival kaadri tules «üha rohkem endid valgustada kõigis teoreetilistes küsimustes, üha enam vabaneda traditsiooniliste, vanale maailma-vaatele omaste fraaside mõjust ja alati silmas pidada, et sotsialism, sestsaadik kui ta on saanud teaduseks, nõuab, et teda ka võetaks kui teadust, s. t., et teda õpitaks. Niiviisi omandatud ja järjest selgemaks muutuvat teadust on tarvis levitada tööliiskade keskel järjest suurema usinusega...»³²

Rahvamajanduse kindlustamises spetsialistidega töörahva hulgest ja sotsialistliku ideoloogia võidulepääsus nägi Lenin teaduse ja kultuuri õitsengu algust.

Et teadus, tehnika ja kunst olid varem kodanlike spetsialistide kättes ja peades, siis ilma nende teadmiste, kogemuste ja tööta oli «tegelikult võimatu üle võtta seda kultuuri, mille on loonud vanad ühiskondlikud suhted ja mis on järele jäänud kui sotsialismi materiaalne baas... tee sotsialismile, ainus tee — õpetada töölisi praktiliselt juhtima kolossaalseid ettevõtteid, or-

ganiseerima suurtootmist ja suureulatuslikku jaotust.»³³

Lenin lähtus sellest, et kommunismi ei saa ehitada teisest materjalist ega olegi selleks muud materjali kui kapitalismi poolt loodud inimmaterjal. «...kodanlikku intelligentsi ei saa minema ajada ega hävitada», õpetas Lenin, «teda on tarvis muuta, ümber kujundada, ümber kasvutada — nagu on tarvis ümber kasvutada pikaajalises võitluses proletariaadi diktaatori pinnal ka proletariaadi endid, kes ei vabane oma väikekodanlikest eelarvamustest otsekohe, ime läbi, mitte jumalama käsul, mitte loosungi, resolutsiooni ega dekreedid käsul, vaid üksnes pikas ja raskest massilises võitluses massiliste väikekodanlike mõjude vastu.»³⁴

Tuli alustada kodanlike spetsialistide otstarbekast ärakasutamisest. Selleks oli vaja eelkõige luua tingimused, mis kodanlikele spetsialistile näitaksid, et tal teist väljapääsu pole, pole võimalik pääseda ka vanasse ühiskonda. Teatud arv kodanlike spetsialistide reetis tööliisklassi süstemaatiliselt. Seepärast märkis Lenin: «...täienduseks vägivaldale läheb siin vaja võitnud proletariaadi organiseeritust, distsipliini ja moraalselt kaalu, kes allutab endale kõik kodanlikud spetsialistid ja tõmbab nad oma töösse.»³⁵

Revolutsioonielne intelligents tuli uue ühiskonna ehitamisega kaasa küllaltki erinevaid teid pidi.

1. Vana intelligentsi revolutsioonilis-demokraatlik osa (K. Timirjasev, I. Mišurin, A. Blok, A. Serafimovitš, V. Majakovski, K. Tsiolkovski, H. Marr jt.) andsid oma teadmised ja oskused uue kultuuri loomiseks.

2. Teine osa vana intelligentsi esindajaid ei mõistnud revolutsiooni mõtet otsekohe, kuid olles oma kodumaa tõelised patriooidid, läksid Kodusõja ja interventsiooni raskel aastail siiski Nõukogude Vabariigi teenistusse, et teda iga hinna eest kaitsta. Nii tulid Punaarmee tsariaarmee tuntud kindral Brussilov ja veel üle 200 kindrali,

³³ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 270—271.

³⁴ V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 92.

³⁵ V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 53.

³² V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 334.

kokku viiendik kogu Venemaa kindralstaabist. Veel 1924. a. olid peaaegu pooled mereväe kõrgemast juhtivast koosseisust aadlikud.

Pärast kestvaid kõhklusid hakkas intelligentsi absoluutne enamus nõukogude võimu tunnustama kujuneva sotsialistliku tegelikkuse mõjul. Nii oli 1929. a. tööstuses kõige kogenenumatest spetsialistidest 82% revolutsioonielise Venemaa silmapaistvate majandusmeeste hulgast. Nõukogude intelligentsi ridadesse tuli enamik õpetajaid, arste, agronoome ja Tsaari-Venemaa loominguilise intelligentsi esindajaid.

3. Võib tuua ka teist laadi näiteid. Otsekohe pärast revolutsiooni läks väike osa vanast intelligentsist vastasleeri, põhiliselt need, kes olid tugevasti seotud kodanlaste ja mõisnike parteidega. Enamik neist emigreerus piiri taha, kust nad igati püüdsid kahjustada Nõukogude riiki.

Kahjuks sattus võlismaale ka selliseid haritlasi, kes olid nõukogude rahvale väga südamelehedased: I. Repin, F. Saljapin, S. Rahmaninov, A. Kuprin, L. Andrejev, A. Aljohhin jt. Mitte mõistes revolutsiooni, pöörasid nad kodumaale selja ja igatsesid kogu elu ta järele. Eraldunud oma maast ja rahvast, elasid paljud neist üle vaimse ja loominguilise kriisi.

Oma rahvaga jäänud vana intelligents jäi sellest tragöödiast puutumata. Vastupidi, üldrahvalik tööpaatos viis ka neid loominguilisele tõusule. Seejuures sai otsustavaks teguriks, et realiseeriti Lenini juhend — luua vana intelligentsi jaoks paremad elu- ja töötingimused kui kapitalismi ajal «nii ainelise ja õigusliku olukorra mõttes, nii tööliste ja talupoegadega selsimehelikult koos töötamise mõttes kui ka ideelises mõttes, s. o. selles mõttes, et nad saavad oma tööst rahuldust ja on teadlikud selle töö, kapitalistide klassi omakasupüüdlikest huvidest sõltumatu töö ühiskondlikust kasust.»³⁶

NLKP XXIV kongressil märgiti: nõukogude haritlaskond näeb oma kutsumust selles, et pühendada loov energia rahva üritusele, kommunistliku ühiskonna ülesehitamisele. Kiiresti kasvab haritlaste arv. Teaduslik-tehnilise intelligentsi kasvutempo on

³⁶ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 167—168.

hakanud viimastel aastatel ületama kõigi teiste sotsiaalsete gruppide kasvutempo. See on seaduspärane protsess, mis tuleneb partei poliitikast ja on suunatud teaduse ja tehnika progressi igakülgselt kiirendamisele, rahva kultuuri- ja haridustaseme edasisele tõstmisele.

Teaduse ja tehnika progress on kommunismi materiaaltehnilise baasi loomise peamine hoob. Elu nõuab, et mitte üksnes plaani- ja majandusorganid, vaid ka kogu parteikaader täiel määral hoolitseksid teaduse ja tehnika progressi kiirendamise eest, näeksid perspektiive ning arvestaksid neid praktilises töös. NLKP XXIV kongress seadis ajaloolise tähtsusega ülesande — «ühendada teaduslik-tehnilise revolutsiooni saavutused orgaaniliselt sotsialistliku majandussüsteemi eelistega...»³⁷

Kongress pööras erakordset tähelepanu teadusele, et arendataks laialdasemalt sotsialismile omaseid teaduse ja tootmise ühendamise vorme. Selles tuleb näha vajalikku eeldust tootmise reservide täielikumaks ära kasutamiseks, tööviljakuse kasvu tempo kiirendamiseks, teaduslik-tehnilise progressi, tootmise efektiivsuse tõstmiseks.

Kurss tootmise efektiivsuse tõstmisele nõuab tema struktuuri täiustamist, tööjõuresursside ratsionaalset kasutamist, vananenud tehnika uuendamist, toodangu kvaliteedi parandamist.

Partei kavandatud majanduse arendamise ja rahva elujärje tõstmise plaanide edu oleneb lõppkokkuvõttes inimestest. Partei üks kesksemaid ülesandeid on töörahvahulka üha laiem kaasatõmbamine tootmise juhtimisse.

Juhtimise küsimused puudutavad mitte üksnes juhtide ja spetsialistide kitsast ringi, vaid ka partei, nõukogude ja majandusorganeid, tootjate kõiki kollektiive.

Need küsimused on muutunud eriti aktuaalseks seepärast, et mastaapide kasv ja kvalitatiivsed edusammud meie majanduses esitavad juhtimisele uusi, üha kõrgemaid nõudmisi. Viimasel ajal on avardunud võimalused juhtimise parandamiseks seoses meie kaadri teadmiste taseme tõusuga, professionaalse ettevalmistuse paranemi-

³⁷ L. Brežnev, NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIV kongressile. Tallinn, 1971, lk. 69.

sega. Majandusprogramm saab reaalseks siis, kui seda toetab partei organisatsiooniline, poliitiline ja ideeline kasvatustöö.

Seega on majanduse arendamine orgaaniliselt seotud kultuurivaldkonna tähtsaimate ülesannetega, kaadri ettevalmistamise, kõigi töötajate üldharidusliku ja kultuuritaseme tõusuga. Nii oli see Lenini eluajal, nii on see tänapäeval.

Võttes kokku leninliku kultuurirevolutsiooni õpetuse olemuse, märgitakse NLKP Keskkomitee teesides Vladimir Iljitš Lenini 100. sünniaastapäevaks, et **leninlik kultuurirevolutsiooni programm oli tähtis panus revolutsiooni teooriasse ja praktikasse.** Selle programmi põhiliseks sisuks oli: 1) rahva haridustaseme tõstmine — kõigi tingimuste loomine laiaade töörahvahulkade suunamiseks poliitika, teadmiste ja esteetiliste väärtuste juurde; 2) teadusliku sotsialistliku ideoloogia levitamine ja rahva kogu vaimse elu organiseerimine sellel põhimõttel; 3) väikekodanlikest vaadetest ja harjumustest jagusaamine.

ÕPILASTE KUTSEVALIKU- ALASED TEADMISED JA NENDE MUUTUMINE INFORMATSIOONI KÄIGUS

AIMI SUKAMÄGI

Üldhariduslike koolide lõpetamisel tuleb noortel valida elukutse. Elukutse valimine on oluline mitte ainult üksikisikule, vaid kogu ühiskonnale. Isiksuse omadustele ja huvidele vastav töö toob kaasa innustuse, loominguilise suhtumise töösse, tööviljakuse tõusu ning rahulolutunde, aitab ära hoida tööjõu voolavust, tootmispraaki, tööalaseid traumasid ja avariisid.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmis on öeldud, et «igapäevasele garanteeritakse ühiskonna huve arvestades võrdne vabadus valida tegevus ja kutseala» (2, lk. 108). «Elukutse valiku vabadust piirab ja teeb selle valiku juhuslikuks üldhariduse ja polütehnilise hariduse madal tase,» on kirjutanud N. K. Krupskaja (3, lk. 580).

Teadlik saab kutsevaliku olla ainult siis, kui õpilane tunneb rahvamajanduse elukutseid ja kutseõudeid, tunneb oma võimeid, iseloomu, kui ta teab õppeasutusi, kus saab

omandada soovitud elukutset, ja tunneb ka rahvamajanduse kaadrivajadusi.

Selleks et selgitada, missugused on õpilaste kutsevalikualased teadmised ja kui efektiivselt on võimalik neid tõsta ning milliseid muutusi see kaasa toob, korraldasime 1969/70. õppeaastal uuringu.

Selles artiklis käsitleme õpilastele esitatud küsimuste järgi kutsevalikualaseid teadmisi ja nende tõstmise võimalusi. Kutsevalikualaste teadmiste tõusuga kaasnevaid muutusi on vaadeldud eelmistes «Nõukogude Kooli» numbrites (4; 5).

Õpilaste teadmised kutsetööst (küsimus 1). Töö sisu, töö loominguilised võimalused on peamised faktorid, mis määravad suhtumise töösse. Sellistele järeldustele tuldi Leningradi Riiklikus Ülikoolis korraldatud sotsioloogilises uuringus (6). Analooogilistele järeldustele on tulnud ka teised autorid (7). Järelikult on vaja kutset hästi tunda. Kuidas õpilased seda teavad? (Õpilaste vastused on hinnatud järgmiselt: teab hästi, rahuldavalt, halvasti, ei tea üldse või mõningate küsimuste puhul on hinnang hästi ja rahuldavalt asendatud arvamusega — ülevaade on olemas.)

8. klassi õpilaste vastustest selgub, et kutset teab hästi alla 10% õpilastest (E_1 — 7,3%, K_1 — 4,3%¹) ja rahuldavalt 40% (E_1 — 30,3%, K_1 — 36,0%). Enamik õpilastest tunneb kutset halvasti või üldse mitte. A. Kitse ja E. Ranniku (8) järgi hindas 8. klassi õpilastest soovitud kutse tuntust hindega alla rahuldava 52,9% vastajate üldarvust.

8. klassi õpilastele valmistab kutsevalik suuri raskusi.

Ka 11. klassi õpilaste hulgas ei ole olukord märgatavalt parem, kuigi nüüd peavad kõik õpilased tegema juba konkreetse valiku.

Vähemalt rahuldavalt teab soovitud kutset ca 40% õpilastest (E_1 — 42,4%, K_1 — 40,4%). Kutsete tundmise kohta kirjutab Tapa keskkooli 11. klassi õpilane K. M.

¹ E_1 — eksperimentaalrühm küsimustike esmakordsel täitmisel.
 E_2 — eksperimentaalrühm küsimustike teistkordsel täitmisel.
 K_1 — kontrollrühm küsimustike esmakordsel täitmisel.
 K_2 — kontrollrühm küsimustike teistkordsel täitmisel.

järgmist: «Olen elukutsetest vähe lugenud ja ka teistelt andmeid saanud. Seepärast valmistab elukutse valik mulle raskusi. Elukutseid on väga palju. Nende kohta peaks rohkem kirjandust ilmuma. Siis leiaks mõnigi endale õige elukutse». Või «Valin õpetajakutse — ainuke, mida ma natuke tunnen», kirjutab 11. klassi õpilane K. P. Tartust.

Soovitud kutse tööolude tundmine (küsimus 2) on veelgi kasinam. 8. klassi õpilastest andis õigeid ja rahuldavaid vastuseid vähem kui viiendik (E_1 — 16,4%, K_1 — 13,3%). Enamik õpilasi kirjutab *ei tea* või annab vale vastuse.

Ka 11. klassi õpilased tunnevad kutse tööolusid halvasti: E_1 — 26,7% ja K_1 — 19,4%. Seega kirjutab häid ja rahuldavaid vastuseid vähem kui veerand õpilastest.

Teadmised kutse rakendamisest (küsimus 3). Sageli ei kujutle noorukid õppima asudes, kuhu nad pärast lõpetamist tööle asuvad. See oht on eriti siis, kui kutse samastatakse õppeainega. Näiteks: «Mulle meeldib kirjandus, astun ülikooli», kuid õpetajana töötada ei taheta. Õppida soovitakse mõtlemata sellele, missugune töö ees ootab.

Kuigi sellele küsimusele vastavad õpilased suhteliselt paremini, on siiski palju neid, kellel kutse rakendamisest ei ole ülevaadet. 8. klassis ei oska küsimusele vastata 26—32% õpilastest, 11. klassis 15%. 20—25% õpilastest jätab küsimusele vastamata.

Soovitud kutse nõuetest (küsimus 4) inimese võimetele ja teistele isiksuse omadustele on ülevaade olemas neljandikul 8. klassi õpilastest ja 40%-l 11. klassi õpilastest. Enamik õpilasi pole suutelised sellele küsimusele vastama.

Suhteliselt paremini teavad õpilased seda, millistes koolides saab omandada soovitud eriala (küsimus 5). 8. klassis oskab küsimusele vastata ca 60% õpilasi ja 11. klassis 74—82%.

Õpilaste teadmised töötasu kohta. Töötasu on üks tegureid, mis põhjustab tööga rahulolematuse ning tööjõu voolavuse (6; 7). Kutset valides ei pea noorukid palga suurus oluliseks (9). Olukord muutub, kui tuleb hakata arvestama sissetulekuid ja väljaminekuid. Et puudulikud teadmised

töötasu suurusest ja selle moodustamisest ei saaks kutsest pettumise kaasteguriks, tuleb õpilastele anda teadmisi ka selles valdkonnas.

Andmed näitavad, et ainult 40% (E_1 — 43,4%, K_1 — 36,7%) 8. klassi õpilastest teab soovitud kutseala töötasu suurust (küsimus 6). 11. klassis on olukord analoogiline. Töötasu suurusest on ülevaade olemas E_1 — 41,8% ja K_1 — 47,7%. Ligikaudu pooled õpilased ei tea ka seda, kas kutsealal on tükitöötasu või ajatöötasu (küsimus 7). Sellele, kas palk tõuseb kvalifikatsiooni tõustes (küsimus 8), vastab vähemalt rahuldavalt ca 40% õpilasi. Veelgi vähemal arvul õpilastel, ligikaudu ühel viiendikul, on ülevaade olemas palgale mõju avaldavatest teguritest (küsimus 14).

Kutse «ametiredeli» tundmine (küsimus 9). Igal tegevusalal (näiteks metallitöö, taimekasvatus) on terve hulk elukutseid, mida võib reastada hariduslikku taset ja tööalaseid kogemusi arvesse võttes. Noortel kutsevalijatel on kasulik seda teada. Kui on tekkinud teatud kutse soov, aga praegushetkel pole võimalik soovitud kutset õppima asuda (konkursi tõttu või mõnedel teistel põhjustel), tuleb esialgu omandada selle ala mõni lihtsam kutse.

Edaspidi on võimalik siis asuda õppima asutuse stipendiaadina või kaugõppes. Juhuslikult tööle minekuga jäävad nimetatud võimalused ära.

Õpilastel lasti koostada soovitud kutse «ametiredel». 8. klassi õpilastest vastab 1/10 õpilastest õigesti, rahuldavaid vastuseid on E_1 — 17,4%, K_1 — 11,9%. Suurem osa õpilasi küsimusele vastata ei oska. Analoogiline olukord on 11. klassis. Õigeid ja rahuldavaid vastuseid on ca 30%-l õpilastel.

Õpilaste teadmised kutsete arvukusest (küsimus 11). USA-s väljaantud «Kutsete sõnastikus» on iseloomustatud 35 550 elukutset. Nõukogude Liidus on toodud andmeid 29 000 kutse kohta. On selge, et igale inimesele leidub mitmeid kutseid, milleks ta on sobiv ning mis võiksid teda huvitada.

Õpilased teavad kutseid hoopis vähem, kui neid tegelikult on. Kui õigeks võib pidada tuhandetesse, kümnetesse tuhandetesse ulatuvat vastust, siis õpilased anna-

vad põhiliselt sadadesse ulatuva vastuse. 8. klassis on kutsete arvust ülevaade olemas ca 10% ja 11. klassis 12—14% õpilastel.

Elukutse jaotamine gruppidesse (küsimus 12). Selleks et hõlpsam oleks saada ülevaadet rahvamajanduse tähtsamatest elukutsetest, on vaja tunda kutsete klassifikatsiooni. Andmed näitavad, et õpilased ei tunne kasutusel olevaid klassifikatsioone. Kõige sagedamini jaotavad 8. klassi õpilased kutseid rasketeks ja kergeteks (E_1 — 18,6%, K_1 — 23,3%), füüsilisteks ja vaimseteks (E_1 — 12,8%, K_1 — 15,1%). Sama tendentsi näeme ka 11. klassi õpilastel. Füüsilisteks ja vaimseteks grupeeris elukutseid veerand õpilastest (E_1 — 28,5%. K_1 — 20,6%). Rahvamajandusharude järgi on kutseid grupeerinud ainult mõned õpilased: 8. klassis E_1 — 4,1%, K_1 — 0,7%, 11. klassis E_1 — 7,3%, K_1 — 3,9%.

Õpilaste teadmised võimetest (küsimus 13). Kutsevalikul on oluline tähtsus võimetal — isiksuse omadustel, mis võimaldavad mingit tööd sooritada kiiresti ja heade tulemustega. Võimed on teatud tegevuse eduka sooritamise eeldus. Vaimsetest ja kehalistest eeldustest kasvab välja kutse sobivus.

Ainult mõned õpilased kirjutavad õige vastuse. Rahuldavaid vastuseid on viiendikul õpilastel. Enamik õpilasi kirjutab vale vastuse või ei tea. 11. klassis on õigeid ja rahuldavaid vastuseid kolmandikul õpilastel (E_1 — 37,3%, K_1 — 36,8%). Üle poole õpilastest ei suuda sellele küsimusele vähemalt rahuldavalt vastata.

Teadmised tööhõivest. Tutvudes noorte kutsesoovidega, leiame, et enamasti soovivad õpilased kutseid, mis eeldavad kõrgeimat haridust. Seda eriti 11. klassis. Rahvamajanduse tegelik kaadrivajadus on soovidest oluliselt erinev. Ühelt poolt võimaldab suur konkurss komplekteerida kõrgemaid koole tugevama õpilaskontingendiga, teiselt poolt asuvad aga paljud noored tööle või õppima aladele, mille vastu nad huvi ei tunne. See põhjustab tööga rahulolematust, tööjõu voolavust ning oma töösse üleolevat suhtumist.

Ka A. Kitse ja E. Ranniku (8) uurimusest selgub, et oluline kutsevalikut mõjustav tegur on elukutsete ühiskondlik vaja-

likkus. Kuidas õpilased seda tunnevad? Ulevaate saamise eesmärgil vastasid õpilased tööjõu struktuuri puudutavatele küsimustele. Vastused on hinnatud 5-protsendilise astmestusega.

Küsimusele *Kui palju on meie vabariigis kõikide töötajate hulgas kõrgema haridusega spetsialiste?* (küsimus 15) vastas õigesti² ainult 7–8% 8. klassi õpilastest. Enamik õpilasi (52–55%) arvab, et 20–30% töötajatest on saanud kõrgema hariduse. Ka 11. klassi õpilased ülehindavad tublisti kõrgema haridusega töötajate osatähtsust. 13,9% rühmast E₁ ja 21,9% rühmast K₁ vastab 6–10%. Enamik õpilasi (54–60%) leiab selle olevat 20–30%.

Ka keskeriharidusega spetsialistide osatähtsust hindavad õpilased üle (küsimus 16) ning töölisi ja teenistujaid, kellel ei ole kõrgemat või keskeriharidust, arvatakse olevat ülemäära vähe (küsimus 17).

Teadmised kutseala töötajate arvust (küsimus 18). Kutsevalikul on oluline teada, missugused väljavaated on antud kutsealal töötamiseks. Teades kutseala töötajate ligilähedastki arvu ja arvestades oma võimeid ning ka soovijate arvu õppima asumisel, peaks tekkima kujutlus kutse omandamise reaalsusest.

Andmed näitavad, et õpilased ei tea kutseala töötajate ligilähedastki arvu. 8. klassis on ülevaade olemas 10–15% õpilastel, 11. klassis ca 89%. Enamik õpilasi vastab valesti või ei tea.

Nagu näeme, on õpilaste kutsevalikualased teadmised lõppklassides üsna kasinad. Elukutsete tundmaõppimiseks puuduvad praegu kõige lihtsamadki kutse iseloomustused, rääkimata sellistest, milles on teaduslikele alustele rajanevad kutseenõuded. Vene keeles on ilmunud kutsete lühikirjeldused V. D. Kramovilt (11) ja E. A. Permjakilt (12). Kahjuks ei anta raamatutes vastust kõikidele olulistele küsimustele.

Selleks et oleks võimalik ka praeguses olukorras tõsta õpilaste kutsevalikualaseid teadmisi, koostasime raamatu «Kutsevaliku alused», mis toob ära kutsevaliku põhiküsimused. Raamatus on toodud ka elukutsete tundmaõppimist abistav skeem.

² Kõrgema haridusega spetsialiste oli 1970. a. 7,3% üldisest töötajate arvust (10).

Kutsevalikualaste teadmiste suurenemise ja selle mõju kindlaksmääramise eesmärgil korraldasime eksperimendi. Informatsiooni antakse 10 klassijuhatajatunni vältel raamatu «Kutsevaliku alused» (A. Sukamägi, 1969) ja õpetajatele antud juhendi alusel. Eksperimendi kirjeldus on «Nõukogude Koolis» 1972, nr. 6, lk. 470 (5).

Elukutsete tundmaõppimiseks toimus klasside kaupa 2–3 ekskursiooni. Tartus tutvustati veel lisaks 20 elukutset kutse-nõuandla kaasabil. Enne elukutsete tundmaõppimist tutvusid õpilased kutsete tundmaõppimise skeemiga.

Katse andmed näitavad, et 8. klassi eksperimentaalrühmas on elukutsete tundmaõppimisel skeemi järgi tõusnud teadmised kõikides küsimustes statistiliselt oluliselt. Mõnede küsimuste kaupa suuri erinevusi ei ole. Keskmiselt tõusid teadmised 19,8% ($t > 3$)³, seejuures kõige rohkem kutsetöö tundmises (26,0%, $t > 3$) ja kõige vähem töötasu teadmises (13,7%, $t > 3$).

11. klassis on skeemi järgi töötamisel teadmiste juurdekasv 12,5%, s. t. väiksem kui 8. klassis, ja ka üksikute küsimuste kaupa on erinevused suuremad kui 8. klassis. Osaliselt on see tingitud sellest, et juba algteadmised olid suuremad kui 8. klassis. Sedasama võib öelda ka üksiküsimuste kohta. Näiteks kutse omandamise võimalusi teadsid 11. klassi õpilased suhteliselt hästi (E₁ — 73,9%) ning teadmiste tõus oli väiksem (7,4%). Kutsetööd tundis vähem õpilasi ja ka teadmiste juurdekasv oli suurem. Kutse tööolusid teadsid õpilased esitatud küsimustest kõige halvemini, kuid teadmiste tõus ei olnud teiste küsimustega võrreldes suurem.

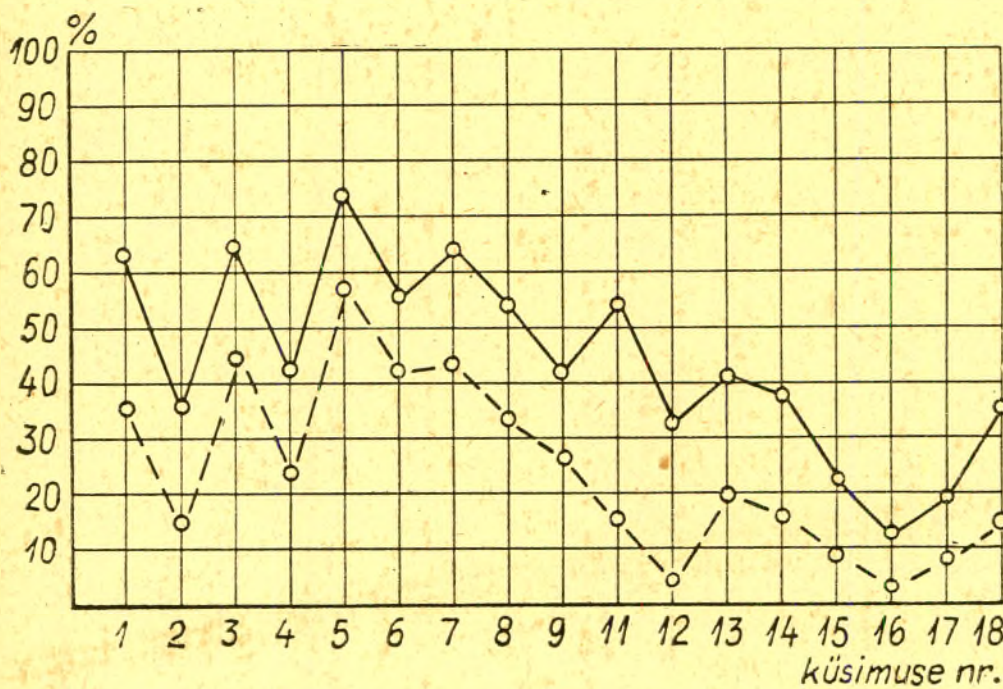
Küsimustes, millele vastused saadi õpikust, oli teadmiste tõus 8. klassis kõige suurem (ca 30%) nendes küsimustes, mille kohta raamatus oli olemas otsene vastus (näiteks elukutsete arv, töötajate arv kutsealal, vead kutsevalikul jne.). Küsimus-

³ Kui protsentide vahe 0 ja selle standardhälve S_D suhe t on suurem kui 2, võime lugeda protsendid oluliselt erinevaks (eksimise tõenäosus on väiksem kui 5%), kui t on suurem 3-st, on erinevus tõestatud praktiliselt kindlasti (eksimise tõenäosus on väiksem kui 0,5%).

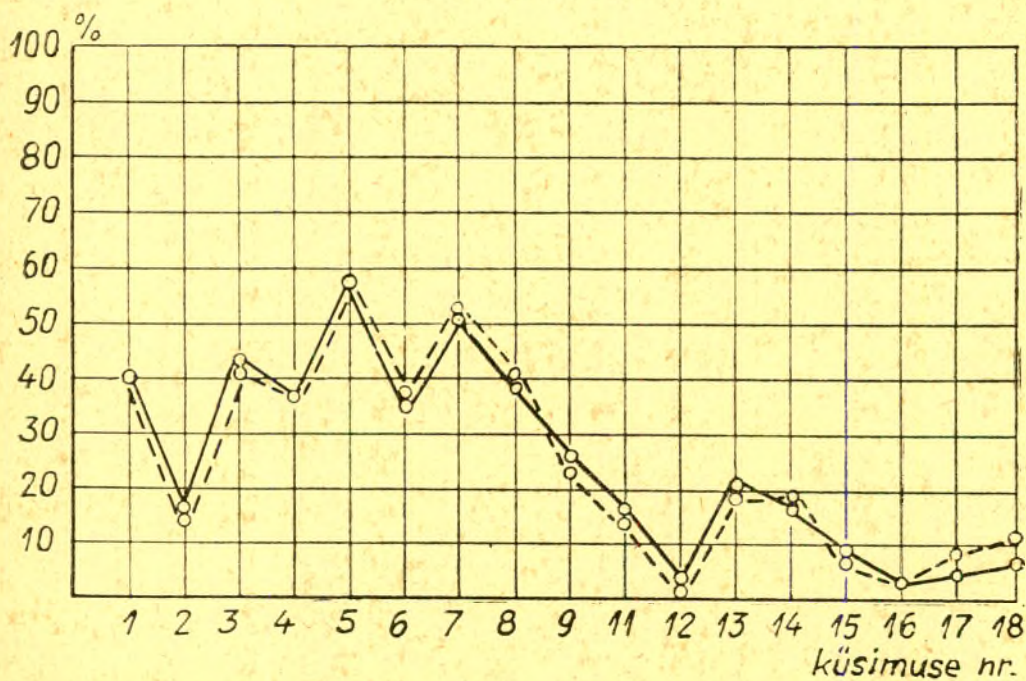

KUTSEVALIKUALASTE TEADMISTE MUUTUS
(häid ja rahuldavaid vastuseid)
8. KLASS
EKSPERIMENTAALRUHM

Joonis 1.

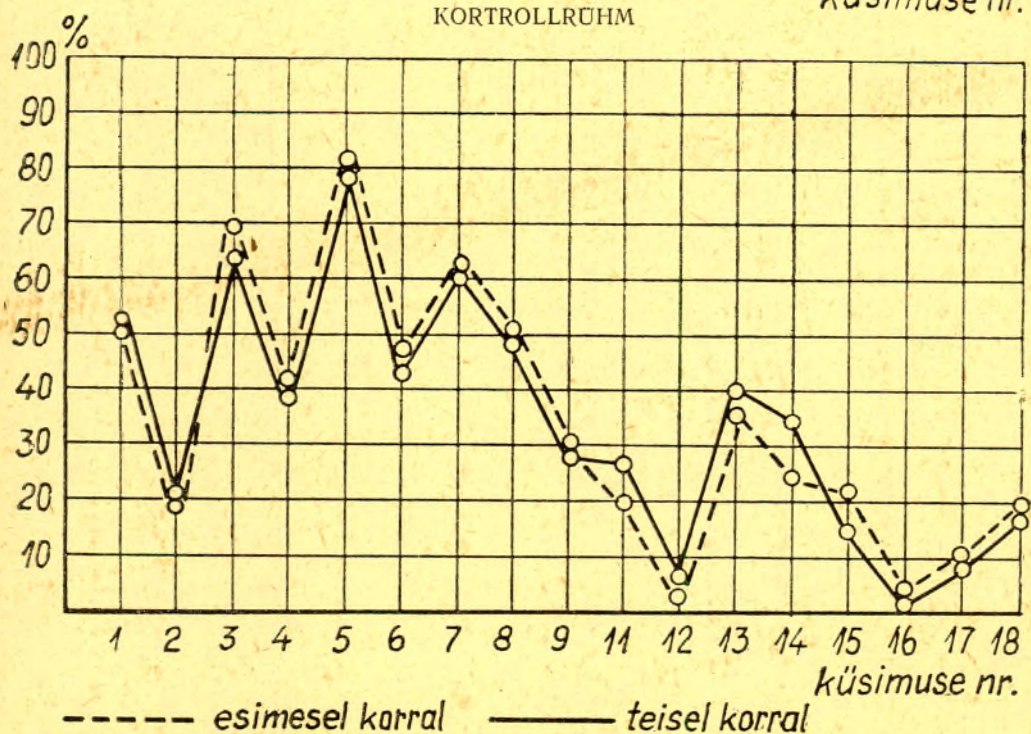
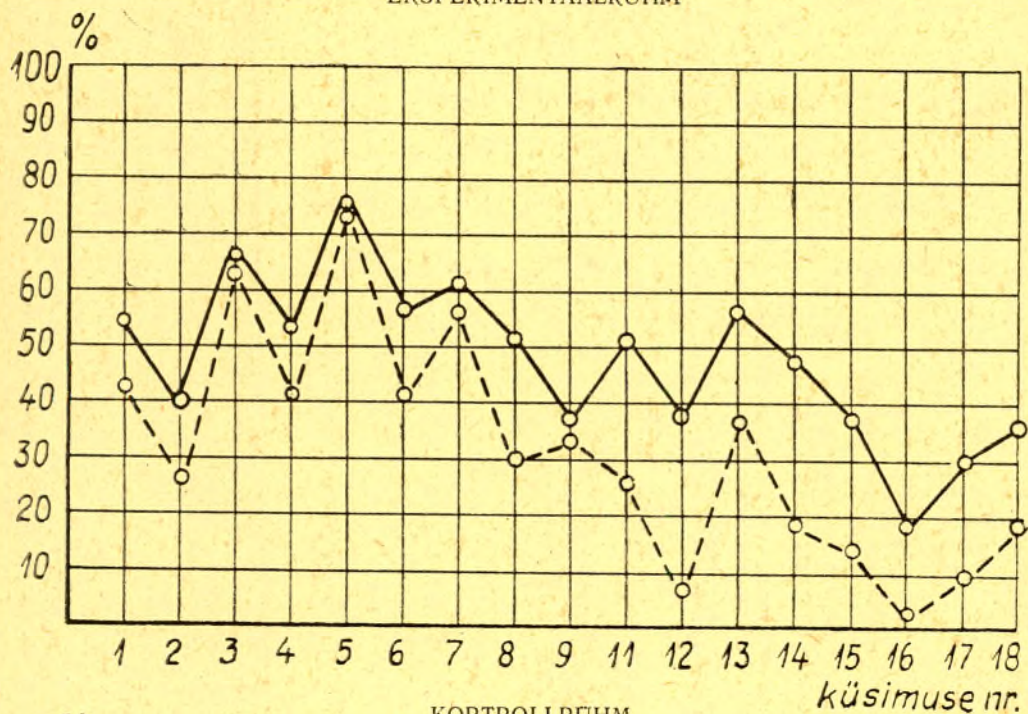
KORTROLLRUHM

KUTSEVALIKUALASTE TEADMISTE MUUTUS
(häid ja rahuldavaid vastuseid)
11. KLASS
EKSPERIMENTAALRÜHM

Joonis 2.

----- esimesel korral   ————— teisel korral

tes, mida tuli analüüsida (tööhõive), on teadmiste tõus oluliselt väiksem.

Kui 8. klassis ei olnud teadmiste tõusus olulist vahet nende küsimuste vastamisel, millele õpikus oli vastus olemas, või skeemi järgi töötamisel, siis selgelt ilmes vahe 11. klassis. 11. klassis on õpikust saadud vastuste korral teadmiste tõus oluliselt suurem. Ilmselt on skeemid elukutsete tundmaõppimiseks vajalikud just ekskursioonidel. 11. klassi õpilastest käisid ekskursioonidel aga suhteliselt vähesed.

Uurimuse andmetest ilmneb, et küsimustele ei vastata, kui ei teata. Lihtsamate küsimuste puhul on vähe neid, kes jätaavad vastuse võlgu. Küsimustike teist korda täitmisel jätaavad ainult mõned õpilased vastamata sel juhul, kui vastus oli toodud õpikus.

Järelikult, kõige tõenäolisem on õpilaste teadmiste suuremine kutsevaliku alal siis, kui on kasutada sellekohaseid kirjanduslikke allikaid. Ka skeemide vahendusel on võimalik edukalt tõsta sellealaseid teadmisi, kui töö korraldatakse nii, et toodud küsimustele leitakse vastused. Kutseinformatsiooni andmisel on vaja skeeme kasutada ka siis, kui on olemas kutsekirjeldused, sest oma silm on kuningas ja järjepannu tekib ka uusi elukutseid, mille kohta ei suudeta kohe koostada kutsekirjeldusi. Skeemide kasutamine on aga eriti oluline praegu, kui meil ei ole kutsekirjeldusi.

Et eri klassides tehtud töö erines küllaltki suurel määral, siis on vastavalt tehtud tööle eraldatud 4 erinevat rühma. Edasi vaatleme, mil määral mõjustasid rühmade tehtud töö eri tahud õpilaste teadmisi.

Andmed näitavad, et kõige paremad tulemused nii 8. kui 11. klassis olid rühmas E_{2D}, kus kutsevaliku õpetamisega tegeles õpetajate uurimistöö grupi liige, kes oli saanud selleks tööks mõningase ettevalmistuse. Uhtlasi oli ta ka kooli direktor. Selles rühmas oli häid ja rahuldavaid vastuseid küsimuste keskmisena 61,3% 8. kl. õpilastel ja 86,6% 11. klassis.

Kahes rühmas, E_{2B} ja E_{2C} kus töö erines põhiliselt tundide arvu poolest, ei olnud olulist vahet 8. klassis. Häid ja rahuldavaid vastuseid oli E_{2B} — 41,5%, E_{2C} — 45,0%. 11. klassi andmed näitavad seda, et eksperimendi jooksul antud tundide arv

ei mõjustanud otseselt teadmiste tõusu. Rühmas E_{2B} oli häid ja rahuldavaid vastuseid 49,8% ja E_{2B} — 41,4%. E_{2C} kus toimus ca 8 klassijuhatajatundi, oli häid ja rahuldavaid vastuseid isegi 8,4% rohkem kui rühmas E_{2B}, kus töötati ca 5 tundi.

Kõige nõrgemad (8. klassis häid ja rahuldavaid vastuseid 32,0% ja 11. klassis 37,6%) olid tulemused rühmas E_{2A}, kus tööd klassijuhatajatundides ei toimunud õpetajate haigestumise tõttu. Õpilastel oli võimalus ainult iseseisvalt lugeda raamatut «Kutsevaliku alused».

Eraldi on jälgitud ka Tartu rühmi. Tartu 11. klassid võtsid huvi järgi agaralt osa ekskursioonidest, mis korraldati kutseõuandla osavõtul. Ka 8. klassi õpilased võtsid neist osa, kuid lisaks käidi veel koos klassiga 1—2 ekskursioonil. Ekskursiooni eel analüüsiti kaht elukutset kutsete tundmaõppimise skeemi järgi. Tartu 8. klassi õpilaste teadmised olid kõrgemad grupi keskmisest, 11. klassis aga mitte. Tundub, et huvialaste ekskursioonide mõju jääb väiksemaks kogu klassiga tööst. Tulemusi annab sisuline töö.

Ka kontrollrühmades käidi ekskursioonidel ning tutvuti elukutsetega. Esitatud küsimustes teadmised olulisel määral ei tõusnud.

Nagu näeme, sõltub teadmiste tase peale õpiku olemasolu ja kasutamise veel teistest teguritest. Millised need täpselt on, sellele ei võimalda eksperiment vastust anda. Tundub, et peale õpiku on oluline osa õpetaja isikul, tema ettevalmistusel, suhtumisel, aga võib-olla ka kogu kollektiivi, eriti kooli juhtkonna suhtumisel. (Rühma E₂ juhendaja oli kooli direktor.)

Et õpilaste kutsevalikualased teadmised on napid, see on ilmselt tingitud sellestki, et praegu, kui veel puuduvad kutsekirjeldused, ei kasutata olemasolevaidki võimalusi kutsetega tutvumiseks, näiteks ekskursioone. 30—40% õpilastest on käinud ekskursioonil ainult 1—2 ettevõttes, 20—30% õpilastest ei vastanud ning võib oletada, et selleski pole protsent kõrgem, ennemini veel madalam.

Katse vältel käisid ekskursioonidel nii eksperimentaal- kui ka kontrollrühma õpilased, kuid nähtavasti tõi eksperimentaal-

rühma õpilaste teadlikum suhtumine kutsevalikusse kaasa sellealaste teadmiste olulise tõusu. Kutseid tutvustavatele ekskursioonidele peaks jääma tähtis koht ka kutsekirjelduste olemasolu korral.

Uurimuse andmed näitavad, et õpilased on kutsevalikualase informatsiooni suhtes positiivselt häälestatud ja et niiviisi antud informatsioon säilitas selle positiivse suhtumise ning süendas seda.

Eksperimendi tulemustest selgub, et eeltoodud põhimõteteel koostatud õpik õigustab end praegu kui abivahend kutsevalikuks ettevalmistamisel. Täiendada tuleks peatükki rahvamajanduse ning tööhõive kohta, sest nendes küsimustes on õpilaste teadmised kõige nõrgemad. (Seda ongi õpiku uues väljaandes tehtud.) Nimeetatud õpikut peaksid täiendama kutsekirjeldused (ka ilukirjanduslikud), koolide teatmikud, filmid jm. Õpikuga töötamise meetodika — õpilased töötasid materjali iseisvalt läbi, vastasid õpikus ja tööjuhendis toodud küsimustele loetu ja ekskursioonidel nähtu põhjal, arutlused ja vestlused tunnis — näib end õigustavat.

Eksperimendis toimus kutsevalikuks ettevalmistamine klassijuhatajatundides. Nagu andmed näitavad, oli see töövorm sobiv. See ei tähenda, et teised töövormid kutsevalikuks ettevalmistamist ei võimalda.

Kutsevalikuks ettevalmistamisega, eriti elukutsete tutvustamisega muidugi mõista peavad tegelema peale klassijuhataja ka teised, aga nagu uurimusest selgub, sõltuvad tulemused töö tegijast ja ilmselt ka tema ettevalmistusest.

Kirjandus

1. Памятка профконсультанту. Л., 1969.
2. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1968.
3. Н. К. Крупская. Трудовое и политехническое обучение. М., 1962.
4. A. Sukamägi, Õpilaste kutsesoovid ja nende muutumine kutseinformatsiooni vältel. «Nõukogude Kool» 1972, nr. 5, lk. 414—415, 1972, nr. 6, lk. 470—475.
5. A. Sukamägi, Üks võimalus muuta elukutsesse suhtumist. «Nõukogude Kool» 1972, nr. 9.

6. Человек и его работа. Под ред. А. Т. Здравомыслова, В. П. Рожина, В. Л. Ядова, М., 1967.

7. F. Herzberg, Work and the Nature of Man. New York, 1966.

8. A. Kits, E. Rannik, Tallinna koolide 8. klasside õpilaste kutsevalikut mõjustavatest faktoritest (sotsioloogiline uurimus). Tallinn, 1970.

9. Т. Вилциньш. Историко-социологическая проблема выбора трудового пути и профессии молодежи. Афтореферат дисс. Рига, 1967.

10. Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal. Statistiline aastaraamat. Tallinn, 1971.

11. В. О. Крамов. Путевка в жизнь. Коротко о профессиях. М., вып. 1, 1966; вып. 2, 1967; вып. 3, 1969; вып. 4, 1970.

12. Е. А. Пермьяк. Кем быть? Путешествие по профессиям. М., 1956.

MÕNINGAID KUTSE- ORIENTATSIOONI PROBLEEME

SULEV JÄNES

NLKP XXIV kongress pööras suurt tähelepanu noorte kutseorientatsiooni probleemidele. Kutsevalikualasest tööst oleneb suuresti kõigi rahvamajandusharude varustamine kvalifitseeritud kaadriga ja teaduse, tehnika ning majanduse edasimineku tempo. Organiseeritud ja aktiivset kutseorientatsioonialast tööd on vaja selleks, et iga noor leiaks elus endale õige koha isiklikke huve, võimeid ja rahvamajanduse vajadusi õigesti arvestades.

Möödunud aastal korraldas Viljandi rajooni kutsenõuandla 8. ja 11. klasside õpilaste hulgas kirjaliku küsitluse mõningate kutseorientatsiooni probleemide selgitamiseks. Küsimustiku täitis 919 8. klasside lõpetajat ja 336 abiturienti.

Küsimusele *Missugused õppeained meeldivad sulle kõige rohkem?* märgiti 8. klassides esikohale ajalugu (196 õpilast), teiseina füüsika (189) ja kolmandana kirjandus (187). 11. klassides tuli esikohale kirjandus

(124), teisele keemia (88) ning kolmandale kohale võrdse vastajate arvuga (79) ajalugu ja bioloogia. Eeltoodust nähtub, et õpilasi huvitavad teistest rohkem need õppeained, mis on tihedas seoses eluga, ühiskonna arengu ja tootmistehnilise progressiga. Kuid oma osa etendab ka pedagoogide meisterlikkus, tundide metoodika ja mitmekesistamine näitlike ja tehniliste vahendite varal.

Küsimuse *Millised õppeained valmistavad sulle raskusi?* vastuses seati 8. klassides esikohale matemaatika (365) — 39,7% õpilastest. Teisena märgiti keemiat (270) ja kolmandana füüsikat (191). Keskkooli lõppklassides aga tuli esikohale matemaatika (116), teisele füüsika (80) ja kolmandale keemia (72). Esines üksikjuhtudel sedagi, et füüsika ja keemia märgiti küll meeldivaima, kuid ka raskusi valmistava õppeainena. Ilmneb, et nii kaheksaklassilises koolis kui ka keskkooli vanemas astmes on valulapsiks matemaatika.

Küsimustik võimaldab saada ülevaate ka õpilaste vaba aja veetmisest. 8. klassides märgiti esijoones kehakultuuri ja spordiga tegelemist. Teisel kohal on kirjandus ja kolmandal kohal muusika. Ka 11. klassides on vabal ajal kõige harrastatavam sport ja kehakultuur. Et üldharidusliku keskkooli vanemas astmes suureneb ühiskondlik-organisatoorse töö tähtsus, siis on vaba aja sisustamise vormina teisel kohal kas kosmoliitöö või klassi aktivistina tegutsemine. Muusikaharrastus jääb ka abiturientidel kolmandale kohale.

Huvitavaid vastuseid andsid õpilased küsimusele *Millised elukutsed sulle meeldivad?* Analüüs tehti mõlemates klassides tüdrukute ja poiste kohta eraldi. Selgus, et 8. klassides seadsid poisid ülekaalukalt esikohale autojuhkutse (119). Teist kohta jagavad võrdse arvuga (28) elektrimonitööri ja mehhanisaatori-tractoristi kutse (28). Tüdrukute hulgas tuli esikohale kondiitrikutse (47), teisele kaubandustöötaja (45) ja kolmandale pedagoogikutse (37). Üldiselt oli meeldivate elukutsete ring 8. klasside õpilaste hulgas üsna avar ja asjalik. Küsimuses on võimalik mõningaid paralleele tõmmata ka 1970/71. õppeaastaga. 1971. aasta algul 8. klassides korraldatud küsitluses pidasid 22,2% õpilastest

kõige meeldivamaks juristikutset, 15,4% õpilastest geograafi- ja 14,8% õpilastest astronoomikutset. Seega seati eranditult esiplaanile elukutsed, mis eeldavad kõrgemat haridust. Sama küsitluse alusel oli põllumajandustöötaja kutse populaarseim ainult 2,4 protsendile ja ehitajakutse 3,3 protsendile vastajaist. Õnneks on toimunud selles küsimuses positiivne nihe ja hakatud tõsisemalt arvestama rahvamajanduse vajadusi.

Abiturientidest noormeeste hulgas oli populaarseim insenerikutse (16), järgnes autojuhi- (13) ja pedagoogikutse (10). Neidude hulgas oli esikohal pedagoogikutse (32), järgnesid arsti- (26) ja geoloogikutse (24). Kuigi abiturientide hulgas on veel esikohal kõrgemat haridust eeldavad elukutsed, võib siiski täheldada teiste elukutsete osatähtsuse tõusu.

Vastati ka küsimusele *Millist elukutset sa soovid omandada?* 8. klasside noormeeste hulgas tuli esikohale autojuhikutse, teisele mehhanisaatori-traktoristi ja kolmandale kohale elektrimontööri kutse. Neid soovisid kõige rohkem omandada kondiitrikutset. Järgnes pedagoogikutse ja kolmandana võrdse arvuga lasteasutuse töötaja ja õmblejakutse. Koolidena, kus on võimalik soovitud elukutset omandada, tõsteti 8. klassides esile kutsekeskkoolid ja linnakutsekeskkoolid ning teises järjekorras kõrgemad koolid. Edasi järgnevad sohoostehnikumid, pedagoogilised koolid, tööstuslikud keskeriõppeasutused, maakutsekeskkoolid, maakutsekeskkoolid ja meditsiinikoolid. Nagu näha, on maakutsekeskkoolid ja maakutsekeskkoolid üsna loetelu lõpus. Ent nõudmine mehhanisaatorite ja autojuhtide järele on põllumajandusettevõtetes suur. Siit järeldus: vastavad erialakoolid ise ja ka üldhariduslikud koolid peaksid rohkem tutvustama maakutsekeskkoolides ja maakutsekeskkoolides õpetatavaid erialasid. Õppimisvõimalused maakutsekeskkoolides avarduvad, sest 1973. a. reorganiseeritakse Helme maakutsekool nr. 31 maakutsekeskkooliks.

Abiturientidest soovis eriala omandada kõrgemates koolides 68,2%. See näitab abiturientide ühe osa liigset orientatsiooni kõrgemale koolile, arvestades, et seoses üldise keskhariduse ellurakendamisega suudetakse viisaastaku lõpul kõrgemate koolide päe-

vastesse osakondadesse vastu võtta 21 protsenti aastasest keskkoolilõpetanute kontingendist. Näib, et üldhariduslike keskkoolide lõpetajate hulgas on klassijuhatajatel ja koolide kutseorientatsiooni komisjonidel vaja senisest aktiivsemalt propageerida õppimisvõimalusi tehnikakoolides ja tehnikakooli õppegruppides linnakutsekeskkoolides juures. Vastuvõttu tehnikakoolidesse suurendatakse, sest 1973. a. reorganiseeriti Tallinna linnakutsekool nr. 4 tehnikakooliks. Senisest hoopis rohkem abituriente peaks asuma kvalifikatsiooni omandama keskeriõppeasutustes, selle asemel, et tekitada liigset konkursipinget kõrgemates koolides, mistõttu osa neist jääb üldse väljapoole kooli ja siirdub tööle ilma kvalifikatsioonita.

Küsitlus andis ülevaate ka sellest, kes on noorte peamised kutsenõustajad. Kutsenõustajatena märgiti esijoones vanemaid. 8. klassides on kutsenõustajana teisel kohal klassijuhataja. Abiturientidel on klassijuhataja kutsenõustajana taandunud aga kolmandale kohale. Temast on eespool hoopis õpilase sõbrad. Kas nende nõuanne aga alati on kompetentne, on kaheldav. Võibolla tuleneb see sellest, et üldharidusliku keskkooli lõppklassides osa klassijuhatajaid peab 17—18-aastasi noorukeid küllalt kompetentseks ise kutset valima.

Kui vaadelda, kuidas klassijuhatajad on arvestanud õpilaste kutsesoove, siis selgub, et 8. klassides 14% lõpetajate puhul ei ühtinud klassijuhatajate arvamus õpilaste kutsesooviga.

Abiturientidest soovis 68,2% siirduda õppima kõrgemasse kooli. Klassijuhatajad nõustusid sellega aga 61,1% õpilaste puhul, mis tõenäoliselt on ikkagi mõnevõrra üle pakutud. Keskeriõppeasutustesse soovis õppima minna 23,6% abiturientidest, klassijuhatajad soovitasid seda valikut 27,8%-le. Kutseharidussüsteemi koolidesse soovis õppima asuda 9,2% abiturientidest, klassijuhatajad soovitasid seda 11,1%-le.

Kuidas kutsesoovid realiseeriti? 8. klasside lõpetanute need, kes kevadel soovisid hakata eriala omandama väga erinevates keskeriõppeasutustes, realiseerisid oma kutsesoovi 42,8% ulatuses. Seega 57,2% neist kas muutsid kolme kuu jooksul oma kutsesoovi või jäid sisseastumiseksameil kon-

kursi tõttu neist õppeasutustest välja. Hiljem siirdus enamik selle kontingendi noori õppima üldhariduslike koolide 9. klassidesse. Need 8. klasside lõpetanud, kes 1972. a. aprillis soovisid asuda kvalifikatsiooni omandama riikliku kutseharidussüsteemi koolides, realiseerisid kutsesoovi 52,6% ulatuses. Seega oli nende koolide kutsesoovi realiseerimise protsent mõnevõrra kõrgem kui keskeriõppeasutustes.

Osalt on see tingitud asjaolust, et kutseharidussüsteemi koolidesse astumisel ei ole vaja sooritada sisseastumiseksameid. Ainult üksikjuhtudel sai kutseharidussüsteemi koolidesse astujaile komistuskiviks meditsiiniiline kontroll. Need noored, kes kutseharidussüsteemi koolidesse ei läinud, siirdusid samuti enamuses üldhariduslike keskkoolide 9. klassidesse. Seetõttu ei ole üldhariduslikes keskkoolides 9. klasside komplekteerimisega mingeid raskusi, sest «sisemisi reserve» nende klasside komplekteerimiseks näib olevat. Need õpilased, kes soovisid õpinguid jätkata üldharidusliku keskkooli 9. klassis (kaasa arvatud Tallinna spordiinternaatkool), realiseerisid oma soovi 96% ulatuses. Seega ainult üldhariduslike keskkoolide 9. klassides on õpilaste soovide ja soovide realiseerimise suhe üsna heal ja stabiilsel tasemel. Kuid nagu juba mainitud, selle 9. klassidesse astujate kontingendiga liitusid ka nende õpilaste üsna arvukad grupid, kes ühel või teisel põhjusel ei läinud või ei pääsenud õppima keskeriõppeasutustesse ja riikliku kutseharidussüsteemi koolidesse. Seega tuleb tähele panna 8. klasside lõpetajate ühe osa liigset orientatsiooni üldharidusliku keskkooli vanemale astmele. Üldharidusliku keskkooli vanem aste ei anna aga tavaliselt veel kutset. Oleks soovitatav, et juba 8. klassi õppima asudes oleks noorel kujunenud enam-vähem kindel kutsesoov. Juhul kui ta soovib pärast 8. klassi lõpetamist õppima minna keskeriõppeasutusse, kus on sisseastumiseksamid, siis valmistub ta nendeks hooikalt juba 8. klassis. Esineb aga juhtumeid, et 8. klassi või ka keskkooli lõputunnistuse kätte saanud, ei tea noor, mida ette võtta. Ja kui viimasel minutil võetakse vastu otsus siirduda kas keskeriõppeasutusse või kõrgemasse kooli, siis üsna sageli sisseastumiseksamid ebaõnnestuvad. Kui 8. klassi lõpetanud nurjub

pääsemine erialakooli, jääb talle võimalus jätkata õpinguid üldharidusliku keskkooli 9. klassis. Kuid ei saa öelda, et see alati oleks kõige targem lahendus. Enamasti oleks sellisel juhul õigem asuda kvalifikatsiooni omandama riikliku kutseharidussüsteemi õppeasutustes või ka põllumajanduslikes koolides. Nii kvalifitseeritud tööliiskaadri kui ka põllumajandustöötajate järele on meil suur vajadus. Kui vaadelda rajooni keskkoolide lõpetanute kutsesoovide realiseerimist, siis kõrgematesse koolidesse astuda soovijatest suutsid realiseerida oma kutsesoovi vaid 49% ja sedagi tunduvas osas eriklasside arvel. Protsent on ootuspärane, sest ühe osa abiturientide liigne orientatsioon kõrgemale koolile ja sellest tulenev kohati ülemäärane konkursipinged vajutavad olukorrale oma pitseri. Keskkoolilõpetajate paremiku vabastamine «preemiana» lõpueksamist ei too neile enestele sageli midagi head sisseastumiseksameid kõrgemasse kooli. Kõrgemasse kooli astumisel suurendab konkursipinget ka see, et nad komplekteerivad esimeste kursuste koosseisu praegu 20 protsendi ulatuses ettevalmistusosakondade kaudu. Samal ajal propageeritakse abiturientide hulgas veel suhteliselt vähe õppimisvõimalusi keskeriõppeasutuste tehnikakoolides ja linnakutsekoolide juures töötavates tehnikakooli õppegruppides. Need abiturientid, kes soovisid asuda õppima keskeriõppeasutustesse, realiseerisid kutsesoovi ainult 41% ulatuses. Osa neist läks «proovima» kõrgemasse kooli ja sageli ebaõnnestunult. Selle tagajärjel nad ei pääsenud hiljem ka keskeriõppeasutustesse, sest need korraldasid vastuvõtu kõrgemate koolidega ühel ajal ja täitsid vastuvõtuplaani. Abiturientid, kes kevadel soovisid õppima asuda tehnikakooli ja selle õppegruppidesse ning linna- ja maakutsekoolidesse, realiseerisid oma kutsesoovi vaid 16,7% ulatuses. Siit järeldus, et abiturientide hulgas on vaja senisest hoopis intensiivsemalt propageerida tööliselukutseid ja põllumajandustöötaja elukutset. Ka raadios ja televisioonis võiks rohkem leida aega ja võimalusi noortele tehnikakoolides, kutsekeskkoolides ja linna- ning maakutsekoolides õpetatavate erialade tutvustamiseks.

Kui kevadel abiturientidest soovis vahetult pärast keskkooli lõpetamist tööle minna

8 noort, siis tegelikult 1972. a. septembri lõpul oli neid 149 ehk 44,3% üldarvust. Enamasti mindi tööle ilma mingi kvalifikatsioonita juhuslikult vabanenud töökohtadele. Seejuures on loomulikult töötasu madalam kui kvalifitseeritud töötajal. Sellest ja teistest teguritest võib tekkida kutsealane rahulolematuse, tööjõu voolavus ja teised ebasoovitavad nähtused. Ometi oleks asjaliku ja õige kutseuunnitluse korral ka neist juhuslikult leitud töökohtadele minejatest võinud igaüks endale leida sobiva õppeasutuse, et mõnd meeldivat ja rahvamajandusele vajalikku kutseala omandada. Selline ulatuslik kvalifikatsioonita tööleminek oli ühe osa abiturientide liigse kõrgemale koolile orienteerumise tagajärg.

Õpilaste hulgas tehtud küsitlus näitas ka, kui palju leidis selliseid tahtekindlaid ja tublisid 8. ja 11. klasside lõpetanuid, kes läksid õppima vastavalt soovile. 8. klasside lõpetanute hulgas oli see (välja arvatud üldharidusliku keskkooli 9. klassi astujad) protsent 25,3. Neid võib seada oma sihikindluse poolest kutsevalikul teistele eeskujuks. Abiturientide hulgas oli vastav protsent 31,5 — seega pisut kõrgem 8. klasside lõpetanute vastavast näitajast. Soovitav on, et kutsesoovi täpsete realiseerijate arv aastast aastasse kasvaks ja kutsesoovide realiseerimise alal toimuksid nihked töölis- ja põllumajanduskaadrit ettevalmistavate õppeasutuste kasuks.

MURDEEALISTE ISIKSUSE KUJUNEMISE FAKTORID

SILVIA KERA

*Pühendatud minu õpetaja
Enn Koemetsa mälestusele*

Murdeiga on vanuseaste, millega kaasnevad keerulised kasvatusprobleemid. See, mis pedagoogilises töös murdeeaalsetega raskusi esile kutsub, on õppeaduse langus ja distsiplineerimatus. Viimane avaldub kangekaelsuses, iseteadlikkuses, omavolitsemises, «mõttelise barjääri» olemasolus täiskasvanute nõudmistele suhtes, enda vastandamises õpetajale, afektiivsetes puhangutes, tooruses, negativismis, kriitilisuses, eriti täiskasvanute suhtes, mis sageli õigustamatuks ning üleaaruseks osutub.

Aastakümneid on püütud seesuguseid raskusi seletada ja neile lahendust leida. Kui seni on käsitletud peamiselt puberteedie iseärasusi, siis vähe on uuritud arenemise seaduspärasusi selles eas.

Faktidele apelleerides võib täheldada, et mitte kõigi tingimuste suhtes, mis kasvatusel näol sihipäraselt kättesaadavaks

tehakse, ei ole murdealine vastuvõtlik või ei võta ta kõike omaks sellisel kujul, nagu on seatud kasvatuse eesmärgiks.

Näib, et pedagoogilises praktikas sõltub kasvatusüsteem oluliselt sellest, kuidas lapse arenemisprotsessi mõistetakse.

Autorid lähenevad murdealiste isiksuse kujunemist mõjustavatele faktoritele erinevalt.

1. ISIKSUSE KUJUNEMISE BIOGENEETILINE KÄSITUS

Mitmed autorid on seisukohal, et raskused murdealistega on paratamatud. E. Sprangeri (9) arvates on isiksuse kujunemise faktoriks murdealise sisemaailm, oma mina avastamine, arusaamine oma olemusest, enda üle mõtisklemine, mis põhjustab murdealisel üksinduse otsimist ning viib teda paratamatult ühiskonnaga konflikti. Autor rõhutab mürsikute iseärasusena nende enesestõmbumist, n.-ö. enesessekaevumist.

Enamik murdeea uurijaid peab mürsikute peamiseks iseärasuseks küll kujunevat eneseteadvust, mis väljendub enesevaatluses ja kõrgendatud huvis oma isiksuse vastu, kuid ei pea oluliselt iseloomulikuks nende üksindustunnet ja enesessesulgumist. Osa autoreid (D. Elkonin, T. Dragunova, A. Kossakowski jt.) rõhutavad murdealistel kasvavat aktiivsust, pulbitsevat energiat, algatusvõimet ning suurenevat huvi oma eakaaslaste vastu, eriti aga hinnangu vastu, mida nad sõltuvalt oma seisundist samavanuseliste kollektiivis saavutavad. Ilmselt esineb üksindustunne nendel mürsikutel, kellel on ebasoodne seisund mikrokeskkonnas.

Ch. Bühler (2) peab arengu otsustavateks tõukejõududeks subjekti sugulisi instinkte, väites, et muutused seoses sugulise küpsemisega teevad mürsiku rahutuks, kergesti erutuvaks ja kutsuvad esile püüde end esile tõsta. Ka H. Remplein (7) peab isiksuse arenemise aluseks füüsilis-seksuaalset küpsust, rõhutades puberteedialise psüühilist vapustust ja rahutust ühenduses sugulise küpsemisega.

Kõik murdeiga käsitlevad autorid tunnistavad murdeea iseärasustena kõrgendatud erutuvust ja emotsionaalsust, iseloomu

tasakaalutust ning võrdlemisi sagedast, kiiret ja järsku meeleolude ja käitumisviiside vaheldust. Kuigi need iseärasused on tingitud füsioloogilise arengu seaduspärasusest, sugulisest küpsemisest, ei sõltu murdealiste isiksuse kujunemine ainult sellest. Füsioloogilise arengu läbivad kõik murdealised, kuid see ei määra nende kogu käitumist, sest kõikidel murdealistel ei teki konflikte.

Esitatud kontseptsiooni järgi toimub arenemine sisemistel põhjustel. Nende autorite arvates on murdeiga endogeenselt esilekutsutud kriisiaeg (H. Remplein ja O. Tumlirz nimetavad murdeiga trotsikriisiks, H. Hetzer ja Ch. Bühler negatiivseks faasiks). Sellest seisukohast lähtudes ei avalda välised põhjused isiksuse kujunemisele mõju. Arenemine kulgeb spontaanselt, isiksuse iseavaldumise teel, sõltuvalt sisemistest seaduspärasustest ning kasvatust peab lähtuma lapse loomulikust arenemistasemest (küpsusest). Selle kontseptsiooni järgi on pedagoogika isiksuse kujundamisel passiivne ja võimetu.

2. ISIKSUSE KUJUNEMISE SÕLTUVUS SOTSIAALSEST FAKTORITEST

Hulk autoreid väidab, et isiksus kui ühiskonna liige asub mitmesuguste suhete mõjusfääris ning isiksuse arenemine on ühiskondlikult determineeritud.

W. Kossakowski (4), kes oma uurimuses käsitleb murdealiste psüühiliste muutuste sotsiaalset determineeritust, eitab somaatilise ja psüühilise arengu otsest seost, kuna psüühilise arengu määrab sotsiaalne seisund, mis lapsel on inimestevaheliste suhete sfääris. Somaatilisest seisundist (aktseleeratsioon, retardatsioon, tervislik seisund) võivad aga sõltuda lapse sotsiaalsed suhted, mis lapse käitumisele mõju avaldavad (6).

Mõned autorid, kes rõhutavad sotsiaalse keskkonna määravat osa isiksuse kujunemisel, väidavad, et kasvatusel ja õpetamisel on oluline osa lapse psüühika arenemises ja seega ka raskuste ületamisel murdeas.

Nii arvab T. Dragunova, et murdeea iseärasused on määratud eelkõige tema elu ja kasvatuse ühiskondlike tingimustega

(13). Ka L. Vögotski rõhutab sotsiaalse keskkonna määravat osa isiksuse kujunemisel, näidates õpetamise juhtivat osa lapse arenemisprotsessis (12).

N. Mentšinskaja (16) on samuti lähtunud lapse õpetamise juhtivast osast nii psüühilises kui ka oskuste ja võimete arengus ning tunnete kujunemisel.

Sellest seisukohast lähtudes võib järeldada, et lapse negatiivsed jooned on kasvatusvead.

Uksnes isiksuse kujunemise sotsiaalsele kontseptsioonile toetumine ignoreerib ka isiksuse aktiivsust, asendades viimase isiksuse kohanemisega väliskeskkonnas. Selle kontseptsiooni järgi jääb välja selgitamata, miks ei mõju mikrokeskkond nooremas koolieas, kutsudes esile samu iseärasusi, või miks ühes ja samas keskkonnas on erineva käitumisega õpilasi.

3. VÄLISTE JA SISEMISTE FAKTORITE MÕJU ISIKSUSE KUJUNEMISELE

Oluliseks lähtepunktiks isiksuse kujunemise käsituses võib pidada psühholoogias marksistlik-leninliku peegeldusteooria rakendamist inimese teadvuse mõistmisel.

S. Rubinštein (17) järeldab, et lapse psüühilist arengut määravad tema reaalsed suhtumised ümbritsevasse tegelikkusesse. Autor tõstab esile seasmiste ja väliste tingimuste vastastikust mõju uute psüühiliste omaduste arenemisel: «Lapse psüühilise arenemise põhituum on üha täpsem, aktiivsem tegelikkuse peegeldamine. Seejuures muutub pidevalt kasvava inimese kogu isiksus vastavalt sellele, kuidas kvantitatiivsete muutuste kogum viib oma põhiomaduste kvalitatiivsete muutusteni, mis arenevad isiksuse vastastikustes suhetes välismaailmaga ja milleles väljenduvad tegevuse muutuvad vormid ja suhted inimestega» (18, lk. 213). «Isiksus on kui sisemiste tingimuste kogum, milles murduvad kõik välised mõjud.» (18, lk. 307.) Seega on kujuneva isiksuse psüühikas kõik nii või teisiti tingitud välisest, kuid miski ei tulene ta arengus vahetult välismõjudest. Seasmised tingimused (psüühilised omadused, isiksuse seisund) kujunevad ja muutuvad välismõjude tõttu, kuid ei ole viimaste vahetud projektsioo-

nid. Koos sellega kutsuvad need esile selle välismõjude ringi, mille suhtes isiksus osutub vastuvõtlikumaks.

See seisukoht on vastupidine biheviorismile. Viimane ei vaatle, mis toimub inimese psüühikas pärast tegelikkuse mõju ning välistab seega välismõjutuse sise-
mise ümbertöötamise teadvuse poolt.

Isiksus ei ole ühiskondlike tingimuste koopia. Kui eksterioseerimisteooria (P. Galperin, A. Zaporozets, D. Elkonin) järgi toimub psüühiliste omaduste kujunemine välistegevuse interioseerimise teel, on jäetud arvestamata järgmine asjaolu: selleks et omandamisel väline sisemiseks, ideaalseks muutuks, peab sisemiselt midagi ees olema. Laps omandab tegelikkusest vaid selle, millel on tema jaoks tähendus, ja sellisel kujul, missugune tähendus on omandataval tema jaoks.

Inimene on sotsiaalsetes suhetes mitmesuguste gruppidega. Kõiki neid sotsiaalseid sidemeid, mis inimesel gruppides tekib, tajub ta teatud aspektist, elab neid omamoodi üle (24). Seega on isiksuse ja keskkonna vahel tingituse ja sõltuvuse vastastikused suhted, mis võivad olla väga mitmesugusel tasemel.

Järelikult tuleb arvestada mitte ainult muutusi, mis on toimunud keskkonnas, vaid ka neid, mis on toimunud lapses endas, sest «isiksuse kujunemist võib ontogeneesis vaadelda kahest küljest: 1) kui indiviidi mingite omaduste järkjärgulise eneseavaldumist, 2) kui välismõju, suunatud ja suunamata kasvatus tulemust» (3, lk. 81).

4. MOTIIVID ISIKSUSE ARENEMISE TÕUKEJÕUNA

Väliste ja sisemiste põhjuste vastastikuste suhete mõistmine on aluseks lähenemisel arenemise probleemile üldse.

Arengu dialektilis-materialistliku kontseptsiooni puhul «pannakse pearõhk «iseliikumise» allika tunnetamisele» (1) ning lapse arenemist mõistetakse iseliikumisena, spontaansusena, et arenemisel on sisemised seadused. Arenemise kui iseliikumise allikaks on sisemised vastuolud. Vastuolud on arenemise tõukejõud.

G. Rosenfeld (8) on seisukohal, et sise-

mised tõukejõud, inimese erutuselamus on seotud motiivi mõistega. Psühholoogias on vastuolud motiivid. S. Rubinšteni arvates seisneb motiiv inimese suhtumises ülesandesse, eesmärgi, olukorda, s. t. tingimustesse, milles tegevus tekib (18, lk. 564). Motiivid peegeldavad järelkult isiksuse keskkonnast tingituse dünaamilist üleelamist.

Motiiv kui arenemise, inimese käitumise impulss ei ole absoluutne algus, vaid see peab kujunema. Need sisemised eeldused, mis teevad inimese välise suhtes vastuvõtlikuks, on vajadused.

«Vajadus — see on niisugune organismi seisund, mille kutsub esile mingi puudus, mis väljendub tema kõrgendatud erutavuses ühtede või teistele mõjutustele ja ergutab teda vastavale tegevusele» (24, lk. 204).

Keskkonna mõju, selle nõudmised saavad arenemise faktoriks vaid siis, kui need lülituvad inimese isiklike vajaduste struktuuri. Nii tekib lapsel vajadus nõudmist täita sel juhul, kui ta sellega saavutab niisuguse seisundi, mille poole ta püüdleb. Motiivid kujunevadki vajaduste realiseerimise protsessis. See, missugused vajadused inimese elus prevaleerivad, kui tugevalt elab inimene üle rahuldamise vajaduse, kuidas vajadused tekitavad ja muutuvad käitumise aluseks — kõik see avab isiksuse pildi.

Vajadused kui tegevuse motiivid arenevad. Kui vajaduste rahuldamine on raskendatud, elab subjekt seda üle kui rahuldamatuse tunnet. Kui tekib intensiivne vajadus, alustab inimene tegevust selle rahuldamiseks.

D. Uznadze (22) arvates sõltuvad vajadused elutingimustest, kasvatuses, muljetest ja elamustest, millel on inimese jaoks oluline tähtsus. Selle tõttu on autori arvates igaljuhul välja kujunenud oma hoiakud, mis avalduvad valmisolekus tegevuseks vastavates tingimustes ja teatud suunas.

Kuna ei saa piirduda ainult lapse tegeliku seisundi kui arenemisfaktori analüüsiga, rõhutab L. Božovitš, et lapsel on kindlad psühholoogilised iseärasused, mis on kujunenud tema eelnenud arenguperioodil ja mis on ka ta arenemise reaalsed faktorid. Autori arvates murravad välis-

mõjud läbi lapse seesmise positsiooni. Seesmine positsioon määrab lapse tege-
likkusesse ja iseendasse suhtumise struktuuri ning areneb välja sellest, kuidas laps oma eelnevate kogemuste, oma võimaluste, varem tekkinud vajaduste ja püüdluste alusel suhtub sellesse objektiivsesse seisundisse, mis tal tegelikult on, ja sellesse, missugust seisundit ta tahaks saavutada (11, lk. 174).

Seega ei muutu ühiskonna käitumisvormid kättesaadavaks lihtsalt inimese sotsialiseerumise tulemusena, vaid sellepärast, et need on inimesele vajalikud tema väärikaks käitumiseks. Käitumisnormid töötab inimene ümber. Sotsiaalsed väärtused, millest inimene oma käitumises juhindub, muutuvad tema tegevuse tõukejõuks, motiivideks. Sõltuvalt isiksusest on nendel motiividel mitmesugune jõuaste (24, lk. 308). Käitumise motivatsioonil avalduvad inimese varasemad kogemused, kiindumused, hoiakud, tema pretensioonide tase ja ühiskonna poolt vastuvõetud hinnangute omaksvõtmise aste. Seega sõltub käitumine isiksuse iseärasustest.

L. Božovitš, M. Neimark ja L. Slavina räägivad niisugusest isiksuse suunduse kategooriast, mis avaldub käitumises, suhtumises ühiskondlikesse nähtustesse, sellest, et kasvatus mõjub inimestele erinevalt. L. Božovitši arvates ilmneb isiksuse suundus isiksuse domineerivate motiivide iseärasustes.

Et kõik ühiskondlik võetakse vastu läbi n.ö. isiksuse prisma, ei saa isiksuse kasvatamise eesmärgi realiseerida, arvestamata isiksuse vajadusi ja nende iseärasusi.

Eespool toodust võib järeldada, et isiksuse muutused toimuvad sellepärast, et uute vajaduste tekkimine või olemasolevate kadumine viivad huvide, inimese konkreetsete eesmärkide niheteni. Aga see viib motiivide vahekorra muutusteni.

Sisemisteks vastuoludeks kui isiksuse arenemise allikaks on vastuolud isiksuse uute vajaduste, eesmärkide, püüdluste ja nende realiseerimise võimaluste vahel. Igal arenguetapil on nendel tõukejõududel oma konkreetne iseloom, sest motiivid sõltuvad ka inimese vanuseastmest ja sellele omastest psüühilistest iseärasustest.

Peale selle on igal indiviidil veel individuaalsed iseärasused.

5. MURDEEALISTE ISEÄRASUSED ISIKSUSE KUJUNEMISE FAKTORITENA

Murdeeale on iseloomulikud oma psüühilised iseärasused. Murdeea peamine psüühiline iseärasus on kujunev eneseteadvus. Eneseteadvus väljendub enesevaatluses, enesehinnangutes, enese makspaneku püüdes, eneseväärtuse tunnetamises jmt. Tekkinud uued vajadused, huvid, ideaalid, püsivad enesehinnangud väljendavad murdeealisel «täiskasvanu tunnet» (23) ja enese makspaneku püüdu (15; 13) ning esinevad kui isiksuse olulised arengufaktorid, mis teevad ta suhteliselt sõltumatuks välismaailma mõjudest.

Vastastikuste suhete keerulised protsessid ilmnevad ka afektiivse ja emotsionaalse sfääri arengus (20; 24). Püsiva ja kõrge enesehinnangu ning vajaduste korral, mis on vastuolus olemasolevate võimalustega, tekib afektiivne üleelamine (20). Üleelamised näitavad lapse rahuldatus määra oma suhetes keskkonnaga ning peegeldavad tema vajadusi ja motiive.

A. Maslow rõhutab mis tahes vanuses inimese vajadust «hea reputatsiooni või prestiiži, seisundi, tunnustuse järele teiste poolt» (5, lk. 90). Vajadus tunnustuse, eneseteostamise võimaluse järele muutub isiksuse arengu jaoks murdeas eriti oluliseks, kuna üleminekul lapseast täiskasvanuikka ei tunta end kindlalt. Sõltuvalt sellest, missuguses sotsiaalses grupis (kas klassis või tänavakambas) tunnustust saavutatakse, hakkavad ka vastava grupi normid motiividena isiksuse kujunemisele mõju avaldama.

T. Dragunova ja D. Elkonin (23) tõstavad murdeealistel esile eakaaslastega suhtlemise ja koostegevuse püüde, mis on olulise tähtsusega isiksuse kujunemisel. Mõningad uurimused kinnitavad, et mürsikute käitumise ja tegevuse motiiviks on nende püüd saavutada soodne seisund kaaslaste hulgas, klassikollektiivis ja et oskamatus saavutada seda, väljakujunemata suhete puudumine eakaaslaste kollektiivis on sagedane distsiplineerimatu

käitumise, halva õppeedukuse ja isegi kuritegevuse põhjus (20; 10). Uurimused näitavad, et murdeealistele hakkavad kaaslaste hinnangud ja arvamused avaldama suuremat mõju kui õpetajate ja vanemate omad (21). Mürsiku «emotsionaalne rahulolu» hakkab üha rohkem sõltuma sellest positsioonist, mis tal on eakaaslaste kollektiivis (11). Sõltuvalt oma positsioonist vastastikuste suhete süsteemis on mürsikutel «emotsionaalse rahulolu» aste kollektiivis erinev (14).

Järelikult, kasvatussüsteemi valikuks on vähe sellest, kui tuntakse isiksuse käitumist suhtlemisprotsessis inimestega. On vaja teada, millega niisugune käitumine on põhjendatud, missugustel motiividel esile kutsutud. See võimaldab prognoosida inimese käitumist, seega ka isiksuse arengut.

Kirjandus

1. V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud. Teosed, 38. kd.
2. Ch. Bühler, Das Seelenleben des Jugendlichen. 4. verbesserte Auflage. Jena, 1927.
3. I. Kon, Isiksuse sotsioloogia. Tallinn, «Eesti Raamat», 1971.
4. A. Kossakowski, Über die psychischen Veränderungen in der Pubertät. Berlin, 1965.
5. A. Maslow, Motivation and personality. New York, 1954.
6. J. Orn, Seosed õpilaste somaatilise seisundi, õppeedukuse ja käitumise vahel. «Nõukogude Kool» 1963, nr. 1.
7. H. Rempelin, Die seelische Entwicklung des Menschen im Kindes- und Jugendalters. 7. völlig umgearbeitete und erweiterte Auflage. München/Basel, 1958.
8. G. Rosenfeld, Theorie und Praxis der Lernmotivation. Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1965.
9. E. Spranger, Psychologie des Jugendalters. Leipzig, 1929.
10. М. А. Алемаскин. Проблемы воспитания «трудных» подростков. «Советская педагогика», 1966, nr. 10.
11. Л. И. Божович. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва, «Просвещение», 1968.
12. Л. С. Выготский. Избранные психологические исследования. Москва, АПН РСФСР, 1956.
13. Т. В. Драгунова. О некоторых психологических особенностях подростка. Сб. «Вопросы психологии личности школьника» под ред.

- Л. И. Божович. Москва, АПН РСФСР, 1961.
14. Я. Л. Коломинский. Опыт психологического изучения взаимоотношений между учениками в классе. Канд. дисс. Минск, 1963.
  15. А. П. Краковский. О подростках. Москва, «Педагогика», 1970.
  16. Н. А. Менчинская. Психическое развитие ребенка. Москва, АПН РСФСР, 1957.
  17. С. Л. Рубинштейн. Основы общей психологии. II изд. Москва, «Учпедгиз», 1946.
  18. С. Л. Рубинштейн. Бытие и сознание. Москва, АН СССР, 1957.
  19. Л. С. Славина. Индивидуальный подход к неуспевающим и недисциплинированным ученикам. М., АПН РСФСР, 1958.
  20. Л. С. Славина. Дети с аффективным поведением. М., «Просвещение», 1966.
  21. Г. А. Собиева. Формирование самосознания и самооценки у советских школьников. Канд. дисс. М., 1953.
  22. Д. Н. Узнадзе. Психологические исследования. М., «Наука», 1966.
  23. Д. Б. Эльконин, Т. В. Драгунова. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков. М., «Просвещение», АПН РСФСР, 1967.
  24. П. М. Якобсон. Психологические проблемы мотивации поведения человека. М., «Просвещение», 1969.

KLASSIVÄLISE SPORDITEGEVUSE KASVATUSLIKKE TAOTLUSI *

REIN VIRKUS

Õpilaste spordihuvi ergutamiseks ja motiveerimiseks tuleks võtta Saksa DV-s välja käsiraamatute sarja «Schüler-sport».** Need käsiraamatud on eakohased, näitlikud ning meetoodiliselt hästi läbi töötatud.

Õpilaste spordiharrastuse motivatsiooni tugevdavad ka õpilaste sportlikud eeskujud.

J. Raederi (15, lk. 538) uuring Saksa DV-s näitab, et küsitatud õpilastest (n=7146) rohkem kui poolel (54%) on sportlik eeskuju. Nendeks on tippsportlased (69%), kehalise kasvatus õpetajad (8%), ühiskondlikud instruktorid (5%), vanemad (1,1%) ja teiste ainete õpetajad (0,7%).

* Algus «Nõukogude Koolis» 1973, nr. 9.

** «Schülersport» — sarjaline käsiraamat, mis annab ülevaate tähtsamatest spordialadest, nende arengust, treeningu alustest, reeglitest ja kohtuniku tegevusest.

Seni on ilmunud: W. Lohmann «Lauf, Sprung, Wurf», Berlin, 1968; N. Rogalski «Fußball», Berlin, 1969; J. Köhler, «Basketball», Berlin 1971; K. Jäger, G. Oelschlägel «Kleine Trainingslehre», Berlin 1972.

Võrdlusandmed vastavasisulisest küsitelust Eesti NSV-s näitavad eeskujuna kesksel kohal kehalise kasvatusõpetaja (35% küsiteldutest), kellele järgnevad klassikaaslastest sõbrad (14%), vanemad (12%), treener (9%) jt. (10, lk. 388).

Saksa DV-s on õpilastele kasvatuslikuks eeskujuks ja spordihuvi tekitajaks Saksa DV sportlaste silmapaistvad tulemused. Tagasihoidlikumana märgitakse kehalise kasvatusõpetaja, samuti teiste ainete õpetajate, kasvataja, treeneri, klassijuhataja, koolidirektori ja ühiskondliku instruktoriga spordihuvi virgutajana.

Lastevanemate kui spordihuvi äratajate ja kujundajate kohta on andmed lahknevad. J. Raederi järgi on vanemate roll minimaalne. D. Jäckeli tulemused osutavad kodu suuremale mõjule. Probleem pakub suurt huvi ka meie vabariigi seisukohast. Empiirilised tähelepanekud Nõukogude Eestist lubavad oletada, et vanemate initsiatiivil äratatud spordivaim ja selle konkreetset vormid (ühised jalgsi- ja suusamatkad, perekonna VTK jne.) on mingil määral pinda võitnud. See peaks pälvima teadlaste ja spordipedagoogide tähelepanu kui kodu ja kooli ühistöö võimalus.

Saksa DV teadlased nimetavad mitmeid mooduseid, mis seovad õpilasi ja kodu spordiharrastustes. Näiteks võib tuua vanemate osavõtu laste spordivõistlustest pealtvaatajatena. J. Rostocki (17, lk. 996) andmeil külastavad laste spordivõistlusi kuni 50% isadest ja 40% emadest. Sama autori andmeil (17, lk. 992) suhtub 96% lastevanemaist mõistvalt laste klassivälisesse kehalisse kasvatusse.

Kehaline kasvatus on nüüdisajal saanud kõige massilisemaks obligatoorseks ühiskondlikuks ülesandeks. Selle tegevuse teaduslike aluste ning rakenduslike vormide väljaarendamine sunnib otsima ja üldistama rahvusvahelisi kogemusi, nägemaks oma vabariigi situatsiooni ja tulevikuvajadusi konkreetsemas pildis.

Meie teema seisukohast tuleb peamiseks pida terve ja elujõulise spordihuvi kasvatamist ning selle ülesande optimaalset kooskõla ühelt poolt arengupsühholoogilise faktoriga ning teiselt poolt õppe- ja kasvatus töö konkreetsete tingimustega.

Meie rõhuasetuseks oli spordihuvi ja kas-

vatuslikud aspektid klassivälise kehalise kasvatusalusel. Kuid nagu rõhutatud, määrab klassivälise töö kvaliteedi väga otsustavalt kehalise kasvatusõpetuse obligatoorne süsteem. On kõigiti mõistetav, et heatasemeline kehalise kasvatus tund käitub endas kõik eeldused ja alged, mille tõukel areneb edasi sportlik tegevus klassivälise töö võimalustes ja vormides.

KOMMUNISTLIKE MORAALIOMADUSTE JA POLIITILISTE VEENDUMUSTE KUJUNDAMISEST KLASSIVÄLISES KEHALISES KASVATUSSES.

Eespool käsitlesime, toetudes Saksa DV üldharidusliku kooli kogemustele ning tõmmates mõningaid võrdlusjooni Eesti NSV-ga, õpilaste spordihuvi kui klassivälise kehalise kasvatusõpetuse olulist stimulaatorit. Alljärgnevalt avaldame samade allikmaterjalide alusel mõtteid kommunistlikust kasvatusõpetusest klassivälises sporditegevuses, kusjuures nimetatud taotlused on dialektiliselt seotud spordihuvi arendamisega.

* * *

SSÜP VIII kongress (1971. a.) määras Saksa DV kooli kasvatusliku ülesandena arendada õpilaste kõiki loovaid potentsiaale, väärtuslikke kõlbelis-moraalseid ja esteetilisi omadusi ning sotsialistlikku maailmavaadet. «Keskool kasvatab koostöös lastevanemate, sotsialistlike laste- ja noorteorganisatsioonidega ning kõigi ühiskondlike jõududega noori teadlikeks kodanikeks, kes on andunud sotsialismi ideedele ning tunnevad end patriootidena ja internatsionalistidena ning kes paistavad silma tublide töötajatena ja aktiivsete ühiskondlikult elust osavõtjatena». (29, lk. 72.)

Kasvatustöö lõppeesmärk, rõhutab M. Honacker (33, lk. 6), on vajadus kasvatada noortes sotsialistlikku maailmavaadet ja töölisklassi moraali.*

Siit tulenevad ka kooli kehalise kasvatusõpetuse kui terviku ning klassivälise sporditöö kui selle koostisosa ülesanded.

* Nende ülesannete lahendamisele pühendati 1973. a. jaanuaris Moskvas toimunud SDV ja NSV Liidu Pedagoogika Akadeemia ühine kollokvium «Üldhariduslike koolide õpilaste sotsialistliku ja kommunistliku kasvatusõpetuse probleemid».

Kommunistliku kasvatusse komponendid ei saa vaadelda isoleeritult. Kehalises kasvatuses tegeldakse ühel ja samal ajal õpilaste vaimse, esteetilise, töö- ja kõlbelise kasvatusga.

Nõukogude teadlased P. Bogdanov, V. Bondarenko ja J. Želežnjak (26, lk. 10) märgivad klassivälise kehalise kasvatusse olulise ülesandena õpilaste kommunistliku moraali kasvatamist.

Kõige üldisemal kujul on kasvatusse oluline ülesanne õpilasi süstemaatiliselt ette valmistada inimese tähtsaimaks tegevuseks — tööks. Koolis tähendab see suhtumist õppetöösse, teadmiste omandamisse.

Saksa DV kooli kehakultuurikollektiivi põhimääruses (40, lk. 584) on fikseeritud, et kehakultuurikollektiivi tegevus peab aitama kaasa õppetöö tulemuste parandamisele ning teadliku töösuhetumise kujundamisele.

Saksa DV klassivälise kehalise kasvatusse kogemused kinnitavad, et klassiväliselt sporti harrastavad õpilased saavutavad õppetöös positiivseid tulemusi. Saksa DV laste ja noorte I spartakiaadist (1966. a.) osavõtjate õppeedukuse analüüs saksa ja vene keeles ning matemaatikas näitas, et sportlaste õppeedukus nendes õppeainetes on kõrgem teiste õpilaste õppeedukusest. Tütarlastest sportlastel on õppeedukus tunduvalt kõrgem kui spartakiaadist osavõtjail poeglastel.

Õppeedukuse näitajate võrdlemine spordialade kaupa andis väga erinevaid tulemusi. Laskuritel, poksijatel ja maadlejatel olid hinded halvemad (75 protsendil osavõtjail hinded 2,7 kuni 4,3) kui teiste spordialade harrastajail.

Treeningukoormuse ja keskmise õppeedukuse näitajate vahel nendes õppeainetes ei suudetud mingeid statistiliselt usaldusväärseid seoseid leida. Järelikult: suur treeningukoormus ei mõjuta õppeedukust neis õppeainetes negatiivselt (42, lk. 6—9).

Ebarahuldava õppeedukusega õppursportlaste kasvatamiseks kasutatakse Saksa DV-s ja Eesti NSV-s analoogilisi kasvatuslikke vahendeid (õppetöö tulemuste arutamine kehakultuurikollektiivi nõukogus, võistlustest osavõtu ajutine keelamine jt.). KSÜ «Noorus» tegevuses ei peeta pedagoogiliselt õigeks keelata halva õppeedukuse pärast osavõttu koolisisestest sporditegevusest.

Ilmneb, et kollektivismi põhimõttest läh-

tuv klassivälise sporditöö aitab kaasa õppe- ja kasvatusse taseme üldisele tõusule kogu koolis. H. Bierstedti (1968) uurimuse alusel iseloomustab püsivaid kollektiive, treeningurühmi (võrreldes teiste treeningurühmadega) teadlikum distsipliin, suurem iseseisvus, selsimehelik koostöö ning paremad tulemused õppetöös ja spordis (37, lk. 3).

Kollektivismi kasvatamine kooli kehalise kasvatusse kaudu kujutab endast õpilaskonna kollektivismi kasvatamise üht osaülesannet. Seda soodustavad klassivälise kehalise kasvatusse kollektiivsed vormid (kehakultuurikollektiivi treeningurühmad ja võistkonnad), võistlusteks ettevalmistumine, ühine osasamine saavutustest ja ebaõnnestumistest võistlustel ja treeningutel (35, lk. 502; 31, lk. 748—749).

Kollektivismi põhimõtete kujundamiseks kooli kehakultuurikollektiivis soovitab H. Baskau (41, lk. 31—32) rakendada järgmisi abinõusid:

- 1) huvitava ja sisuka tegevuse organiseerimine rühmas, kusjuures õpilastele antaks vastavalt nende huvidele konkreetsed ülesanded VSN Liidu ja pioneeriaktiivi vahendusel;
- 2) tulemuste kollektiivne hindamine; üksiksportlaste tegevuse analüüs;
- 3) uute perspektiivide realiseerimine;
- 4) ühiste kultuuriürituste korraldamine;
- 5) žefluse sisseseadmine nooremate õpilaste üle;
- 6) traditsioonide arendamine kooskõlas noorsoo- ja pioneeriorganisatsiooni põhimõtete ja ülesannetega.

Kollektivismi kasvatamise ülesannetega on vahetult seotud õpilaste iseseisvuse, initsiatiivi ja vastutustunde arendamine.

Nende kujundamist soodustavad:

- 1) pedagoogiliselt läbimõeldud kohustuste rakendamine kehakultuurikollektiivis (nõukogu või sektiooni juhtimine, töö spordiorganisatsioonina, võistkonna vanemana jne.);
- 2) õpilaste osavõtt treeningutest ja võistlustest, nende planeerimisest ja analüüsimisest;
- 3) iseseisev treenimine antud plaani järgi; treeningupäeviku pidamine;
- 4) võistluste vaatlemine ja analüüs antud juhendite põhjal;
- 5) spordi- ja kultuuriürituste korraldamine;
- 6) tegevus spordikohtunikuna (41, lk. 30).

Kommunistliku kasvatusse üks tähtsamaid ülesandeid on arendada kollektiivi juhtimise

võimeid. Rõhutame siinkohal, et enamiku sotsialismimaade koolide kehakultuurikollektiivides taotletakse juhtimise täielikku ülendmist õpilastele.

Nõukogude Liidu üldhariduslike koolide kehakultuurikollektiivides moodustavad seda põhimõtet silmas pidades kehakultuurikollektiivi nõukogus enamuse komsomoliorganisatsiooni ja pioneerimaleva esindajad. Paljud vanemate klasside õpilased on tegevad kehakultuurikollektiivis ühiskondlike instruktoritena, spordiaktivistidena ja spordikohtunikena.

Eesti NSV spordiühingus «Noorus» peetakse kehakultuurikollektiivi üheks olulisemaks ülesandeks noortele organisatsioonilise töö kogemuste andmist ja selle vahendusel õpilastes iseseisvuse, omaalgatuse ning vastutustunde kasvatamist (36, lk. 5).

Õpilaste rakendamisel Saksa DV kooli kehakultuurikollektiivi organisatsioonilises tegevuses on soodsaks eelduseks õpilaste positiivne hoiak võtta endale vastavaid ülesandeid. S. Rahni (38, lk. 402) uurimuse põhjal oli 62% küsitletud õpilastest nõus endale võtma klassivälise sporditöö ülesandeid. Samas aga konstateeritakse seesuguse initsiatiivi langust ühenduses õpilaste vanuse kasvuga (12-aastased ja 19-aastased vastavalt 69% ja 43%). Analoogilist tendentsi täheldatakse ka KSÜ «Noorus» tegevuses.

Saksa DV koolide eesrindlike kehakultuurikollektiivide kogemuse analüüs näitab, et lisaks õpilaste tegevusele kooli sporditöö juhtimisel võimaldab iseseisvuse ja omaalgatuse edukat kasvatamist kooli kehakultuurikollektiivi treeninguprotsessi heatasemeline korraldamine. Sel puhul lähtutakse järgmistest seisukohtadest:

- 1) rühma treeninguulaanides ette näha igale õpilasele täiendavalt individuaalseid ülesandeid;
- 2) nii seksioonide kui ka individuaalse treeningute korraldamine väikestes rühmades;
- 3) iseseisva treeningu juhendamine, eriti koolivaheaegadel (30, lk. 238).

Õpilastest spordiaktivistide ja -organisatorite ettevalmistamisel taotletakse nii Saksa DV-s kui ka Eesti NSV-s õpilaste oskuslikku juhendamist pedagoogide poolt, et sel teel kasvatada nende iseseisvust, omaalgatust ja

vastutustunnet (36, lk. 5; 39, lk. 1—21).

Sotsialistliku ühiskonna kõlbluse esmane põhimõte on ühiskonnaliikme ideelisus, tema ustavus marksismi-leninismi õpetusele. Sellesse valdkonda kuulub patriotismi ja internatsionalismi kasvatamine, poliitiliste veendumuste kujundamine.

Seetõttu peab W. Lindner (28, lk. 24) sotsialistliku kasvatuse tuumaks noorte ideeliste veendumuste, marksistlik-leninliku maailmavaate ja tööliklassi moraaliomaduste kujundamist.

H. Stolzi uurimuse andmetel soodustab õpilaste ideeliste veendumuste ja vaadete kujundamist aktiivne osavõtt ühiskondlik-poliitilisest tegevusest, jõukohased ülesanded klassivälises tegevuses (27, lk. 154).

Analoogilise rõhuasetuse on klassivälise tegevusele andnud ka Saksa DV Haridusministeerium, kes peab klassivälises tegevuses esmajärguliseks selle ideoloogilist suunitlust (37, lk. 4).

Kahe sotsiaalse süsteemi ideoloogilise võitluse ajastul on kasvatustöö oluline ülesanne kujundada õpilastes veendumust sotsialismi ülemaailmses võidus. Klassipositsioonilt lähenemine tähendab patriotismi kasvatamist tihedas seoses internatsionalismi kasvatamisega.

Klassiväline kehaline kasvatus (sporditreening ja spordivõistlus) pakub häid võimalusi eesmärgistatud poliitiliste veendumuste kujundamiseks, patriotismi ja internatsionalismi kasvatamiseks kogu õppe- ja kasvatustöö protsessis.

Sporditreeningul saab õpilane teadmisi inimese elutalitlusest, sportlikust eluviisist, teatud spordialast, selle määrustest ja taktikast. Samal ajal antakse teadmisi spordiajaloost ja -poliitikast. Need teadmised mõjutavad vahetult õpilaste poliitiliste veendumuste arengut.

Õpilastele antavaid teadmisi spordiajaloost ja -poliitikast võib hinnata kui olulist tegurit õigete veendumuste ja hoiakute kujundamisel. Seejuures käsitletakse spordipoliitikat kui riikliku poliitika aspekti.

Patriotismi ja internatsionalismi kasvatamise sõlmpunktid olenevad käsiteldavast tasemest treeningul, võistlussüsteemist jne. Häid võimalusi pakuvad patriotismi kasvatamiseks Saksa DV tippsportlaste saavutused rahvusvahelisel areenil ja nende eeskuju, sa-

muti teemad, mis on seotud maa kaitsevõime tugevdamisega (32, lk. 463—473).

Patriotismi ning eriti internatsionalismi kasvatamiseks annavad soodsaid võimalusi rahvusvahelised laste- ja noortevõistlused, nagu rahvusvaheline kergejõustiku korrespondentsvõistlus «Sõprus», kohtumised eri spordialadel Nõukogude Liidu, Poola RV ja Tšehhoslovakkia SV ja teiste sotsialismimaade noortega. Kasvatustlikes huvides on paljudes koolides (Rostocki Herder-Oberschule) internatsionalistide klubi ühendanud oma tegevuse tihedalt kooli kehakultuurikollektiiviga.

Õpilaste ideoloogilisel kasvatamisel etendavad Saksa DV kogemuste põhjal erilist osa sotsialistlikud sporditraditsioonid. Sporditraditsioonideks võivad kujuneda regulaarselt korraldatavad üritused, mis aitavad kaasa progressiivsete kasvatustlike ülesannete lahendamisele ja innustavad enamikku õppur-sportlasi. Saksa DV koolide kehakultuurikollektiivides rakendatakse progressiivseid spordi-, eriti tööliisspordi traditsioone ning arendatakse uusi, sotsialistlikke traditsioone.

Proletaarse spordiliikumise pärandi kasutamiseks korraldatakse kohtumisi ja mälestus-õhtuid tööliisspordi ja liikumise veterani-dega, sisustatakse sporditraditsioonide tube, mälestuspaiku ning käiakse revolutsiooni-paikades.

Kooli kehakultuurikollektiivi tasandil kujunenud traditsioonidest nimetab R. Kaden (34, lk. 807) kooli ühtset spordiriidetust, kooli meistrivõistluste korraldamist, koostöö arendamist šeffettevõtte kehakultuurikollektiiviga, aasta parima sportlase selgitamist, parimate sportlaste ja spordiorganisaatorite autasustamist.

Suhteliselt lühikese ajaga on Saksa DV laste- ja noortespordis arendatud uusi, sotsialistlikke traditsioone, mis mõjutavad efektiivselt õppur-sportlaste kasvatustlike tegevusi. Nendest vääri-vad esiletõstmist suurt osa õpilaskonnast hõlmavad võistlussarjad, nagu laste ja noorte spartakiaad, SDV Riiginõukogu esimehe auhinna võistlus, VSN Liidu ja pionieriorganisatsiooni karikavõistlused, noorte osavõtt Saksa võimlemis- ja spordipidudest.

Võttes kokku klassivälise kehalise kasvatuse ülesandeid õpilastes kommunistliku moraali omaduste kasvatamisel ning poliiti-

liste veendumuste kujundamisel, võime toetuda V. Belorussova (25, lk. 6) esitatud seisukohtadele. Ta peab selles valdkonnas väga oluliseks nelja põhiküsimuse lahendamist. Need on õpilastes kõrge kõlbelise teadlikkuse kujundamine, positiivse kõlbelise kogemuse organiseerimine, nende kasvatamine kollektiivis ning kehalise kasvatuse õpetaja (treeneri) isikliku mõju suurendamine nimetatud ülesannete täitmisel.

Võime konstateerida, et klassi- ja koolivälise kehaline kasvatust kätkeb rohkesti võimalusi õpilaste kommunistlikuks kasvatamiseks. Peamiseks tuleb pidada terve ja elujõulise spordihuvi kasvatamist ja selle ülesande optimaalset kooskõla ühelt poolt arengusühholoogia faktoriga ning teiselt poolt õppe- ja kasvatustöö konkreetsete tingimustega. Spordihuvi arendamine eeldab õpilaste huvide kompleksist lähtumist.

Meie rõhuasetuseks on spordihuvi ja kasvatustlike aspektid klassivälises kehalises kasvatuses. Kuid nagu teaduslikest uurimustest nähtub, sõltub klassivälise töö efektiivsus oluliselt obligatoorse kehalise kasvatuse tasemest.

Edasise uurimistöö põhisuundadeks peaks kujunema eelkõige kehalise kasvatuse probleemistiku käsitlemine arengusühholoogia kriteeriumidest lähtuvalt; selle kaudu jõuame nende konkretsusteni, mis võimaldavad spordihuvil leida tee õpilaste huvide kompleksi. Üksnes seesugune uurimuslik orientatsioon võimaldab lahendada kehalise kasvatuse neid aspekte, mida me seome ideelispoliitilise ja kõlbelise kasvatuse ülesannetega.

Kirjandus

1. V. I. Lenin, Teosed, 31. köide. Tallinn, 1955.
2. Akademie der Pädagogischen Wissenschaften der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeinbildung. Lehrplanwerk. Unterricht. Ausgearbeitet von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Gerhard Neuner. Berlin, 1972.
3. H. Bäckau, Zu einigen Beziehungen zwischen Sportunterricht außerunterrichtlichen und außerschulischen Sport. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1970. Beiheft 2, S. 47—50.
4. H. Bierstedt, Untersuchungen zur Kollektivverziehung in Schulsportgemeinschaften. Inauguraldissertation, Philosophische Fakultät der Universität Rostock, 1968. (Manuskriptdruck).

5. H.-G. Hermann, Der Übungsbetrieb in allgemeinen Sportgruppen, Körpererziehung, 1970, Nr. 11, S. 548—554.
6. Hinweise für die Erziehung in der Unterstufe. Deutsches Pädagogisches Zentralinstitut, Sektion Erziehung, Berlin, 1966.
7. E. Kahl, Untersuchungen zur Wirksamkeit der neuen Lehrpläne bei der Interessenentwicklung der Schüler. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1971, Nr. 11, S. 997—1001.
8. E. Kahl, Beziehungen zwischen sportlichen Interessen und sportlichen Leistung, Körpererziehung, 1971, Nr. 11, S. 521—529.
9. E. Kahl, Eine Analyse sportlichen Interessen in 4.—10. Klassen und Möglichkeiten ihrer Beeinflussung durch individuelle und kollektive Aufgabenstellungen. Inauguraldissertation. (Manuskriptdruck). Greifswald, 1972.
10. Luubi all on kooli kehaline kasvatus. «Kehakultuur» 1971, nr. 12, lk. 386—389.
11. S. Oja, H. Jeret, Meie koolinoorte sportlikust orientatsioonist. «Kehakultuur» 1972, nr. 8, lk. 245—247.
12. H. Philipp, Freizeit und sportliche Betätigung zwölf- bis vierzehnjährigen Schüler. Körpererziehung, 1967, Nr. 12, S. 62—72.
13. S. Rahn, Die Wirksamkeit von Sportunterricht, Trainings-, Übungs- und Wettkampfbetrieb auf die Einstellung und das Verhalten zur regelmäßigen außerunterrichtlichen sportlichen Betätigung der Kinder und Jugendlichen. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1970, Beiheft 3, S. 88—91.
14. J. Raeder, M. Dienemann, Zum gegenwärtigen Entwicklungsstand sportbezogener Interessen, Einstellungen und Verhaltensweisen von Kindern und Jugendlichen im Alter von 12 bis 19 Jahren. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1970, Nr. 4, S. 334—349.
15. J. Raeder, Die Wirksamkeit verantwortlicher Erzieher bei der Formung und Stabilisierung positiver sportbezogener Einstellungen und Verhaltensweisen der Kinder und Jugendlichen. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1970, Nr. 6, S. 531—539.
16. J. Raeder, M. Dienemann, Zur Verbesserung sportbezogener Interessen, Einstellungen und Verhaltensweisen. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1971, Nr. 3, S. 251—257.
17. J. Rostock, Zum Beziehungsgefüge der sportbezogenen Beeinflussung des Kindes durch das Elternhaus. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1971, Nr. 11, S. 991—997.
18. M. Vogt, Untersuchungen über ein ausdauerbetontes Leichtathletiktraining in Schulsportgemeinschaften mit Mädchen im Alter von zehn bis dreizehn Jahren. Inauguraldissertation (Manuskriptdruck.) Rostock, 1972.
19. J. Volke, E. Walther, Zu einigen Beziehungen zwischen Sportunterricht und außerunterrichtlichem Sport. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1971, Nr. 11, S. 1013—1016.
20. Übungs- und Trainingbetrieb in Schulsportgemeinschaften von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Heinz Bäckau. Berlin, 1972.
21. А. Г. Ковалев. Психология личности. Москва, изд-во «Просвещение», 1970.
22. К. Обуховский. Психология влечений человека. Москва, изд-во «Прогресс», 1972.
23. С. Л. Рубинштейн. Основы общей психологии. Москва, Государственное учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1940.
24. П. А. Рудик. Психология. Москва, изд-во «Физкультура и спорт», 1964.
25. В. В. Белорусова. Нравственное формирование личности советского спортсмена. «Теория и практика физической культуры» 1972, № 2, стр. 2—6.
26. Г. П. Богданов, В. А. Бондаренко, Ю. Д. Железняк. Внеклассная работа по физической культуре. Москва, изд-во «Просвещение», 1965.
27. А. Куракин, Е. Соколов. Совместный colloquium АПН СССР и ГДР по вопросам социалистического и коммунистического воспитания. «Советская педагогика», 1973, № 4, стр. 153—158.
28. В. Линднер. Воспитание школьной молодежи ГДР в духе мировоззрения и морали рабочего класса. «Советская педагогика», 1973, № 4, стр. 23—30.
29. Э. Хонеккер. Отчетный доклад Центрального комитета СЕПГ VIII съезду. Verlag Zeit im Bild, Dresden, 1971.
30. H. Bäckau, Aufgaben und Möglichkeiten der Erziehung zur Selbstfähigkeit und Eigenverantwortlichkeit im außerunterrichtlichen Kinder- und Jugendsport. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1967, Nr. 3, S. 236—242.
31. H. Bierstedt, Untersuchungen zur Kollektiverziehung in Schulsportgemeinschaften. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1969, Nr. 8, S. 748—751.
32. R. Böhme, K. Charlé, Zur Verwirklichung der staatsbürgerlichen Erziehung im Sportunterricht. Körpererziehung, 1969, Nr. 8/9, S. 463—473.
33. M. Honecker, Inhaltliche Ausgestaltung der Oberschule — Programm unserer weiteren Arbeit. Deutsche Lehrerzeitung, Information 20/1973, S. 1—40.
34. R. Kaden, Zur Bildung, Festigung und Vervollkommnung von Schulsportgemeinschaften. Theorie und Praxis der Körperkultur, 1971, Nr. 9, S. 769—819.
35. H. Kogel, H. Schwidtmann, Sozialistische Persönlichkeitsentwicklung und Kollektiverziehung im Schulsport — Probleme, Standpunkte und Aufgaben. Körper-

erziehung 1972, Nr. 11, S. 501—510.

36. KSÜ «Noorus» Kesknõukogu aruanne VIII vabariiklikule aruande- ja valimiskonverentsile 10. veebruaril 1973. a., käsikiri.

37. Offener Brief des Kollegiums des Ministeriums für Volksbildung an alle Pädagogen der Deutschen Demokratischen Republik. Deutsche Lehrerzeitung, Nr. 41 1971, S. 3—4.

38. S. Rahn, Die Qualität des Sportunterrichts — eine wesentliche Voraussetzung für eine regelmäßige sportliche Befähigung der Kinder und Jugendlichen. Körpererziehung, 1970, Nr. 8/9, S. 401—405.

39. F. Riedel, Selbsttätigkeit im Schulsport. Theorie und Praxis der Körperkultur 1967, Nr. 11, S. 1020—1023.

40. Sozialistisches Bildungsrecht. Bestimmungen und Dokumente für den Bereich des Ministeriums für Volksbildung. Herausgegeben vom Ministerium für Volksbildung. Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1966.

41. Stellung und Funktion der Schulsportgemeinschaften im Bildungswesen der sozialistischen Staaten. Akademie der Pädagogischer Information und Dokumentation, Bearbeitet von Heinz Bäckau, Rostock, 1971.

42. G. Thieß, Junge Sporten haben gute Zensuren. Körpererziehung, 1968, Nr. 1, S. 6—9.

MATEMAATIKA KONTROLL- TÖÖDEST 4. KLASSIS

**OLEV KÄRNER,
AKSEL TELGMAA**

Standardiseeritud kontrolltööde koostamiseks materjalide kogumise käigus katsetas Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudi koolijõudluse sektor 1972/73. õ.-a. matemaatika kontrolltöid 5 eesti õppekeelega kooli kaheteistkümnes 4. klassis (õpilaste üldarv ca 350). Kõnealuseid töid oleks fapsem nimetada testitüüpi kontrolltöödeks, sest igaüks neist sisaldas sellise vormiga ülesandeid, nagu testides tavaliselt kasutatakse. Kontrolltööde katsetamine 4. klassis, nüüd juba uue matemaatikaprogrammi kohaselt, oli jätkuks kontrolltööde katsetamisele endise programmi kehtivuse ajal, näiteks viimati 1970/71. ja 1971/72. õ.-a. vastavalt 5. ja 6. klassis (vt. 1 ja 2). Seekord pealkirjastasime kõiki katsetatud töid sõnaga *kontrolltöö*, mida seepärast kasutame ka alljärgnevalt.

Nagu varemgi, said ka nüüd õpilased tööde trükitud tekstid lehtedel, kuhu oli vajaduse kohaselt jäetud vaba ruum kirjalikuks lahendamiseks ning vastuste vormistamiseks. Et oleks hõlpsam määrata tööde tulemusi, näidati kontrolltöö lehel iga ülesande ja alaülesande juures selle lahendamise eest maksimaalselt saadav punktide arv, mida vigade

korral tuli vähendada, punkte seejuures murdosadeks jaotamata. Kontrolltöödele anti kaasa juhendid, milles esitati ühtsed nõuded iga ülesande lahenduse hindamiseks punktidega.

Katsetati kokku viit matemaatika kontrolltööd, neist igaüks kahes enam-vähem võrdse raskusega variandis (A ja B). Iga töö täitmiseks oli aega 40 minutit.

Andmed kontrolltööde korraldamise ning tulemuste kohta on toodud tabelites 1 ja 2. Tabeli 1 veerus 4 on märgitud sulgudes alaülesannete üldarv koos alaülesannetekes liigendamata ülesannete arvuga, veerus 6 aga näidatakse iga kontrolltöö täitmisel saadud keskmine (lihtne aritmeetiline keskmine) punktide arv.

Tabel 1.

ÜLDISI ANDMEID KONTROLLTÖÖDE KORRALDAMISEST JA TULEMUSTEST

Kontrolltöö number ja nimetus	Õpilaste üldarv katealustes klassides	Kontrolltöö teinud õpilaste arv	Ülesannete arv kontrolltöös	Punktide arv õpilase kohta		Õpilaste poolt kogu töö eest saadud punktide arvu intervalli alumine raja	Kontrolltöö raskusmäär R (%)	Kontrolltöö validsusnäitaja
				maksimaalselt võimalik	saadi tege-likult (keskmine)			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Kordamisülesandeid. Naturaalarvud üle kümne tuhande	351	323	8 (18)	37	28,5	7	77,1	0,69
2. Naturaalarvude liitmine, lahutamine ja korrutamine	351	308	8 (25)	47	34,2	10	72,7	0,73
3. Naturaalarvude jagamine. Murdarvud, nende kirjutamine koma abil	351	325	8 (29)	46	30,1	3	65,5	0,77
4. Kümne murdude suuruse võrdlemine. Tehtud kümne murdudega	354	320	7 (20)	34	23,8	2	70,1	0,75
5. 4. klassi lõpp-, 5. klassi algfase	354	331	9 (21)	40	29,4	5	73,6	0,74

Tabel 2.

ANDMEID KONTROLLTÖÖDE TULEMUSTE JAGUNEMISEST

Kontrolltöö number	Vähemalt 60% punkte saanud õpilaste arv		Vähemalt 50% punkte saanud õpilaste arv		Veergudes 5 ja 3 foodud protsentide vahe (%)	100% punkte saanud õpilaste arv		Vähemalt 95% punkte saanud õpilaste arv (hinne «5»)		Alla 35% punkte saanud õpilaste arv (hinne «1»)	
	absoluutselt	protsentides (%)	absoluutselt	protsentides (%)		absoluutselt	protsentides (%)	absoluutselt	protsentides (%)	absoluutselt	protsentides (%)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.	283	87,6	294	91,0	3,4	11	3,4	46	14,2	5	1,5
2.	239	77,6	272	88,3	10,7	10	3,2	26	8,4	13	4,2
3.	203	62,5	247	76,0	13,5	9	2,8	30	9,2	39	12,0
4.	242	75,6	254	79,4	3,8	15	4,7	44	13,8	32	10,0
5.	253	76,4	272	82,2	5,8	22	6,6	60	18,1	27	8,2
						Kokku	67		206		116

Katsetamisest saadud andmete põhjal arutasime iga ülesande ja iga kontrolltöö raskusmäära R valemi abil

$$R = \frac{T}{M} \cdot 100\%$$

kus T on ülesande lahendamise või vastavalt kogu töö täitmise eest tegelikult saadud punktide arv, M aga maksimaalselt saadav punktide arv sama ülesande või töö eest. Raskusmäär R iseloomustab ülesande või kogu kontrolltöö jõukohasust õpilastele. See avaldub lahendamisel saadud punktide arvu ja siin maksimaalselt võimaliku punktide arvu suhtena protsentides ning on raskema ülesande või töö puhul väiksem, ja vastupidi — mida kergemaks ülesanne või kogu töö lahendajale osutub, seda suurem tuleb selle raskusmäär (vt. 1, lk. 749—750; 2, lk. 764; 3, lk. 128 ja 133—135; 4, lk. 329—330).

Iga ülesande ja iga kontrolltöö puhul arvasime raskusmäära kogu meie katsealuse õpilaskontingendi (12 klassi) kohta, kontrolltööde raskusmäärad on näha tabeli 1 veerus 8. Kogu 4. klassi matemaatika kontrolltööde tsükli (5 tööd) raskusmääraks, mille samuti arvasime eeltoodud valemi abil, tuli $R \approx 71,6\%$. Võrreldes seda tulemust endise programmi järgi koostatud 5. ja 6. klassi kontrolltööde tsükli kohta vastavalt 1970/71. õ.-a. ja 1971/72. õ.-a. saadud väärtustega $R \approx 66,8\%$ ja $R \approx 61,7\%$ (vt. 2, lk. 764), nähtub, et klassi järjekorranumbri suurenemisel vähenes vaadeldav R -väärtus. Niisiis osutusid meie kontrolltööd vanemale klassile raskeimaks kui nooremale klassile.

Kontrolltöö valiidsuse hindamiseks iga klassi jaoks piirdusime lihtsuse mõttes järjestuskorrelatsiooni koefitsiendi q arvutamisega Spearmani valemi abil:

$$q = 1 - \frac{6\sum d^2}{n(n^2-1)}$$

Selleks võrdlesime õpilaste tugevusjärjestusi kontrolltöö tulemuste põhjal ning õpetaja hinnangu järgi. Niiviisi saadud vastavate q väärtuste kaalutud aritmeetiliste keskmistena leidsime kogu klasside rühma (12 klassi) kohta kontrolltööde valiidsusnäitajad, mis on toodud tabeli 1 veerus 9. Nende valiidsusnäitajate kaalutud aritmeetilise keskmisena saime omakorda valiidsusnäitajaks kogu 4. klassi kontrolltööde tsükli (5 tööd) kohta 0,74.

Teatavasti on meie vabariigis matemaatika kontrolltööde hindamiseks viiepallilises süsteemis kõige sagedamini kasutusel normid, mille järgi töö puhul määratavast maksimaalselt punkte arvestatakse vastab 95%—100% hindele «5», 80%—94% hindele «4», 60%—79% hindele «3», 35%—59% hindele «2» ning vähem kui 35% hindele «1». Tabeli 2 täitmisel on silmas peetud põhiliselt neid norme.

Tihti rakendatakse ka hindamisnorme, mille põhjal hindele «3» vastab 50% maksimaalselt võimalikust punktide arvust või isegi vähem (vt. 5, lk. 217—222, ja 6, lk. 98—100). Me ei ole veel katsetatavate kontrolltööde hindamiseks norme kindlaks määranud, kuid kogume andmeid nende väljatöötamiseks.

Tabeli 2 veergudes 2 ja 3 ning 4 ja 5 on näha, kui palju õpilasi meie kontrolltööde puhul sai vähemalt 60% ja vähemalt 50% punkte, veerust 6 aga selgub, kuidas suureneks iga töö hindele «3» täitnud õpilaste hulk, kui selle hinde jaoks minimaalne punktide arv vastavalt muutuks. Kui võrrelda tabeli 2 veeru 6 andmeid analoogiliste andmetega 5. ja 6. klassi kohta vastavalt 1970/71. õ.-a. ja 1971/72. õ.-a. (vt. 1, lk. 751; 2, lk. 765), paistab silma, et 4. klassis oli selle näitaja intervall kõige ulatuslikum, nimelt 3,4%—13,5%, mis juhib tähelepanu õppematerjali eriti ebaühtlasele omandamisele. See intervall 5. klassis oli 10,0%—14,2% ja 6. klassis 10,1%—16,0%. Niisiis koos klassi järjekorranumbri suurenemisega näitasid kõnealuse intervalli mõlemad rajad kasvamistendentsi, mis viitab 8-kl. kooli vanemates klassides niisuguste õpilaste arvu suurenemisele, kelle matemaatikahinded n.-õ. kõiguvad «2» ja «3» piiril.

Nagu eelmistelgi õppeaastatel, nii ei hinnatud ka seekord töid viiepallilises süsteemis, ent õpetaja võis, kui ta vajalikuks pidas, õpilastele panna hindetööde eest saadud punktide arvu põhjal.

4. klassi kontrolltöödesse võtsime mitmed ülesanded endise programmi kehtivuse ajal meie poolt koostatud ja katsetatud töödest. Võrdlusandmeid lahendamise tulemustest toome nende ülesannete kohta, mis on varem katsetatud meie 4. klasside õpilaste üldarvule lähedaste õpilaskontingentide puhul.

Kontrolltöö nr. 1 sisaldas kordamisülesandeid 3. kl. kursusest ning ülesandeid 4. kl.

kursuse algusest. Raskeimaks ülesandeks osutus siin kordamisülesanne tehete teostamisele kirjalikult (5 alaülesannet, neist kolme lahendamisel tuli määrata ka tehete järjekord) — raskusmääraks saime $R \approx 55,2\%$. Korrutamisel ja jagamisel tehti palju vigu, mis oli tingitud korrutamistabeli ebakindlast tundmisest. Raskuselt järgmiseks kujunes ülesanne, milles oli vaja määrata sihid kahele ülesandes nimetatud joonele ning märgitud kellaajal tunni- ja minutiosufile (püst-, rõht- ja kaldsiht, täita tuli 4 lünka ülesande tekstis) — saime $R \approx 62,8\%$. Siin ilmnes, et osa õpilasi ei tunne kella. Veel kujunes raskemaks ülesanne kolme lünga täitmisele õpitud hulgateoorialaste sümbolitega — $R \approx 66,7\%$. Kõige kergemaks osutus selles kontrolltöös kordamisülesannete hulka kuuluv ülesanne sõnaliselt antud neljakohaliste arvude kirjutamisele numbrite abil (5 alaülesannet) — $R \approx 92,6\%$. Vigu tehti siin nulliga kirjutatavate järkude märkimisel. Edasi kujunesid tulemused järgmiseks: a) ülesanne, milles nõuti kahe suure naturaalarvu korral vastavale arvule vahetult eelneva ja vahetult järgneva naturaalarvu kirjutamist — $R \approx 89,2\%$; b) ülesanne antud pikkustega (millimeetrites või sentimeetrites) sirglõikude joonestamisele ning nende pikkuste võrdlemisele — $R \approx 87,9\%$; c) ülesanne numbriliselt esitatud naturaalarvude väljendamisele sõnadega (2 alaülesannet) — $R \approx 83,6\%$; d) ülesanne muutuja kõigi naturaalarvulistele väärtustele leidmisele, kui muutuja on antud oma alam- ja ülemtõkkega (2 alaülesannet) — $R \approx 78,4\%$. Võrdlusandmeid saame tuua selle kontrolltöö raskeima ja kergeima ülesande kohta — need leidsid 1968. a. sügisel kaheteistkümnnes 4. klassis 349 õpilasele korraldatud kontrolltöös, siin saadi vastavalt esimesel juhul $R \approx 55,7\%$ ja teisel juhul $R \approx 90,0\%$, mis on lähedased meie vaadeldava kontrolltöö puhul ilmnunud R väärtustele. Vead olid siin sama laadi nagu meie uueski kontrolltöös. Üldkokkuvõttes kujunes kontrolltöö nr. 1 meie 1972/73. õ.-a. 4. klassi matemaatika kontrolltööde tsüklis kõige kergemaks (vt. tabel 1, veerg 8).

Kontrolltöö nr. 2 sisaldas naturaalarvude liitmise, lahutamise ja korrutamise ülesandeid. Raskemaks oli kuubi pindala ja ruumala arvutamise ülesanne serva antud pikkuse järgi (serva mõõtjarv oli kahekohaline, mõõtühikuks oli cm või dm), tuli $R \approx 46,4\%$ — see oligi

vähim R väärtus, mille saime vaadeldava tsükli üksikülesande puhul kogu õpilaskontingendi kohta. Häirivalt paistsid silma siin korrutamisevead, sageli eksiti ka mõõtühikute märkimisel või jäeti need hoopis ära (seda laadi ülesannete korral hinnati üldiselt kõrgis kontrolltöödes tulemust maksimaalselt 2 punktiga — 1 punkt anti õige mõõtjarvu ja 1 punkt õige mõõtühiku eest vastuses; nii pindala kui ka ruumala määramise eest oli võimalik saada 2; 1 või 0 punkti). Analoo-gilisi vigu tehti raskuselt teiseks osutunud risttahuka ruumala leidmise ülesande lahendamisel peastarvutuse teel tema 3 mõõtme järgi (üks mõõtjarv oli 10, kaks mõõtjarvu aga ühekohalised arvud, mõõtühikuna esinesid cm või dm) — saime $R \approx 61,3\%$. Pisut kergemateks osutusid: a) tekstülesanne, mille lahendamiseks oli vaja 2 korrutamistehet — $R \approx 65,5\%$; b) ülesanne mõõtjarvude kirjutamisele koma abil (8 alaülesannet) — $R \approx 69,5\%$. Kõige hõlpsamini tuldi toime peastarvutamise ülesandega (6 alaülesannet), kus nõuti liitmis- ja lahutamistehete teostamist nullidega lõppevate arvudega ning korrutamist, kui üks tegur oli järguühik (ühes alaülesandes oli vaja määrata ka tehete järjekord) — $R \approx 84,6\%$. Raskuselt järgnesid ülesanded: a) lahendada võrrandid liitmis- ja lahutamistehete abil (3 alaülesannet) — $R \approx 82,6\%$; b) kirjutada nelja märgitud kellaaaja järele (täis- või pooltunnid), kas nurk ajanäitaja tunni- ja minutiosuti vahel on teravnurk, täisnurk, nürinurk või sirgnurk — $R \approx 80,8\%$; c) teostada kirjalikult liitmis-, lahutamise- ja korrutamisteheteid (4 alaülesannet, neist üks nõudis ka korrutamist nulliga ning tehete järjekorra määramist) — $R \approx 77,7\%$.

Kontrolltöö nr. 3, mis käsitles naturaalarvude jagamist ja murdarvude kirjutamist koma abil, osutus meie vaadeldavas kontrolltööde tsüklis kõige raskemaks (vt. tabel 1, veerg 8). Vähima raskusmäärana — $R \approx 53,3\%$ — saime 3 tehtega (korrutamine, lahutamine, jagamine) lahendatava tekstülesande puhul. Ülesanne (kokku 4 alaülesannet), mis nõudis harilike murdude kirjutamist kümnendmurru kujul (lugejais olid ühekohalised arvud, nimetajais aga järguühikud) ning ühe summa (esimene liidetav oli naturaalarv, 3 ülejäänud liidetavat aga kümnendmurrud, mille vastavalt samadel kümnendkohtadel ei esinenud nullist erinevaid numbreid), andis

$R \approx 58,7\%$. Peaaegu ühesuguse raskusega ülesanneteks osutusid: a) geomeetrilise sisuga ülesanne (2 alaülesannet) lünkade täitmisele — tuli leida diameetri või raadiuse pikkuse järgi vastavalt raadiuse või diameetri pikkus ning ringjoone, sirg- nurga ja täisnurga murdosad kraadides, saime $R \approx 64,7\%$; b) peamiselt jagamist sisaldav peastarvutusülesanne (6 alaülesannet), kus jagatav ja jagaja olid enamasti nullidega lõppevad arvud, kolmes alaülesandes tuli määrata ka tehete järjekord — $R \approx 65,0\%$; c) ülesanne mõõtarmude kirjutamisele koma abil (10 alaülesannet) — $R \approx 65,1\%$; d) nürinurga joonestamise ülesanne, kasutades malli — $R \approx 66,2\%$. Muide, viimasena nime- tatud nürinurga joonestamise ülesannet la- hendas meie 5. kl. kontrolltöös 1970/71. õ.-a. I poolaasta lõpul 347 õpilast, siin saime $R \approx 68,3\%$ (vt. 1, lk. 752). Kõige kergemaks kujunes vaadeldavas 4. kl. kontrolltöös võr- randi lahendamine jagamis- või korrutamis- tehete abil (3 alaülesannet) — $R \approx 82,4\%$. La- hendamise edukuse mõttes järgmiseks osutus kirjalik jagamisülesanne (2 alaülesannet) — $R \approx 69,8\%$. Selles kontrolltöös, milles oli vaja suhteliselt rohkesti peastarvutamist, tor- kasid teravalt silma nn. hooletusvead — pa- hatihti asendati mõni number teisega või jäeti hoopis ära. Jäi muhje, et palju õpilasi suhtus sellesse kontrolltöösse millegipärast ebapiisava tõsidusega. Siin kujunes kõige kergemale ja kõige raskemale ülesandele vastavate R väärtuste vahe üheks väikse- maks kogu meie vaadeldavas kontrolltööde tsükliks, s. o. $29,1\%$. Kui kergeim ülesanne arvestamata jätta, siis ülejäänud ülesannete korral oli see vahe ainult $16,5\%$.

Kontrolltöö nr. 4 hõlmas ülesandeid küm- nendmurdudest. Siin oli raskeimaks küm- nendmurdude suurusjärjestuse määramise ülesanne, mis ka 1970/71. õ.-a. kevadel 5. klassis (339 õpilast) pähkliks osutus — nüüd saime $R \approx 49,0\%$, 5. klassis tuli $R \approx 52,2\%$ (vt. 1, lk. 753). Raskuselt teiseks kujunes 4. klassis antud võrratuste naturaalarvuliste la- hendite leidmise ülesanne (3 alaülesannet; võrratustes esitati muutujad oma alam- ja ülemtõkete abil, mis olid kümnendmurrud) — $R \approx 58,9\%$. Vastused tuli siin vormistada õpitud hulgateooria sümboleid kasutades nii, nagu selgitatakse õpiku vastavais näidetes (vt. 7, lk. 153), kuid väga sageli ei täidetud

vastavaid nõudeid. Eriti ebaühtlaselt vormis- tati vastus võrratuse puhul, mille lahendite hulk osutus tühjaks — kasutati sageli tühja hulga sümbolit hulka tähistavais sulgudes (n.-õ. kahekordne tühja hulga tähistamine); miimeti märgiti lahendite puudumist sõna- dega, näiteks ei ole, tühi hulk (hulka tähis- tavais sulgudes või ilma nendeta) jne.; mõni õpilane märkis lahendite puudumist ka rõht- kriipsukesega, arvukalt oli mitmesuguste jä- medate vigadega vastuseid. Ilmselt on vaja hulgateooria sümbolite kasutamisele rohkem tähelepanu pöörata. Raskuse poolest järgnes kuubi ühe tahu pindala leidmise ülesanne, kui kuubi pindala oli antud — $R \approx 65,0\%$. Siin oli küll ainult vaja jagada 6-ga (jaga- mine oli täpselt teostatav), kuid üllatuslikult sageli tehti mitmesuguseid n.-õ. ootamatuid operatsioone antud suurusega, ka jäeti sageli ära või märgiti valesti vastuses mõõtühik. Sel- les kontrolltöös tuldi kõige edukamalt toime ülesandega sõnaliselt antud kümnendmur- dude kirjutamisele numbrite abil (4 alaüles- annet) — $R \approx 78,8\%$. Sama ülesande lahen- damisel 5. klassis 1970/71. õ.-a. kevadel (339 õpilast) oli $R \approx 76,1\%$. Raskuselt üksteisele lähedasteks kujunesid 4. klassis ülesanded: a) tehete teostamisele kümnendmurdudega kirjalikult (6 alaülesannet) — $R \approx 75,4\%$; kõige rohkem tehti vigu alaülesandes, milles nõuti väiksema naturaalarvu jagamist suure- maga (jagajaks oli 16 või 32); b) peastarvu- tamisele kümnendmurdudega (korrutamine ja jagamine, 4 alaülesannet) — $R \approx 74,0\%$; c) 2 tehete (lahutamine ja jagamine kümnend- murdude puhul) lahendatav tekstülesanne — $R \approx 73,8\%$.

Kontrolltöö nr. 5, mis esitas ülesandeid kogu 4. klassi kursuse kohta, üheksast üles- andest ühe ülesande puhul leidsime mõlema alaülesande raskusmäärad eraldi. Kokku 10 ülesandest, mille kohta R väärtused määra- sime, olid 7 valitud 1970/71. õ.-a. algul 5. klassis (317 õpilast) meie korraldatud esi- mese matemaatika kontrolltöö ülesannete ning alaülesannete hulgast (vt. 1, lk. 752). Et andmed 5. klassi puhul peegeldavad olu- korda, mil õpilased suve jooksul olid teatava osa õpitud unustanud, siis osutusid 4. klassi kevadised tulemused iga vastava ülesande korral paremaks. Siiski pakub võrdlus ka nüüd mõningast huvi. Märgime 4. kl. korral saadud R väärtuse järele sulgudesse vastava

R väärtuse 5. kl. puhul (1970. a. sügisest).

Vaadeldava kontrolltöö raskeimateks ülesanneteks osutusid geomeetriaülesanded, mis tookord 5. klassile eriti suuri raskusi valmistasid, nimelt: a) risttahuka ruumala arvutamise ülesanne antud mõõtmete järgi, kusjuures üks mõõde oli lihtne kümnendmurd, kaks mõõdet aga naturaalarvud — saime $R \approx 59,1\%$ ($R \approx 13,7\%$); b) ristküliku pindala ja übermõõdu leidmise ülesanne peastarvutamiseks, kui üks mõõde oli antud ning teise mõõtte kohta oli teada, missuguse osa (lihtsa hariliku murruga väljendatult) see antud mõõtmest moodustab — $R \approx 61,9\%$ ($R \approx 26,5\%$). Esimese neist ülesannetest lahendas 331-st 4. kl. õpilasest täiesti õigesti 110, teise ülesande 116 õpilast, vastavad arvud olid 1970. a. sügisel aga 2 ja 15, kuid 317-st õpilasest. Raskuselt kolmandaks oli 4. klassis ülesanne tehete järjestikusele teostamisele kümnendmurdude ja naturaalarvudega (5 tehet, sealhulgas nulli jagamine või korrutamine naturaalarvuga; tuli määrata ka tehete järjekord) — $R \approx 64,8\%$. Edasi järgnesid ülesanded: a) mõõtvarude kirjutamine koma abil (4 alaülesannet) — $R \approx 69,5\%$ ($R \approx 52,1\%$); b) lünkade täitmine, kus tuli leida 2 kesknurga, mis toetusid antud osale ringjoonest (osa oli väljendatud lihtsa hariliku murru abil), suurused ning määrata, millist nimetust võib kasutada kummagi kesknurga kohta (nimetus tuli valida antud loetelust: teravnurk, täisnurk, nürinurk, sirgnurk) — $R \approx 72,9\%$. Paremini lahendati 4. klassis ülesandeid: a) mõõtühikute kasutamiseala määramisele (5 alaülesannet) — antud mõõtühiku järel oli sulgudes toodud 5 kasutusala nimetust, neist õige tuli alla kriipsutada, saime $R \approx 86,3\%$ ($R \approx 72,9\%$); b) sõnaliselt antud naturaalarvude kirjutamisele numbrite abil (5 alaülesannet) — $R \approx 85,4\%$ ($R \approx 78,5\%$); c) naturaalarvude lahutamisele (vähendatav oli kuuekohaline, vähendaja viiekohaline arv, lahutamisel tuli kõrgema järgu ühik madalama järgu ühikuteks teisen-dada 5 korral) — $R \approx 79,8\%$ ($R \approx 79,4\%$); d) numbrite antud hulga (6 elementi) järgi võimaliku suurima ja vähima kuuekohalise arvu kirjutamisele — $R \approx 78,9\%$; e) 3 tehete (jagamise, korrutamise, liitmine) lahendatav tekstülesanne — $R \approx 74,7\%$ ($R \approx 60,9\%$). Näeme, et nii 4. kui ka 5. klassis lahendatud 7 ülesande korral ilmnis vähim

vastavate R väärtuste vahe viimases loetelus nimetatud lahutamises (ülesande c) puhul, suuri-mad vastavate R väärtuste erinevused aga esinesid ülesannetes, mida sellest kontroll-tööst nimetasime esimestena ning mis mõ-lemale klassile olid rasked.

Ehkki vaadeldud kontrolltööd korraldati esmajoones tööde eneste kontrollimiseks, on nende tulemustest näha ometi ka suuri puu-dujääke töid täitnud 4. klassi õpilaste tead-mistes. Eriti paistsid silma raskused geomeet-rilise sisuga ülesannete ja tekstülesannete lahendamisel, hulgateooria sümboolite kasuta-misel ning peastarvutamisel. Ilmselt on farvis järgmisel õppeaastal nimetatud küsimustele osutada suuremat tähelepanu ning likvidee-rida õpilaste teadmisesse jäänud lüngad. Puudujääkidele viitavad ka tabeli 2 kokku-võtted — nimelt kogu vaadeldavas kontroll-tööde tsükliks alla 35% punkte saanud tööde arv ületas rohkem kui 1,7 korda 100% punkte saanud tööde arvu, kuigi seekord tulemused 5. ja 6. klassis korraldatud kont-rolltööde tsükliatega võrreldes kujunesid mõ-nevõrra paremaiks (võrdlusandmeid vt. 1 ja 2, kummaski tabel 2).

6. kl. matemaatika kontrolltööde kokku-võtetes lugesime ülinõrkadeks 1562-st tööst 38, s. t. need, mille eest määratud punktide arv võrdus vastava töö täitmisel saadud punktide arvu intervalli alumise rajaga või oli sellest 1—3 punkti võrra suurem (vt. 2, lk. 768). Vaadeldavas 4. kl. kontrolltööde tsük-lis jagunesid sellised 28 tööd 1607-st:

- a) kontrolltöö nr. 1 — 1 töö hinnati 7 punktiga, 3 hinnati 8—10 punktiga;
- b) kontrolltöö nr. 2 — 3 tööd hinnati 10 punktiga, 6 hinnati 11—13 punktiga;
- c) kontrolltöö nr. 3 — 2 tööd hinnati 3 punktiga, 4 hinnati 4—6 punktiga;
- d) kontrolltöö nr. 4 — 2 tööd hinnati 2 punktiga, 3 hinnati 3—5 punktiga;
- e) kontrolltöö nr. 5 — 1 töö hinnati 5 punktiga, 3 hinnati 6—8 punktiga.

Niisiis puudusid seekord 0—1 punkti pälvitud tööd, ühtlasi nähtub tabeli 2 andme-test, et tööde täitmisel saadud punktide arvu intervalli ülemine raja võrdus iga kontroll-töö korral maksimaalselt võimaliku punktide arvuga.

Pidasime otstarbekaks kontrolltööde puhul, milles töö eest saadud punktide arvu inter-valli alumine raja ei asetse madalamal kui

17,5% töö eest määratavast maksimaalsest punktide arvust (17,5% on pool hinde «1» jaoks sageli kasutatavast ülemisest tükkest), määrata, et siin ülinõrku töid ei leidu. Sellise kokkuleppe kohaselt meie ülinõrkadeks loetud tööde arv kahaneb 6. kl. kontrolltööde tsükliks 38-lt 34-le (neid esineb veel neljas kontrolltöös), 4. kl. tsükliks aga 28-lt 15-le (neid esineb veel kolmes kontrolltöös). Nõnda sõelale jäänud tööd vähendavad suhteliselt kõige rohkem vastava kontrolltöö, samuti vastavate ülesannete ning ka kontrolltööde tsükli kohta arvatavaid R väärtusi. Niisuguste tööde autorid 6. klassist ignoreerisid kontrolltöid — üksnes alustasid töö täitmist, või mõni neist, kes rohkem kirjutanud oli, kriipsutas oma lahendused läbi. Kuid 4. klassis me ei kohanud niisugust suhtumist kontrolltööde täitmisel — nimetatud viieteistkümnest tööst seitsmes oli lahendatud kõiki antud ülesandeid, muidugi vigadega, ülejäänud kaheksas töös oli lahendamata maksimaalselt 3 ülesannet, lahenduste läbikriipsutusi oli vähe. Mõistagi oli ülinõrkade tööde välimus nii 6. klassis (kui tööde autorid üldse midagi pikemalt paberile panid) kui ka 4. klassis üldiselt korratu. Kuidas niisuguseid õpilasi kohelda ning mida nende õppetulemuste parandamiseks ette võtta, väärrib põhjalikku järelemõtlemist.

Siin esiletoodud võib lugeda suures osas ülekantavaks ka teistele 1972/73. õ.-a. 4. klassis õppinud õpilastele. Seda on kasulik matemaatikaõpetajail oma edasises töös arvesse võtta.

Kirjandus

1. O. Kärner, A. Telgmaa, Matemaatika testide tulemusi 5. klassis. «Nõukogude Kool» 1971, nr. 10, lk. 749—754.
2. O. Kärner, A. Telgmaa, Matemaatika testidest 6. klassis. «Nõukogude Kool» 1972, nr. 9, lk. 764—769.
3. O. A. Кярнер, А. Э. Тельгмаа. О стандартизации контрольных работ по математике. О методах педагогических исследований. Доклады к семинару. Таллин, 1971, стр. 126—138.
4. P. Kees, Ainetestide osa õpilaste teadmiste kontrollimisel. «Nõukogude Kool» 1969, nr. 5, lk. 325—331.
5. А. А. Кыверялг, Вопросы методики педагогических исследований. Часть II. Таллин, 1971.
6. A. Elango, Õpilaste teadmiste kontrollimise meetodika küsimusi. Tallinn, 1967.
7. E. Etverk, A. Telgmaa, Matemaatika IV klassile. Tln., 1971.

TÄHELEPANEKUID AJALOO JA VÄLISRIIKIDE MAJANDUSGEOGRAAFIA ÕPETAMISEST 9. KLASIS

ASTA SALANDI,
HELGI SEMA

Sirvides pedagoogilist perioodikat, uurimistöõ metoodika kursustlaste kirjutisi, pedagoogikateadlaste ülevaate teoseid jms. (1, 2, 3), tarvitseb tunda heameelt, et ühel või teisel teemal vahetatakse viljakalt mõtteid, soovitatakse töövorme — ja seda kõike õpilaste arengu ja õpetamise parandamise huvides, õpetamise organisatsioonilise külje efektiivsemaks muutmise huvides. Kirjutistest jääb eriti kõlama kaks mõtet: 1. Igal töövormil ja kasutatud meetodil olgu oma koht. Jäägitult mingi töövormi poolt või vastu olla ei ole õige. 2. Puuduvad täpsed andmed selle kohta, milline on praegu üksikute õppemeetodite ja töövormide kasutamise osakaal mõnes aines.

Võiks loota, et pedagoogid, olles kursis kaasaja pedagoogilise mõtte arenguga ja püüdlustega, püüavad õppeaine sisu ja õpetamise põhieesmärkide elluviimiseks kasutada kõige sobivamaid metoodikaid ja töövorme.

PTUI sotsiaalpsühholoogia sektori käsutuses on käsikirjalised materjalid 9. klasside

kolme aine tundidest — kirjandusest, ajaloost, majandusgeograafiast (7). Uurimistöö eesmärgil jäädvustati tunnid 1971. a. kevadel nii aine sisulisest (tunnis kasutamist leidnud informatsioon, selle faze, keel ja õpetaja kontakt klassiga) kui ka vormilisest küljest (kasutatud töövormid ja meetodika). Mõnes mõttes on põhjust isegi rääkida aine-tunni kronometraazist (ajaskaala registreeriti 3-minutiliste intervallidega). Eelnimetatud materjalide olemasolu tõttu tekkis võimalus võtta lähema vaatluse alla **majandusgeograafia ja ajalootunni tegelik pilt** vabariigis. Käsikirjalised andmed pärinevad kolmeteistkümnest koolist, kummaski aines kaks tundi ühes ja samas koolis. Aineõpetajad olid tunni jälgimisest informeeritud, teati ka seda, et vaatluse all on töövormid ja meetodika.

Materjali läbi töötades püüdsime leida vastused järgmistele küsimustele:

● Kuidas meetodika ja töövormid on rakendatud aine sisu teenistusse? Kas igal meetodil on oma koht?

● Missugune on õpetaja pakutud ainealase informatsiooni sisuline tase ja keel?

● Mis on aine õpetamisel oluliseks peetud?

● Missugused tendentsid valitsevad aineõpetaja töös?

Küllaldaselt põhjendatud ning üldtunnustatud üldiste õppemeetodite klassifikatsiooni ei ole seni veel õnnestunud luua. Diskussioonides õppemeetodite üle on väljendatud rahulolematust (1). Selle küsimuse lahendamisel toetume H. Liimetsa antud klassifikatsioonile, mille aluseks on õpetaja ja õpilaste vahelise kommunikatsiooni iseloom, samuti õpilastevahelise kommunikatsiooni ilme (2).

Toodud kriteeriumi põhjal eristab H. Liimets nelja õppetöö vormi: frontaalne töö, individualiseeritud töö, rühmatöö ja individualiseeritud rühmatöö. Ainult kahte neist — frontaalset ja individuaalset tööd — kasutati uue aine käsitlemisel nii ajaloo- kui ka geograafiatunnis. Frontaalse töö määramisel toetume jällegi H. Liimetsa seisukohale ja mõtleme selle all jutustust, vestlust, selgitust, frontaalset küsiflust ja kooliloengut.

Individaalset tööd mõistame kui iseseisvat tööd õppekirjandusega, iseseisvaid vaatlusi ja harjutusi.

Igal ainel on oma spetsiifika, millest tulenevad õpetaja valitud töövormid ja kasutatud meetodika. Vaatluse all olnud 24 ajalootunni keskmised ajalised näitajad olid järgmised:

I. Frontaalne töö	— 61,9%
Sellest:	
1. kooliloengut	26,4%
2. õpetaja jutustust	3,0%
3. vestlust	32,5%
II. Individaalne töö	— 3,9%
III. Rühmatöö	— —
IV. Individualiseeritud rühmatöö	— —
V. Suuline individuaalne teadmiste kontroll	— 20,0%

Olejäanud osa tunnist kulus näitlikustamisele, tunni rakendusele, koduste ülesannete andmisele jms., mis tegelikult moodustab veel frontaalse töö ühe osa.

Täiesti puhtaid meetodeid kasutatakse ajalootunnis harva. Kooliloengut saadab vestlus ja selgitus, vestluses esineb jutustuse sugemeid ja selgitusi, näitlikustamist esineb igas frontaalse töövormi lõigus.

Nagu geograafia- nii ka ajalootundides on õppetöö vormide ja meetodite valik eri õpetajatel vähe erinev. Kõik kasutavad peaaegu kõiki nimetatud meetodeid. Jutustust kui frontaalse töö üht meetodit on 9. klassis üldse vähe. Aineõpetajaist armastavad jutustada need, kes on sõna valitsemises tugevad.

Meetodikasse tuleks suhtuda kui sisu realiseerimise vormisse ja vahendisse. See on meetodi aluseks ja eelduseks. Õppemeetod peab soodustama õpilaste huvi tekkimist õpitava vastu. Õppemeetodid arendavad õige kasutamise korral õpilastes teadmiste, oskuste ja vilumuste omandamise vajadust. Õpetaja kasutab õppetöö võtteid, mis tagavad õpilase aktiivse tähelepanu tehtava töö kõikidel etappidel. Valmistudes õpilastele teadmisi esitama ja valides selleks kas jutustuse, kooliloengu või vestluse, hoolitseb õpetaja eelkõige selle eest, kuidas õpilased hakkavad teda kuulama, kui aktiivselt nad hakkavad esitavat materjali tajuma, mõtestama, omandama (1).

Jutustus pakub õpilastele ainesse sisseelamiseks häid võimalusi, seda veel 9. klassi. Õpilast ei olegi nii kerge viia sellesse aega, mis parasjagu on vaatluse all. Vaa-

deldavate käsikirjaliste materjalide alusel (7) kasutati jutustust paiguti 10% ulatuses ajalootunnist. Otstarbekamalt kui mõnd teist meetodit suudeti just jutustust aine sisu teenistusse panna. Paljud aineõpetajad üldse ei tunnista jutustust kui aine käsitlemise moodust (8-l juhul 13-st).

Vestlus on frontaalse töö kõige laiemalt levinud meetod. Ei leidunud ühtki tundi, kust see oleks jäägitult välja jäetud. Ajaloo õpetamist on raske ette kujutada ilma vestlusega, kui sellele on ette seatud kindlad taotlused. Vestelda võib mitmeti. Vestlus võib olla mõttetihke, kaasakiskuv, klass võib olla aineõpetaja käes pingul. Mõnel juhul fikume vestluseks nimetama ka küsimist-kostmist, mis on piinarikkalt veniv ja igav, peaasi, et aga räägitaks. Ja kui selline vestlus võtab enda alla 62,2% ajalootunnist, siis küllap jätkub fantaasiat tulemist ette kujutada. Frontaalse töö teine valitsev meetod vestluse kõrval oli kooliloeng.

Individuaalsele töövormile ajalootunnis on jäetud armetult tagasihoidlik koht. 24 tunnis töötati iseseisvalt õpikuga 3,9% kogu ajast. Sedagi oli põhjust nimetada rohkem õpiku lugemiseks kui iseseisvaks mõttetööks.

Rühmatööd ei tehtud üheski 24 vaatluse all olnud tunnis.

Vaatluse all olnud tundide kõige nõrgemaks lülits oli suuline teadmiste kontrollimine klassi ees. Julgeksime arvata, et õpetajal oli planeeritud õpilase jutustus klassi ees, ent $\frac{4}{5}$ juhtudest kujunes see õpilase ja õpetaja vaheliseks dialoogiks. Teised õpilased olid passiivsed, 20% oli keskmine individuaalse suulise küsitlusaja näitaja, kuid oli tunde, kus raisati nappi õppimisaega dialoogide pidamiseks üle 40% tunnist. Aineõpetaja põhilised töökorralduslikud vead olid järgmised: a) õpilasele antavat ülesannet üldse ei piiritletud; b) ülesannet piiritleti nii ebamääraselt, et raske oli aru saada, millest tuleb rääkida. Kontroll oli süsteemitu ja selleks eraldatud aega kasutati ebaratsionaalselt.

Metoodilisi võtteid aine sisu taustal vaadates tekibki mõte, kas nn. passiivsed meetodid ongi nii passiivsed ja aktiivsed nii aktiivsed? Palju oleneb sellest, kui läbimõeldult mingit meetodit rakendatakse. Ebakõla saab alguse just sellest, kui õpetaja on tunni pealiskaudselt läbi mõelnud

ja veel pealiskaudsemalt oma mõtted konseptiks vormistanud. Tundide fikseeringuisse süvenedes jääb mulje, et kohati see nii on. Samas hakkab veel silma, et tunni eesmärgid on mõnelgi juhul formaalsed, tunni tegelik käik ei võimalda seatud eesmärkideni jõudmist. (Julgeme seda väita, sest tunni teema registreerimisel nimetas aineõpetaja ka tema enese poolt seatud eesmärgi(d)). Tundub, et hulk õpetajaid ei mõtle töövorme ja metoodiilise võtteid läbi teemade ulatuses, vaid tundide kaupa — ja siit saab alguse õpetamise organisatsioonilise külje puudulikkus. Aineõpetaja peaks enesele selgemalt aru andma, mille poole ta püüdleb ja milliseid vahendeid ta valib oma eesmärgi saavutamiseks. On ilmne, et see nõuab igalt pedagoogilt suurt tööd, kursis olemist aine arenguga. Tunnikonpektid, nii skemaatilised ja lakoonilised kui need ka on, peaksid näitama ajaloo õpetamise põhisuunda, mitte õpiku läbitöötamise astet (4).

Vaadeldgem ajalootunni sisu. Tundide ülestähendamise ajal toimus õpilaste küsitlus, mille abil püüti välja selgitada huvi ajaloo kui õppeaine vastu ja varjatud küsitluste kaudu hinnang ajalooõpetaja tööle. Meid huvitas, kas õpilaste arvamused on mingil määral seotud sellega, missugune on õpilastele pakutav ainealane informatsioon ja kuivõrd on õpilaste silmis lugupidamist pälvinud pedagoogide töövorm ja viis sisu teenistuses. Rõhutame veel kord, et meetodika omaette võetuna oli küllalt ühtlane kõigil 13 pedagoogil.

Intellektuaalne informatsioon oli valdavalt identne õpikuga. Aineõpetaja, kellel ei ole kujunenud kindlat süsteemi ajaloo õpetamiseks, kannab õpiku puudused automaatselt tundi üle. Kahekümne neljast tunnist kümnes ei pakutud ainustki informatsiooniühikut* väljaspool õpikut. Teine osa õpetajaid pakkus õpikuvälist informatsiooni, aga see oli pigem koormaks mõlule. Kolmas kategooria elas ajaloo ajastu pilti sisse kindla süsteemiga, õpikule täiendavalt pakutud materjal oli huvitav, elustav, kuid enamasti mõlu mitte koormav. Lisamaterjaliga loodi nagu pilt ajastust. Sellised aineõpetajad pakkusid keskeltläbi 24% õpikuvälist mater-

* % -arvutuste aluseks on kommunikatiivne ühik, antud tingimustes väikseim võimalik informatsioon (vt. 5).

jali, mis soodustas ajalooõundmistes orienteerumist. Huvitav on täheldada, et ka viimati nimetatud pedagoogide õpilased kasutasid õpikuvälisist informatsiooni, küll vähe, aga õigel kohal (9,8% kogu õpilaste pakutud informatsioonist). Enamik õpilastest ei väljunud kordagi õpiku raamest.

Informatsiooni laad ja keel. Jätame vaatluse alt välja ajaloo õpiku ja suhtume sellesse kui õpilase iga ja arengut arvestavasse ametlikku allikasse koos tema vooruste ja puudustega.

Eri õppeainete spetsiifikast lähtudes on ajaloo õppimisel kasutatav tekst tihedalt hinnangulise iseloomu tõttu kõige lähedsem laialdaste kommunikatsioonivahendite (raadio, televisioon, ajakirjandus) vahendusel elanikkonnani jõudvale informatsioonile. See toob aineõpetajale kaasa täiendavaid ülesandeid. Tähelepanelikku lugejat või kuulajat häirib asjaolu, kui informatsiooniallikast tulnud fraasi esimene pool võimaldab sõnasõnalise täpsusega ära arvata järgneva, ja millise rahuloluga me loeme-kuulame informatsiooni vahest vägagi igapäevaste probleemide kohta, kui see jõuab meieni ilusas sõnas, heas esituses, tuumakas mõttes.

Vaatame, mida pakuvad ajalooõundid fikseeringud. Kas ei tundu kõrvale tüütavad järgmised lausekatkendid: «...tsaar andis rahvale hoobi; hakkasid märatsema karistus-salklased; sõda oli röövelliku iseloomuga; tsarism oli sunnitud tegema järeleandmisi; usk tsaarisse kadus; isevalitsusliku riigikorra mädasus; tsaari armee tuim rivitrill; II Internatsionaal muutus täielikult oportunistlikuks...» jne.

Mõnevõrra raskem on näiteid tuua õpetaja isikupärase sõna kohta. Õpetaja sügav omapalgelisus, isikupärasus ja mõnusalt asjalisel esitusviisil nagu sulavad tundi kui tervikusse. See pääseb tugevamalt mõjule kogu muu pakutava teksti taustal. Püüdkem sisult tuffavatesse tekstidesse sisse lülitada järgmised väljendused: «...kas te suudaksite nälgjaseid rahvahulki maha suruda? (õpetaja seletab valitsuse olukorda); ...tsaar ei suuda korda majja seada; 2 miljonit streikijat — eks ole soliidne arv; ...millise kuupäeva juurde jõuame? (õpetaja asetab õpilased sündmuste keskele, küll pealtvaatajana, aga sellistena, kes tähelepanelikult

jälgivad sündmuste kulgu); ...ärev öö — ainsaks meloodiaiks «Marseljees»...

Lugejal ei tarvitse nii aru saada, et ühed õpetajad kasutavad ainult stampe, teised ainult isikupärasest kunstilisest keelt. Enamikul juhtudel leidub õpetaja tekstis nii üht kui ka teist, aga emb-kumb väljendusviis tikub valitsema. Küll on aga igaühel võimalus suurendada enesekontrolli, kas siis tundi pealtkuulava inimese vahendusel või tunni lindistamise abil. Arvame, et õpetaja oleks sellisel juhul isenda suhtes rangeimast inspektorist rangem, mõnelgi juhul märkaks enda juures esinemisviga, millest ehk ei olegi väga raske vabaneda. Kõigi 24 vaatluse all oleva tunni jooksul ei juhtunud õpetajad kordagi õpilaste tähelepanu kulunud väljenditele, mis on üks kidakeelsuse näitajaid, millele aineõpetaja peaks sõja kuulutama.

Oli ka tunde, kus saadi läbi ühegi keelestambita. Šabloonväljenduste rekordit ühes tunnis väljendab arv 19.

Aine kohta antav lisamaterjali hulk ja tase ning kujunduslik keel näivad olevat tugevas kooskõlas huviga aine vastu ja ka suhtumisega aineõpetajasse. See on asjaolu, mille üle tarvitseks mõelda.

Meie käsutuses oleva materjali hulk ei olnud nii ulatuslik, et julgeksime teha kaugeulatavaid järeldusi. Küll aga julgeme juttu teha mõnedest ajaloo õpetamises valitsevatest tendentsidest.

1. Õpetaja kasutab töövorme ja meetodeid paindlikult, aga paiguti jääb õpetajast mulje kui meetoodika «moejoone» otsijast. Aine sisu huvides pakutakse õpikuvälisest materjali, mis alati ei ole hästi läbi mõeldud. Sisust valitseb üldine pinnapealsus ja laialivalgusus. Lähemal süvenemisel selgub, et töövorme ja -viise kasutatakse formaalselt, need ei ole aine õpetamise põhieesmärkide teenistuses (vestlus vestluse pärast, iseseisev töö seisneb õpiku lugemises, tunnis puuduvad probleemid). Selle liigi alla võiks paigutada umbes 45% vaadeldud tundidest.

2. Õpetaja tähelepanu keskpunktis on faktid, aastaarvud ja isikud, seosed jäävad loomata. Üldreeglina ei pakuta õpikuvälisest materjali ja õpiku omagi jõuab ainult osaliselt õpilasteni. Eelõeldu on omane nii kooliloenguile, vestlustele kui ka küsitlusele (umbes 15% vaadeldud tundidest).

3. Aines on olemas vajalik loogika, olemasolevad teadmised viiakse süsteemi. Õpikule lisa ei pakuta. Õpetaja on asjalik, aga jätab kuivavõitu mulje (umbes 25% vaadeldud tundidest).

4. Õpik on õpetaja käes abivahend, millele pakutakse läbimõeldult lisa. Lisamaterjalid on eredad, huvitavad ja iseloomulikud. Aine õpetamisel peetakse silmas süsteemi. Meetoodika on sisu teenistuses, kaasa arvatud õpilaste küsitlusel (umbes 15% külastatud tundidest).

PTUI andmetel (7) on välisriikide majandusgeograafia meie õpilaste seas ebapopulaarne. Küsimusele aine mahu ja tundide arvu suurendamise, vähendamise või samaks jätmise kohta vastas enamik õpilasi, et aine mahtu tuleks oluliselt vähendada. Samal ajal sooviti näiteks tunduvalt suurendada kirjandustundide arvu. Ajaloo praeguse mahu ja tundide arvuga jäädgi rahule, sooviti põhjalikumalt tutvuda koduvabariigi ajaloo. Välisriikide majandusgeograafia ebapopulaarsust ei saa seletada sellega, nagu kuuluks õpilaste poolehoid humanitaarainetele, sest ka matemaatikast ja keemiast hinnati rohkem kui geograafiat.

Ilmselt tuleb ainesse negatiivse suhtumise põhjusi otsida ikka tunnist endast.

Püüame otsida vastust järgmisele kahele küsimusele:

● Milline on õpilastele välisriikide majandusgeograafia tundides pakutav materjal, selle sisu ja laad?

● Milliseid õppevorme ja meetodeid õpetajad tundides kasutavad?

1. Geograafiatunnis on õpetaja üks eesmärgi õpilaste informeerimine tegelikkuse nähtustest. Antud juhul mõtleme selle all ainealaseid fakte, nende võrdlemist, põhjendamist või üldistamist. Õpilastele pakutava materjali hulka kuuluvad ka kirjeldused, samuti näited, klassifikatsioonid ja hüpoteesid. Lisaks võime geograafiatunnis leida ka hinnangulist materjali, kusjuures domineerivad utilitaarsed hinnangud (on soodus, kasulik, soodustab jne.).

Analüüsi hõlbustamiseks vaatlaksime õpilastele pakutavat materjali sellest seisukohast, kui võrd on õpetaja «õpikus kinni», kui võrd pakub õpikule lisa. Nimetatud lisa all mõtleme õppeprogrammi raamesse jäävat ajalehtede, ajakirjade, populaarteadus-

like raamatute ja teatmike materjali. Selle hulka kuulub ka pildimaterjal, filmid ja diaposiitivid, õpetaja muljed külastatud maa loodusest, majandusest ja rahva elulust.

Suurem osa õpetaja poolt majandusgeograafia tunnis esitatud materjalist on õpikust võetud. Kahekümne ühest tunnist ühefeistkümnes moodustas õpiku materjal 100% (5). Ühes tunnis oli üle 90% esitatud materjalist õpiku oma. Tunde, kus kasutati 80–90% ulatuses õpiku materjali, oli kuus. Ainult ülejäänud 3 tunnis kasutati vähem — 60–70%.

Niisiis — ainult üheksas tunnis kasutati õpikut täiendavat materjali, kusjuures see ulatus erinevates tundides 9–29%-ni. See-ga näeb enamik geograafiaõpetajaid oma ülesannet õpiku materjali tsiteerimises ja kätteõpetamises, kuigi kuuldu-nähtu põhjal on jäänud mulje, et õpikule on tehtud hulgaliselt etteheiteid.

Vahel osutus seegi vähene õpikule lisaks antud informatsioon käsitleva teema seisukohalt ebaoluliseks. (Näiteks: õpetaja, jutustades Tšehhoslovakkia-reisi muljetest, aetas pearõhu selle kirjeldamisele, kuidas noorpaarid nn. paaripanemise maja trepist alla tulevad. Olulisemad probleemid ja nähtused jäeti huviorbiidist hoopis välja.)

Tunde analüüsides, eriti neid kuulates, torkab silma üks küllalt oluline puudus just riigi majanduse tundmaõppimisel. Tavaliselt loetleb õpetaja või laseb õpilastel loetleda antud maa majandusharud. Räägitakse, kust saab tööstusharu oma tooraine, kus see paikneb. Pahatihti aga ei tooda välja selle maa majanduse sõlmprobleeme, perspektiive ja kitsaskohti. Võiks öelda, et ei tooda välja just neid spetsiifilisi jooni, mis eristavad ühe riigi majandust või tööstusharusid teise maa omadest.

Samasuguste järeldusteni on jõutud ka teisel teel (6). Selgus ka õpetaja poolt õpilastele esitatavates küsimustes faktidega liialdamist. Pealegi on faktiline materjal suurel määral kiretu. Selle seas on vähe niisugust, mis võiks õpilasi mõtlema ja juurdlema ergutada, mis tekitaks neis küsimusi.

Kui õpetaja poolt pakutu jäi enamikus tundides õpiku raamidesse, siis 18-s tunnis kajastus see ka õpilaste vastustes. Eran-diks osufusid 3 tundi, millest ühes esitati referaat Suessi kanalist, teises rahvaste rännetest ja kolmandas õpitavast riigist. Refe-

raatide kvaliteeti fõstis materjali huvitav interpretatsioon. Jäi mulje, et õpitava ainesse süvenemine on referaadi koostamisel hoopis sügavam kui teiste õppemeetodite puhul. Õpetajate andmetel koostatakse tihti referaate. Küllastatud tundides esitati neid vähe.

II. Eelnevaga püüdsime näidata, milline on õppematerjal, mida õpetajad õpilastele pakuvad. Edasi vaataksime, kuidas nad seda teevad — milliseid õppevorme ja meetodeid selleks kasutavad. Huvitume ka selles, kas on olulisi erinevusi nende valikus ja kasutamise ajas.

Jämedates joontes saab tunni jaotada kaheks: küsitlemiseks ja uue aine esitamiseks. Et seda on varem käsitletud (6), vaatame üksikasjalikumalt ainult viimast majandusgeograafia tundides. Uue aine esitamiseks kulub 69% tunni ajast (31 min.), kõikudes 15 minutist 43—44 minutini. 31% tunnist kulub keskmiselt küsitlemiseks (14 minutit).

Vaadeldud tundide põhjal kasutavad õpetajad välisriikide majandusgeograafias kaht õppetöö vormi: frontaalset ja individuaalset tööd. Frontaalne töö võtab uuele ainele kulutatavast ajast 67%, individuaalne töö 33%. Nagu nähtub, ei leia rühmatöö ja individualiseeritud rühmatöö neis tundides kasutamist.

Mis puutub meetodikasse, siis kasutavad õpetajad tavaliselt meetodite ja meetodiliste võtete keerulise struktuuriga kombinatsioon e. kooslusi. Frontaalses töös saame esile tuua 3 erinevat kooslust.

I kooslus. Õpetaja kasutab vestlust, selgitust ja jutustust üksteisega tihedalt seostatult ja läbipõimunult. Samasse lõime kuulub ka õpilaste poolt kaardi jälgimine ja väikeste iseseisvate ülesannete täitmine atlase, õpiku kaardi, õpiku teksti või tabelite põhjal.

II kooslus. Kõik elemendid on samad mis I koosluse puhul, v. a. jutustus, mis siin puudub.

III kooslusena on võimalik eristada kooliloengut. Sarnaselt eelmistele, s. o. I ja II kooslusele, on kooliloeng sisuliselt tihedalt seostatud väikeste iseseisvate ülesannete ja kaardiga.

Uue aine esitamisele kuluvast ajast kasutatakse 26% ulatuses I kooslust. Peaaegu võrdselt eelmisega, 25% ulatuses leiab kasu-

famist II kooslus. Tagasihoidlik (12%) on III koosluse osa.

I ja II koosluste puhul on ühelt poolt positiivne ühe elemendi üleminek teiseks orgaanilises seoses käsitletava materjaliga. Teiselt poolt paistis osas tundides silma, et kui ühe koosluse piires nn. elementide vaheldumine toimub liiga kiirelt, siis muutub tund hakituks. Hoolimata meetodilisest vaheldusrikkusest väsitab see õpilasi ja teeb tunni raskesti jälgitavaks. Nagu juba eelnevalt märgitud, ei ületa sisu, mis nimetatud kahe koosluse vahendusel edasi antakse, õpiku taset.

Ärgu võetagu järgnevat kui mingit erilist reklaami kooliloengule, kuid neis tundides, kus seda kasutati, oldi rohkem vaba õpiku puudustest. Esitatav õppematerjal osutus värskemaks, s. t. sisaldas õpitava teema puhul vajalikke põhitõdesid ja seostus sellekohaste uusimate majandusgeograafiliste näidetega.

Individaalse töö kui iseseisva õppevormi osatähtsus oli 33% ajast. Kestus üksikutes tundides kõigub 5 minutist 30 minutini. Seda õppevormi kasutavad samuti kõik õpetajad. Erinev on aga iseseisva töö kestus. Ühel osal õpetajatelt (osas tundides) on iseseisev töö ajaliselts lühem (5—14 minutit). Teine osa õpetajaid kulutab individuaalsele tööle rohkem aega — 15—30 minutit. Esiimesel juhul on õpilastele antav iseseisev töö orgaanilisemalt seotud käsitletava teemaga, nõuab õpilastelt mõtlemist ja juurdlemist, feisel juhul on aga rohkem mehaanilist laadi. Oli tunde, kus individuaalne töö seisneski õpiku materjali õpikust vihkusse ümberkirjutamises.

Seega selgub tõsiasi, et õpetaja poolt meetodite valikus suuri erinevusi pole, küll aga meetodite kasutamise otstarbekuses ja läbimõelduse astmes ning, nagu eespool nähtub, ka ühe või teise meetodiga edasiantava informatsiooni sisus: valdav enamik õpetajaid kordab õpikut, vähesed pakuvad sellele ka lisa. Need tähelepanekud on tehtud vähesete tundide põhjal ja seega on põhjanevate järelduste tegemiseks ebapiisavad, küllaldased aga üldisest olukorrast pildi saamiseks.

Siit tuleneb vajadus üksikasjalikumalt uurida majandusgeograafia tundi õpilaste ainealase huvi, õppematerjali sisu ja kasu-

fatava metoodika vaheliste seoste poolest. Nendel on kahtlemata omakorda tugev mõju õpilaste teadmiste tasemele.

Ajaloo ja välisriikide majandusgeograafia tundide põhjal julgeme arvata, et aine õpetamisel ei ole ainumäärav tähtsus töövormidel ja meetoditel. Olulised on ka [võib-olla isegi olulisemad] nende vahendusel edasiantava õppematerjali sisu ja fase. Ei saa mööda minna ka materjali esitamise keelelisest küljest.

Õpikule täienduseks tuleks senisest rohkem pakkuda eredat, üldistamist hõlbustavat materjali. Valitseva konstateeriva laadiga õpetamise kõrval tuleks kasuks, kui õppematerjalile lähenetak ka problemaatilises plaanis.

Õpilaste arendamise ja arenemise huvides, nende tööharjumuste tõstmist silmas pidades tuleks soovitada frontaalse töövormi kõrval individuaalse töö ja sobiva teema puhul ka rühmatöö otstarbekamat kasutamist.

Silmas pidades aine õpetamise eesmärke, tuleb õpilastele mitmeti kasuks, kui üksik-tundide teemad on senisest rohkem omavahel seotud, neid tuleks käsitleda kui laie-ma teema orgaaniliselt seotud alateemasid. On ju üks meie eesmärkidest süsteemi kujundamine vastavas aines.

Kirjandus

1. J. B. Jessipov, Didaktika alused. Tallinn, 1971.
2. H. Liimets, Õppetöö vormide klassifikatsioonist ja nende omavahelisest seosest. TRÜ ja ENSV VÕT-i kogumik «Nõukogude pedagoogika ja kool» VII. Tartu, 1972.
3. «Nõukogude pedagoogika ja kool» VIII. Tartu, 1972.
4. H. Palamets, Õppeedukuse probleemidest ajaloo õpetamisel V—VIII klassini. Kogumik «Mõningaid koolijõudluse probleeme». Tallinn, 1971.
5. V. Ruus, Mõtteid õppetunni kasvatuslikust funktsioonist seotuna aine spetsiifikaga. «Nõukogude Kool» 1972, nr. 9.
6. A. Salandi, Küsimus koolitunnis. «Nõukogude Kool» 1972, nr. 9.
7. Eesti NSV PTUI sotsiaalpsühholoogia sektori käsikirjalised materjalid ajaloo ja majandusgeograafia tundidest 9. klassis.

ET ÜLEMINEK LASTEAIAST KOO LI OLEKS SUJUV

LILIAN KIVI

Aasta-aastalt suureneb esimestes klassides nende laste arv, kes on kooliks ettevalmistuse saanud lasteaias. Teatavasti on viimasel ajal olnud palju juttu sellest, et on õigem, kui last esimestel eluaastatel kasvatab ema, ning võib-olla tuleks lastesõimed asendada hoopis emale pikema puhkuse võimaldamisega. Et aga lasteaid on lapsele vajalik sotsiaalse arenemise keskkond, selles ei kahtle tänapäeval keegi. Lasteaias tehtav plaanipärane kasvatus-töö hoolitseb lapse igakülgse arenemise eest.

Paraku aga on koolis küllalt sageli tunda I. klasside õpetajate eelistavamast hoiakut lasteaiades mitte käinud, nn. kodulaste suhtes. Millest siis selline vasturääkivus? Lasteaias käinutel olevat märksa rohkem vaeva distsipliiniga, nad kipuvad tööd segama, on rahutumad. Nn. kodulapsed seevastu (jättes kõrvale väikese osa arengus äärmiselt mahajäänud

lapsi) on kooli tulles vaiksamad, kuulekamad, täidavad õppeülesandeid suurema huviga, nende lugemisoskus on parem. Õpetajate tähelepanekutes jääb domineerima asjaolu, et lasteaiaste allutamiseks koolikorradele kulub vähemalt pool aastat.

Koolides on proovitud ka nn. lasteaiaklasside (klassid, kuhu paigutatakse ainult lasteaiast tulnud lapsed) loomist. Tase nendes klassides on ühtlasem, kuid toimetulek veelgi raskem, eriti kui suurem osa lapsi on tulnud ühest ja samast lasteaiast. Õppetöö tulemused aga on sellises klassis sageli paremad (nelja- ja viiemeeste arv paralleelklassidega võrreldes suurem).

Lasteaia vanema rühma tundides valitseb kord ja distsipliin. Rühm käib kasvatajaga tavaliselt kevadel ka naaberkooliga tutvumas — see on ju laste tulevase töö koht. Kui rühmast läheb samasse kooli rohkem lapsi, käib ka õpetaja korda paar lasteaias — jälgib mõnd tundi, tutvub lastega. Kõik oleks nagu korras. Sügiseni. Algab kooliaasta. Algavad mured. Ka 1. klassi «lasteaiastega». Võib-olla tasuks siinkohal meelde tuletada mõningaid didaktika tõdesid.

* Et saavutada õppetöös edu, peab see olema lapsele huvitav.

* Huvitav saab olla ainult jõukohane töö.

* Huvi töö vastu kaob, kui puudub uudsus.
Jne.

Tundub, et lasteaiast tulnud lapsele ei ole koolitöö alati huvitav. Miks? Avagem paralleelselt kaks raamatut: «Algklasside programmid» ja «Koolieelsest kasvatuses lasteasutuses» (alapealkiri «Programm ja juhendid»).

Algklasside programmis leheküljel 65 (loodusõpetus 1. kl.) on öeldud, et kahe leht- ja kahe okaspuu näitel tuleb 1. klassi õpilastel tutvuda puudega (kask, vaher, kuusk, mänd), omandada mõistend *okaspuu* ja *lehtpuu*, *koor*, *puu*, *aastarõngad*. Lasteasutuste programmis on öeldud (alates lk. 93), et 4-aastased lapsed peavad õppima tundma ja nimetama kastanit, tamme, vahtrat, nendele vilju: kastanimuna, tammetõru. Nad peavad tundma puud lehtede ja viljade järgi. Peavad õppima tundma mändi, võrdlema kuuse- ja männikokkaid ning käbisid (kuusega on tehtud

tutvust samas laadis juba 3-aastaste rühmas). Tuleb omandada mõiste *okaspuu*. Tuleb õppida tundma ja eristama puud õite järgi: toomingas, kastan, õunapuu, kirsipuu. 5-aastased lapsed tutvuvad kuuse, männi ja kase koorega. 6-aastased tutvuvad haavapuu ja pihlakaga, õpivad leidma õite järgi teatavat puud või põõsast, võrdlema metsa ja parki, tundma mõisteid *kaasik*, *lepik*, *haavik*, *männik*, *kuusik*.

Või avagem algklasside programmid leheküljelt 119 (voolimine 1. klassis). Õpilasi tuleb tutvustada voolimise esimeste meetodiliste võtetega. Näidistöödena on antud õun, pluum, peet, porgand, seemned, nõud, linnud (ujuv part, kanapoeg); loomadest kass, koer, siil, inimene pikas riituses.

Lasteasutuste programmis aga nõutakse kõiki eelnimetatud näidistöid ja veel teisi, ka kompositsioonides. 6-aastased voolivad naturist, samuti voolivad nad keerukamaid vorme, ka inimest, ühest savitükist, kompositsioone muinasjuttude ainetel.

Sellisel võiks neid programmiraamatuid kõrvutada veel üsna mitmekümnele leheküljelt. Kas ka selle kivi all peituv vähk võib koolis põhjustada raskusi lasteaiast tulnutega? Küllap põhjustabki ja ilmselt mitte vähe.

Kooliastumise ajaks valmistatakse laps moraalselt ette tõsiseks tööks. Mis aga ilmneb? Mingit suuremat pingutust, kui oli lasteaias, ei tule. Liiasi lahendab laps koolis sageli ülesandeid ning kuuleb asjades, millega lasteaias tegeldi juba eelviimases, laste sõnadega öeldult titade rühmas. Et mõnes aines (loodusõpetus jt.) on sama teema käsitletus süsteemikam ja märksa sügavam, seda laps lihtsalt ei märka. Temale näivad probleemid tuttavad ja seepärast ebahuvitavad («Noh, seda me teame juba lasteaiast»). Ei lähtuta ju sellelt tasandilt, kuhu laps on jõudnud, vaid tuntu uuesti esitamise käigus peitub midagi uut ja ivake raskust.

Teatavasti on aga õppetöö kõige edukam siis, kui see toimub vastavalt lapse võimetele kõrgeimal raskusastmel. Sama põhimõtet arvestades ei ole alust nõuda, et lasteaiaprogrammides eespool mainitud

kattumisi vähendataks (neile on see programm lasteaia jöukohane). Teisest küljest ei ole mõeldav ka see, et kooliprogrammidest kõrvaldataks kogu kattuv materjal. Lasteaedadest tulnud lapsi on ju 1. klassides keskmiselt ainult 30 protsendi ümber (linnades ligi 50%). Ülejäänud lastele on kogu programm uus, vajalik, ja seetõttu ka huvi töö vastu suurem, süvenemine sügavam.

Ühe kooli eriklassis, kus toimuvad ka rütmikatunnid, ei paistnud 1. klassi esimestes tundides eriti silma ühtki last rütmitunnetuse ega ka liigutuste puhtuse poolest. Mõne nädala pärast, õpetaja ja lastevanemate vahel tihedama kontakti tekkimise järel, ilmnes, et selle klassi lastest 5 või 6 poissi-tüdrukut olid juba mitu aastat käinud küllalt nimekas laste tantsurühmas, mitmeid kordi edukalt esinenud. Opetaja oli väga imestunud, et koguni mõned nendestki lastest tundusid rütmikatunnis eriti tähelepanematud ja harjutuste täitmisel hooletud. Järgmises tunnis teatas õpetaja klassile, et need lapsed on õppimisele tulevaid liikumisi ja samme varem õppinud ning hakkavad nüüd tema abilisteks — näitavad teistele harjutusi ette. Kui ka teised on liikumised omandanud (neil on seda kergem teha, kui kogu aeg saavad jälgida head ja õiget eeskujut), võib juba koos asuda päris uue õppimisele. Korrapealt kadus õpetaja abiliste tähelepanematus ja hooletus: nende oskusi tunnustati, nende tööle anti uus eesmärk, ülesanne muutus raskemaks — ülesande laitmatu täitmine nende poolt kiirendas teistel uue õppimist. Iga uue teema algul tehti ühiselt kindlaks abiliste rühma oskuste ulatus ja rakendati neid kindla eesmärgiga.

(Järgneb.)

ALKOHOLISM JA ISIKSUS

HANS VÄRE

Alkohoolsete jookide tarvitamine on maailmas laialt levinud pahe, millele tänapäeval on lisandunud kahetsusväärne asjaolu: nimelt, kui varem kaldusid alkoholiga liialdama keskealised mehed, siis nüüd on see pahe haaranud ka naisi ja noori. Alkoholikasutamise varajane algus ja noorukite sagedased joomisliialdused on viinud alkohoolikute varasema «küpsemiseni», s. t. alkoholism on juba muutunud noorte inimeste haiguseks.

F. Engels märgib oma töös «Töölisklassi olukorrast Inglismaal» kapitalistliku korra tingimustes alkoholismi leviku soodustajadena kaht asjaolu: esiteks — rasked ja mitte-inimlikud elutingimused viivad selleni, et töölisel otsivad alkoholist unustust, teiseks — alkoholi laialdane tootmine soodustab selle levikut.

Alkoholismi tekkepõhjuste ja leviku uurimisel on paljude teiste tegurite seas pööratud tähelepanu ka inimese haridustasemele ja psüühilistele omadustele.

Saadud andmetes on kahjuks vasturääkivusi. Mõningad välismaa autorid (1; 6) väidavad, et nn. madala päritoluga ja madala kvalifikatsiooniga isikute seas on sagedamini alkohoolikuid. Meie uurimisandmete järgi oli lõpetamata ja lõpetatud algharidusega isikuid alkohoolikute hulgas küllalt palju —

58,4⁰/₀. Ligikaudu sama protsentuaalse suhte (52,5⁰/₀) on leidnud A. Katsajev (10). Kui teeksime nüüd koos teiste autoritega järelduse, et alkoholismi kujunemises etendab olulist osa madal haridustase, tuleneks siit nõue haridussüsteemile: tõstke haridustaset ning alkoholismi levik ongi tõkestatud. Kahjuks pole aga enamikus töödes esitatud võrdluseks alkoholikute haridustaseme protsentuaalse jaotuse andmete kõrval uuritud elanikkonna haridustaseme andmeid. Selle tõttu ei tõesta madala haridustasemega isikute suur ülekaal alkoholikute seas veel seda, et neid on rohkem kui sama tasemega isikuid elanikkonnas. Oma andmeid rahvaloenduse andmetega kõrvutades leidsime, et kesk- ja kõrgema haridusega isikute osakaal alkoholikute seas (25,9%) oli umbes kaks korda suurem kui elanikkonnas üldse (15,3%).

On võimalik, et statistiliste andmete hindamisel vahetame ära põhjuse tagajärjega. Tuleb arvestada seda, et paljudel juhtudel võib madal haridustase olla alkoholi tarvitamise tagajärg, mitte aga vastupidi. Ei tahaks siinkohal pikemalt rääkida vanema(te) alkoholismist, mis võib pidurdada laste vaimset arengut. Paraku kohtavad ka pedagoogid sageli alaealisi, kes on harjunud kasutama alkoholi ja suitsetama ning leiavad, et üldhariduslike koolide kodukord piirab liialt nende vabadust. Nad taotleavad luba siirduda tööle, kinnitades, et õpivad edasi õhtukeskkoolis. Seal aga ilmuvad nad tundidesse seda harvemini, mida rohkem sagenevad kohvikus käimised, alkoholi kuritarvitamine jms. Alaealiste kuritegevuse statistikkasse satub selline nooruk juba kui madala haridustasemega isik.

On uuritud alkoholilembeste noorukite intellektuaalsetki taset, mis alati ei pruugi ühtida haridustasemega. Näiteks Inglismaal tehtud uurimise resultaatidest ilmnes, et alkoholilembeste noorte intellektuaalne tase koguni ületas samaealiste alkoholi mittetarvitajate noorukite intellektuaalse taseme (4). Samal ajal täheldati nendel noorukitel neurootilisi nähte, ärevust, üksindustunnet rohkem kui kontrollgrupi noortel. Eespool öeldud resümeeerides näeme, et alkoholismi tekkes arvestatud mõnegi kaasteguri tähtsus on muutunud küsitavaks. Samuti ei saa me lohotada end sellega, et alkoholikuteks kujunevad vähesete võimete, oskuste ja vähesa haridu-

sega ühiskonnaliikmed. Vastupidi: just alkohol on sageli see tegur, mis häirib noorukite normaalset arengut.

Et mõnedel inimestel on täheldatud alkoholismi kiiremat väljakujunemist, siis võib rääkida ka eelsoodumusest. Paljudest ei saa alkoholikuteks isegi alkoholi aastatepikkuse pruukimise järel (2; 13). On avaldatud arvamust, et kroonilisteks alkoholikuteks kujunevad alkoholi kasutajatest meestest umbes 6 protsenti (12).

Mida laialdasemalt pruugitakse alkoholi, seda suuremal hulgal ning kiiremini küpsevad alkoholikud. Eriti on kasvanud naisalkoholikute arv. Praegu moodustavad nad juba 10—15% kõigist alkoholikuist. Ühesuuruste arvudeni jõudmiseks (s. o. 50%) on veel olemas mõningane distant. Kui aga naiste seas alkoholi tarvitamine veelgi kasvab ja alkoholismi haigestumine saavutab meestega ühesuguse sageduse, siis ei oleks arvatav haigestumine mitte enam 6%, vaid 12% elanikkonnast.

Eelsoodumust on uurinud mitmed. E. Bleuler (2) peab alkoholismi suhtes ohustatuks tahtejuuetuid isikuid, kes joovad ilma erilise motiivi või põhjusega, ning alkoholi suhtes vähese resistentsusega isikuid, kes ülehindavad oma alkoholi taluvust.

W. Cimbald (3) liigitas 100 000 raskekujulist alkoholismi põdevat uurimisel nelja rühma:

- 1) dekadentsed alkoholikud — füüsiliselt ja psüühiliselt degeneraerunud isikud, kes kasutavad alkoholi ergutusvahendina;
- 2) erutuvad (kirglikud) alkoholikud — vähearenenud, ägedaloomulised isikud, kel on puudulik kontroll oma instinktide üle ja kes tarvitavad alkoholi oma emotsionaalsete konfliktide kõrvaldamiseks;
- 3) stupiidid alkoholikud — tahtetud, passiivselt pidurdamatud, kellele alkohol on lihtsalt mõnuaineiks;
- 4) ennast ülehindavad alkoholikud, kelle elus domineerib mittevastavus oma ebareaalsete püüdluste, energia ning olemasolevate võimaluste vahel, kusjuures joobes püüavad nad leida endale illusoorse efektiivsuse oma jõust ja võimsusest.

Nõukogude autoritest (9) eraldab M. Burno 5 rühma: 1) tahtejuuetud primitiivsed isikud, 2) tahtejuuetud infantiilsed, 3) asotsiaal-

sed, 4) asteenilised, primitiivsed isikud ja 5) süntoonsed, veidrikud.

Nagu eespool esitatust näeme, on alkohoolikuid hinnatud enamasti väljakujunenud alkoholismi staadiumis, millest ei ilmne aga nende haiguseelne (pre-mobiidne) isiksus. Teatavasti toimuvad kroonilise alkohoolse intoksikatsiooni tagajärjel inimeses mitmed psüühilised muutused. Sellist nähtust on üldiselt nimetatud alkohoolseks psüühika degradatsiooniks.

J. E. Staehelin (5) rühmitab alkohoolikud alkoholi tarvitamise psühholoogilise motivatsiooni järgi alljärgnevalt: 1) oma naudinguks joojad (Genußtrinker) — enamikul juhtudel primitiivsed, lihtsad ja avameelsed naturid, kes tunnevad seltsimisvajadust, 2) kergenduseks joojad (Erleichterungstrinker) — väheseltsivad ja mornid inimesed, kes tahavad peletada oma loomupärast nukrust, 3) joobumust soovivad joojad (Rauschtrinker) — haiguslike iseloomujoontega ja temperamendiga isikud (psühhopaadid, neurootikud jms.), kes oma iseloomu tõttu kalduvad ümbritsevast elust eralduma ning kasutavad alkoholi hirmu, süütunde ja sisemise tühjuse mahasurumiseks, 4) enda tuimestamiseks joojad (Betäubungstrinker) — isikud, kes tahavad uputada oma mured viinasse, otsides niimoodi unustust.

Need grupeeringud aitavad meil küll näha selles üsna kirjus alkohoolikute hulgas erinevaid isiksuste rühmi, alkoholi kasutamise viise ja motiive, kuid ei vii lähemale vastusele, missuguseid inimesi alkohoolikuks muutumine rohkem ohustab. See tõttu jääb põhiliseks teguriks ikkagi alkohol ise: mida sagedamini ja suuremas koguses seda juuakse, seda suurem on risk muutuda alkohoolikuks. (Alkoholismi kliinilisi kriteeriume oleme käsitlenud ajakirjas «Nõukogude Eesti Tervishoid» 1970, nr. 6 ja 7.)

Alkoholismi arenemisega algab ka inimese karakteri muutumine. Kroonilisest alkoholimürgistusest arenevat difuusset ajukahjustust iseloomustab E. Bleuler (2) järgmiste tunnustega: mälu (säilitamise ja reprodutseerimise) nõrkus, tajumishäired, afektide labiilsus, otsustusvõime nõrkus ja huvideringi ahenemine. Ka meie kõrgema närvitegevuse eksperimentaalne uurimine näitas tunduvalt madalamaid väärtusi õppimiskatses, momendimälu katses ning assotsiatsioonide latentsi-

perioodi pikenemist. Aju reoentsefalograafilise uurimine näitas aju verevarustuse intensiivsuse tunduvalt vähenemist alkohoolikutel, kuigi viimasest alkoholi kasutamisest oli möödunud üle nädala. Need katsetulemused viitavad sellele, et kroonilisest alkoholimürgitusest sünenenud häired kestavad alkoholi akuutsest toimest kauem. Alkoholismi algstaadiumis psüühilise talitluse häired siiski veel taandarenevad alkoholist loobumisel, hilisemates staadiumides omandavad need aga järjest rohkem orgaanilise irreversiivse iseloomu.

Kroonilisest alkoholimürgistusest põhjustatud psüühikahäirete olemust ei ole veel täielikult tundma õpitud: ei ole selge, millised psüühika küljed on kõige hapramad ning alkoholist enim haavatavad (12). Meie korrelatsioonianalüüs näitas, et momendimälu häirete sügavus oli otseses seoses alkoholi kuritarvituse kestusega, kuna teiste psühholoogiliste testide tulemused olid küll korrelatsioonis kas uuritava haridustaseme või ealiste ja sooliste erinevustega, mitte aga alkoholi kuritarvitusega. See kinnitab arvamust, et alkohoolne degradatsioon on igal alkohoolikul isikupärane: ühed individuaalsed erinevused teravnevad, teised aga nivelleeruvad. Mõnede joonte tekkel või kadumisel näivad olevat tähtsad isikupärased omadused, teiste puhul on määrav alkoholi toksiline toime. Sellest tingituna on eri autoritel ka alkohoolse degradatsiooni põhivariantide kirjeldused erinevad.

Alkoholismist põhjustatud psüühilise talitluse häiretega ühteaegu tekivad alkohoolikutel ka iseloomu muutused, nagu juba eespool öeldud. Sellist protsessi nimetatakse alkohoolseks degradatsiooniks.

N. Bantšikov ja T. Korolenko (8) esitavad ainult kaks staadiumi. 1. Tserebroasteenilist staadiumi iseloomustavad närvisüsteemi nõrkuse nähud: kergesti erutuvus, ägestumine, püsivus, kiire väsimine ja töövõime langus. Enamik nähte taandub alkoholist loobumisel ja on raviga korrigeeritavad. 2. Entsefalopaatilist staadiumi iseloomustab püsivate, orgaanilist laadi närvisüsteemi häirete tekkimine: mälu, kriitikavõime alanemine, vaimsete huvide ja eetiliste töökspidamiste kadumine. Rohkemate variantide üksikasjalikuma kirjelduse on esitanud I. V. Streitšuk (1).

1. Asteenilis-neuroositaolist psüühika degra-

datsiooni tüüpi iseloomustab kõrgeenenud erutuvus, mis põhjustab püsimatust ja hajameelsust. On märgata füüsiliste ja psüühiliste võimete langust, nõrkust, uimasust ning kiiremat väsimist. Meeleolu on muutlik, tihti alanenud. Sagedad on unehäired: uni on pinnapealne, kestab vaid mõned tunnid, õhtuti ei saa uinuda, seetõttu kasutatakse «unerohuks» suurtes annustes alkoholi. Kaldumus hüpodondriale. Seksuaalfunktsioon on enamasti langenud. Tekivad funktsionaalset laadi häired: valutunne rinnus, südamekloppimine, ebameeldivad tunded maos jms. Vastava ravi ja pikaajalise alkoholivaba eluviisi korral nimetatud sündroom aegamööda taandub.

2. Alkohoolset tüüpi psüühika degradatsioonile peetakse iseloomulikuks emotsionaalset püsimatust. Alkohoolikud kaotavad võime suunata ja moduleerida oma emotsioone, neid iseloomustab lõbus hoolimatus, kerge-meelsus ja alkohooliku huumor, kapriissus ning egoism. Nad on küünilised, eetilise tunde puudulikkusega ja hüperseksuaalsed, nende kõneluste üks lemmikteemasid on intiimsuhted. Nad võivad küll oma tegudele isegi anda õige hinnangu, kuid tahtejõuetutena ei suuda vabaneda alkoholismi pahedest. Tähelepanu ja mälu on alanenud, kuid tavaliselt ilma sügavama kahjustuseta.

3. Alkohoolset orgaanilist tüüpi degradatsiooni võib jälgida inimestel, kes kannatavad aju skleroosi, ajutraumade all. Eelmisele tüübile omastele afektiivsetele häiretele lisanduvad siin prevaleerivalt rasked mälu-, otsustusvõime ja intellektihäired. Sellistel alkohoolikutel kaovad järjest rohkem inimvääriskuse tunnused. Ühed neist kaotavad huvi tegelikkuse vastu. Minetanud kriteeriumid tõe ja vale vahel, võivad nad oma väärtusomadest rääkida igale küllalt kannatlikule kuulajale. Teised on sentimentaalsed ja suureõnaliselt valmis parandama oma ebaõnnestunud elu, kuid tegudeni paraku ei jõua.

4. Psühhopaatiaatoloogilist psüühika degradatsiooni tüüpi iseloomustab hüsteeriliste iseloomujoonte arenemine. Ka on seda tüüpi nimetatud hüsteeriliseks degradatsiooni tüübiks. Inimene muutub hoolimatuks, egoistlikuks, egotsentrikuks, kaldub ennast ülehindama ja kiitma, seejuures teisi kritiseerides ja halvustades. Emotsioonide pidurdamatuse tõttu muutub käitumine talumatuks: tuleb ette

skandaalitsemist, demonstratiivseid enesevigastusi, ähvardusi omaste pihta ja kodunt ärajooksmist. Sellist degradatsiooni tüüpi alkohoolikutel on alkoholi kuritarvitamine alanud enamasti juba noorukieas. Sagedamini esineb seda tüüpi degradatsiooni naisalkohoolikutel.

Siin esitatud degradatsiooni arengu tüüpe ei tule võtta kui kindlalt ettemääratud. A. Portnov (11) on täheldanud samal isikul ka ühe tüübi üleminekut teiseks. Ning muidugi ei ole nende tüüpidega veel ammentatud kõik võimalikud alkoholismist tingitud isiksuse muutused. Kahtlemata laienevad alkoholismi tagajärjed alkohoolikult ümbruskonnale, perekonnale, tööprotsessile. Alkohoolikute assotsiaalsus võib kord avalduda ainult perekonnatülides, kord ulatuda raskete huligaansusteni. Asotsiaalsuse ulatus ei seostu aga alkoholismi staadiumiga, vaid sõltub rohkem isiku individuaalsetest omadustest.

Termin *alkohoolne degradatsioon* sisaldab endas mõiste degradeerimine, s. o. teenistus- või auastmes alandamine (ENE). Eespool kirjeldasime isiksuse psüühika degradatsiooni põhiilminguid. Paralleelselt eelnevaga toimub allakäik alkohooliku sotsiaalsetes suhetes. Kõige varem ja rohkem avalduvad alkoholismi tagajärjed perekonnas. Samal ajal võib alkohoolikute käitumine olla töökaaslaste seas korrektne. Kergemeelselt ja murefult suhtuvad nad oma elusse ja perekonda. Muutudes egoistideks, ei tunne nad muret perekonna majandusliku olukorra pärast, vaid jooivad maha oma teenistuse. Hiljem lisandub sellele laenamine, esemete müümine ning pole ka harvad kriminaalkuriteod viinaraaha hankimise eesmärgil. Joobnud olekus muutuvad alkohoolikud kodus türanniks, jämedaks ning agressiivseks. Kõige rohkem konfliktseks muutuvad suhted lähedaste inimestega (naine, ema jt.). Oma alkoholi kuritarvitamist püütakse põhjendada väljastpoolt tulenevate põhjustega: teised kutsuvad, raskused tööl, hingelised raskused, liigud, juubelid jne. Abikaasasid süüdistatakse aga selles, et nad ei saavat aru nendest probleemidest. Kuna süstemaatilise alkoholi kuritarvitamisest sugenevad pidevalt uued konfliktid, siis on omavaheliste suhete halvenemine ja külmenemine paratamatu. Mõnikord areneb sellise olukorra foonil alkohoolikutel haiguslik kiivus oma abikaasa suhtes,

teistel juhtudel aga viib see abielu purunemisele.

Alkoholismi süvenedes laieneb alkohooliku ebasotsiaalsus ka tööprotsessi. Sagenevad ja pikenevad tööluusid, mis viivad töökohtade vahetamiseni. Eialgu vahetatakse töökohti, hiljem kaasub ka ametialane degradatsioon. Mida tugevamaks muutub tung alkoholi järele, seda rohkem kaob huvi töö tulemuste vastu. Töötatakse edasi, kuid ainult viinaraha hankimise eesmärgil. Alkoholikuritarvitamisest, toitumuse langusest, painavast unetusest tingitult tekivad varem või hiljem raskujulised psüühikahäired (deliirium jms). või halveneb järsult kehaline tervis (maohäired, kopsupõletikud, tuberkuloos jne.). Alkoholismi lõppstaadiumis muutuvad faolised invaliidistunud isikud koormaks oma perekonnale ja on häbiks ühiskonnale. Alkoholikutel langeb enesekriitika ja nad ise ei tunnetata oma olukorra tõsidust. Eespool esitatut resümeerides võib öelda, et alkoholi kuritarvitamine viib paratamatult isiksuse muutumisele. Sõltudes haiguse-eelsest isiksusest, kehalisest tervisest ning alkoholi kuritarvitamise intensiivsusest, võib see protsess olla aeglasem või kiirem.

Kirjandus

1. S. D. Bacon, Quart J. Stud. Alcohol. 1944, 5, 86.
2. E. Bleuler, Lehrbuch der Psychiatric, 3. Aufl. Berlin 1920.
3. W. Cimbali, Allg. Z. Psychiatr. 1926, 84, 52.
4. C. M. Rosenberg, Brit. J. Psychiatr. 1969, 115, 519, 181—188.
5. I. E. Staehelin, In: Die Alkoholfrage in der Schweiz, Basel 1943.
6. S. Warkow et. al., Quart. J. Stud. Alcohol. 1965, 26, 1, 58—71.
7. H. Väre, «Nõukogude Eesti Tervishoid» 1970, nr. 6, lk. 429—433.
8. В. М. Банщикова и Ц. П. Короленко. Алкоголизм и алкогольные психозы. М. 1968.
9. М. Е. Бруно. Ж. невропат. и психиатр 1968, 4, 585.
10. А. К. Качаев, В сб. Проблемы алкоголизма. М., 1970, 247.
11. А. А. Портнов и И. Н. Пятницкая. Клиника алкоголизма. М., 1971.
12. И. В. Стрельчук. Острая и хроническая интоксикация алкоголем. М., 1966.
13. В. Ф. Чижев. Учебник психиатрии, Пб — Киев, 1911.

AJALOO LEHEKÜLGEDELT

EESTI NSV KOOLI- JA PEDAGOOGILISE MÖTTE AJALOO UURIMISEST JA KOOSTAMISEST

FERDINAND EISEN

Käsil on Eesti NSV kooli- ja pedagoogilise mõtte ajaloo terviklik ja ulatuslik uurimine. Seni on sellega tegeelnud üksikuurijad üksikute teemade ja ajavahemikkude alal Tartu Riiklikus Ülikoolis, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis, E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilises Instituudis, Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudis ning pedagoogide ühiskondlikes uurimisgruppides. Peale selle on pedagoogilised õppeasutused suunanud ka üliõpilasi kursuse- ja diplomitööde juhendamisel haridusajaloo teemade uurimisele. Kodanliku võimu perioodi pärandist kooli- ja pedagoogilise mõtte ajaloo uurimise alal on väga vähe üle võtta. Töö kogu oma ulatuses, raskuses ning terviklikkuses tuleb ikkagi ära teha nõukogude pedagoogika- ja ajalooteadlastel.

Suur töö sellel alal on juba tehtud; on kasvanud uurijate kaader, on läbi töötatud palju dokumentaalset algmaterjali, uuringute tulemusi on avalikkusele esitatud teaduslikel

konverentsidel ja trükis. Eriti tahaksin siinjuures ära märkida Tartu Riikliku Ülikooli ja E. Vilde nimelise Tallinna Pedagoogilise Instituudi pedagoogika kateedri initsiatiivi.

Kuid see töö on toimunud ilma vajaliku koordineerimiseta; haridusajaloo lõigud ei ole kaugeltki ühtlaselt uuritud, annab tunda ühtsete põhimõtete puudumine materjali valikus ja uurimise metodoloogias. On tekkinud vajadus seda tööd vabariigi ulatuses koordineerida, seades eesmärgiks põhjalikuma marksistliku käsitlusega Eesti kooli- ja pedagoogilise mõtte ajaloo koostamise ja väljaandmise. Seda ootavad ammu pedagoogilised õppeasutused, samuti kogu pedagoogiline avalikkus.

Nüüd, millal nõukogude kooli elus toimuvad suured kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed muutused, millal keskharidus laieneb kogu noorsoole kui nõutava hariduse miinimum ja mil meie kool ning pedagoogikateadus on otsimas uusi teid ja meetodeid õppe- ja kasvatustöö korraldamiseks koolis, on mineviku pärandi marksistlik uurimine ja hindamine suure tähtsusega. Koolimineviku uurimisel tuleb meil anda hinnang tsaristlikule ja kodanliku Eesti koolikorraldusele, näidata seda võitlust, mis toimus minevikus progressiivsete ja reaktsiooniliste jõudude vahel koolikorralduses ja noorsoo kasvatuses üldse, analüüsida nõukogude korra ajal toimunud suuri pöördelisi ümberkorraldusi ning uurida nõukogude kooli edasist arengumist partei juhtimisel.

Kooliajalooa rööbiti käsitletakse ka pedagoogilise mõtte arengut läbi ajavahemikkude ning selle mõju praktilises koolitöös. Mineviku eesrindlikud pedagoogilised ideed aitavad rikastada ka tänapäeva pedagoogilist ja metoodilist mõtet, laiendada õpetajate kaadri ja üliõpilaste üldpedagoogilist silmaringi. aitavad paremini orienteeruda rikkalikus pedagoogilises ja metoodilises arsenalis.

Ettevalmistused sellise ulatusliku ja põhjalikuma uurimise käsilevõtmiseks kestsid mõnda aastas. 1969. aastal valmis ühiskondlikel alustel koostatud kavatsetava koguteose lühiprosppekt, mis Eesti NSV Haridusministeeriumi ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia poolt moodustatud toimetuse kolleegiumis põhiliselt heaks kiideti ja edasise töö aluseks võeti. Seda prospekti on töö käigus täiendatud.

On selge, et ainult ühiskondlikel alustel, mitmesugustes õppe- ja uurimisasutustes töötavate spetsialistide jõududega sellise suure tööga toime ei tule. Pealegi on vajalike eeltööde tegemiseks ja mõningate ajaloooperioidide ning alaküsimuste täiendavaks uurimiseks tarvis uurimistöölle rakendada uusi jõude. Tekkis vajadus asutada vabariigis sellekohane teaduslik-organisatsioon keskus. Selleks sai Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis 1970. a. augustis rahvahariduse ajaloo sektor. Sektor ei ole iseendast ju suur — peale juhataja veel 6 teaduslikku töötajat ja paar laboranti. Kuid möödunud aastatega on ära tehtud suur töö nii kaadri komplekteerimisel ja õpetamisel kui ka bibliograafiliste materjalide ettevalmistamisel. Kõigepealt aga tuleks märkida sektori suurt tööd autoritega ning vahetult oma jõududega tehtud uuringuid.

Kuid selleks ulatuslikuks uuringuks ja kapitaalsete teoste väljaandmise ettevalmistamiseks ei piisa muidugi üksnes ka sektori jõududest. Kaasa on tõmmatud ajaloo- ja pedagoogikateadlasi Tartu Riiklikust Ülikoolist, E. Vilde nimelisest Tallinna Pedagoogilisest Instituudist, Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudist ja mujalt. Kokku lööb kaasa 14 uurijast autorit. Kõik peatükid ja erilõigud on «autoritega kaetud». Peale selle annab hinnatavat abi Pedagoogika Ühiskondliku Uurimise Instituudi kooliajaloo uurijate grupp. Käsikirjade esialgne valmimine hakkab juba lõpule jõudma, kuid uurimuse trükk avaldamiseni on veel väga palju tööd.

Koguteos on esialgselt plaanitud kaheköitelisena, umbes 70 autoripoognalise mahuga, millele lisanduvad illustatsioonid. See hõlmab praegu ajavahemikku 19. sajandi keskpaigast kuni tänapäevani. Muidugi peab töö saama rangelt teaduslik, rajanema läbitöötatud arhiivmaterjalidele ja teistele algallikatele. Kuid samal ajal peab see kujunema ka kergesti ja huviga loetavaks. Teos illustreeritakse fotode ja dokumentidega, karto- ja diagrammidega.

Paljudes vabariigi koolides on tehtud ja tehakse tõhusat tööd kooliajaloo materjalide kogumisel ja oma kooli ajaloo uurimisel. On valminud rohkem kui saja kooli ajalugu ja ülevaateid kooli ajaloo kohta. Mitmetes koolides on loodud ja sisustatud kooli ajaloo nurgad.

See on väärtuslik panus Eesti kooli ajaloo uurimisse. Kunagi jõuame ka vabariigis kooliajaloo muuseumi rajamiseni. Kooliajaloo kohta materjali — esemed, fotod, dokumendid, õpikud, vihikud ja mälestuste kogumid — on vaja igal pool koguda ja talletada. Palju sellisest materjalist on hävimise ohus, siin-seal olemegi juba hiljaks jäänud. Ometi koguneb sellest väärtuslik materjal edasiteks uuringuteks, ka oma kooli teaduslikult arvesfatava ajaloo koostamiseks.

«Nõukogude Kooli» oktoobrinumber tutvustabki teoksil oleva suure töö mõnda lõiku. Siin esineb osa uurijaid, nimelt Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi rahvahariduse ajaloo sektori töötajad oma uurimislõigu alalt. Artiklid on kooliajalugu käsitlevad, pedagoogilise mõtte arengut kajastavad tööd jäävad nähtavasti järke ootama. Järgnevad artiklid käsitlevad küsimusi 19. sajandi keskpaigast tänapäeva lähiseni välja, kusjuures on kasutatud palju uusi allikmaterjale. Artiklid valmistas toimetusele esitamiseks ette TA Ajaloo Instituudi rahvahariduse ajaloo sektori juhataja Endel Laul.

Head tutvumist ja agarat kaasalöömist lugejatele koduvabariigi kooliajaloo uurimisel!

NEKRUTITE KIRJAOSKUSEST 19. SAJANDI ESIMESEL POOLEL

LIIVI AARMA

Rahva kultuuri- ja haridustaseme üks näitajaid on kirjaoskus.* Kirjaoskuse uurimisel annavad kõige usaldusväärsemaid andmeid rahvaloendused, mis peegeldavad kogu elanikkonna kirjaoskust ning seda ka mitmest aspektist. Ajajärkudest, millest rahvaloendusi ei ole, on elanikkonna kirjaoskuse taseme uurimise üks allikaid noorsõdurite (nekrutite) nimekirjad, mis otseselt kajastavad küll ainult teatud vanuses meeselanikkonna kirjaoskust, kuid mille andmestik võimaldab ka mõnevõrra üldisemaid järeldusi.

* Kirjaoskus on ajalooline nähtus, mida eri ajajärkudel tuleb mõista erinevalt. Veel 18. ja 19. sajandil võib kirjaoskajaks arvata lugeda oskajaid, 19. sajandi lõpust aga Eesti tingimustes neid, kes oskasid emakeeles lugeda ja kirjutada. UNESCO 10. istungjärgul 1958. aastal soovitati kirjaoskajaks pidada neid, kes «oskab lugeda ja loetust aru saada ning kirjutada lühidalt oma igapäevasest elust.»

Loetav artikkel tutvustab katset uurida ja iseloomustada elanikkonna kirjaoskust nekrutite formularnimekirjade andmeil. Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis säilitatavast väga ulatuslikust ja Eestimaa kubermangu kohta võrdlemisi täielikult säilinud lähteandmestikust on perfokaartidele kogutud ning nende abil läbi töötatud andmed kahe maakonna — Järva- ja Virumaa kohta aastaist 1818—1866, kusjuures ülevaatlikkuse huvides on tabelites ja diagrammis andmed esitatud ligilähedaselt kümneaastaste intervallidega. Läbitöötatud andmestik kajastab eelmärgitud aastail nekrutiks võetute, s. o. kodus või koolis 19. sajandi esimesel poolel õppinute kirjaoskust ja selle arengu dünaamikat umbes poole sajandi ulatuses (täpsemalt öeldes 1803.—1808. aastast kuni 1851.—1856. aastani).

NEKRUTITE KIRJAOSKUSE UURIMISE ALLIKATEST JA NEKRUTIKS VÕTMISE KORRAST

Aastail 1699—1705 viis Peeter I läbi sõjaväereformi, millega Venemaal seati sisse nekrutikohustus. Et Narva linn kuulus tollal administratiivselt Peterburi kubermangu, siis võeti nekruteid ka sealt.

Seoses asehalduskorra kaotamisega 1796. aastal, laiendati nekrutikohustus ka Eesti-, Kura- ja Liivimaale.¹ Alates 1797. aastast hakati nimetatud kubermangudes noorsõdureid võtma samadel alustel nagu Venemaa teistes kubermangudeski.

Nekruteid võeti eeskätt vabadike ja vae-semate linnakäsitöölise hulgast. Eesti- ja Liivimaa 1804. aasta talurahvaseadused vabastasid värbamisest taluperemehed.² Eestimaa 1816. aasta ja Liivimaa 1819. aasta talurahvaseadused vabastasid nekrutikohustusest ka taluperemeeste järglased, kooliõpetajad, köstrid, talurentnikud, osa mõisate-

nijatest (sõltuvalt mõisa suurusest) ning valla ametimehed.³

1831. aastal anti Venemaal välja uus nekrutikohustuse põhikirj.⁴ Selles märgiti, et nekrutikohustus on riiklik ja lasub maksualustel kihtidel (käsitöölised, igat liiki talupojad, vabad põlluharijad jt.). Nekrutiks võeti 20—35-aastasi noormehi, kelle kasv oli vähemalt 2 arssinat 4 verssokit ja kellel polnud kehalisi vigastusi ning puudeid. Nekrutikohustus lasus valdadel ja mõisatel ning seda võis täita meeshingedega (natuuras) või rahas. Eesti-, Kura- ja Liivimaa kubermangudes oli lubatud vastavalt põhikirja paragrahvile 12 välja anda nekrutikohustuse kohta täiendavaid eeskirju.⁵

Balti aadel kasutas seda võimalust. Aastail 1836⁶, 1838⁷, 1839⁸ ja 1840⁹ anti Baltimaadel välja mitmeid erieeskirju, mille tulemusena lisaks eespool märgitutele vabastati nekrutiks värbamisest veel kooli lõpetamiseni kihelkonnakoolide õpilased, kirikuvõõrmündrid, postipoisid ja vallale vajalikuks loetavad käsitöölised. Nekrutiks ei võetud vanemate ainukesi poegi ega vanemate ainukesi toitjaid-töötajaid.

Nekrutiks võtmine toimus Baltimaadel juba 19. sajandi algusest alates liisuheitmisega.* Selleks jagati nekrutialised, s. o. 20—35-aastased noormehed («liisupoisid») vanuse, perekonnaseisu ja laste arvu alusel rühmadesse. Esimeses järjekorras võeti armeesse ja laevastikku (kroonusse) ettenähtud arvu kättesaamiseks vallalisi 20—25-aastasi noormehi. Teises järjekorras võeti samas vanuses abielus lastetuid, kolmandas järjekorras kuni 35-aastasi vallalisi, neljandas järjekor-

³ ПСЗ. Собрание первое, т. XXXIII, 1815—1816. СПб. 1830, № 26279. §§567—584; т. XXXVI СПб 1830, № 27734, §§ 498—513.

⁴ ПСЗ. Собрание второе, т. VI, 1831. СПб. 1832, № 4677.

⁵ Sealsamas, № 4677, § 12.

⁶ Livländische Gouvernements-Regierung Patente, 7. sept. 1836, № 107.

⁷ Sealsamas, 30. sept. 1838, № 140.

⁸ ПСЗ. Собрание второе, т. XIV, 1839. СПб. 1840, № 12496.

⁹ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (edaspidi lühendatult ENSV RAKA), f. 296 (Liivimaa Kubernerite Kantselei), nim. 1, s.-ü. 1, leht 140.

* Liisuheitmise korda hakati rakendama 1854. aastal ka ülevenemaalisel (ПСЗ. Собрание второе, т. XXIV, отделение I, СПб. 1850, № 23385).

¹ Полное собрание законов Российской империи (edaspidi lühendatult ПСЗ). Собрание первое, т. XXIV, 1796—1797. СПб. 1830, № 17584.

² Eestima Tallorahwa seadus, Moisananemattest noutud ja meie sure armolisse Keisri Herrast kinnitud 1805 aasta sees. [Tallinn 1805], § 25; Verordnungen die livländischen Bauern betroeffend. Riga [1804], § 51.

ras kuni 35-aastasi abielus ja lastega mehi. Enamasti saadi vallast nõutav arv nekruteid täis juba 20—25-aastastest vallalistest noormeestest. Seepärast kajastavad formularnimekirjade andmed põhiliselt sellevanuselise meeselanikkonna kirjaoskust.*

Nekrutite kohta koostati väeteenistusametis nn. formularnimekirjad, kuhu rangelt effenähitud formulari järgi kanti nekrutiks võetava nimi, elukoht, iseloomulikud välised tunnused (kasv, juuste ja silmade värvus, kehahalsed puuded), vanus, millist tööd oskab ning ka meie uuringu seisukohalt väga olulised andmed: kirjaoskus (oskab või ei oska lugeda, oskab ka kirjutada või ei oska). Üks nimekirja eksemplar saadeti koos nekrutite partiiga teenistukohta, teine jäi Kroonupalati väeteenistusametisse. Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivis säilitatav Eestimaa Kroonupalati fond sisaldab Eestimaa kubermangu kohta teatud lünkadega, kuid aastaist 1811—1866 siiski enamiku omal ajal koostatud formularnimekirjadest.¹⁰

Formularid olid värvatute teenistukohta saatmisel dokumentaalseks aluseks, teisel pool ka maakondade nekrutikohustuse täitmise kontrollimiseks. Seetõttu täideti neid suure nõudlikkusega ja küllaltki täpselt. Kui arvestada, et nekrutikohustuse alla mittekäinud (taluperemehed, kooliõpetajad, köstrid, talurentnikud, mitmesugused valla ametimehed, kirikuvöörmündrid jt.) ei moodustanud nekrutieliste hulgas oma vanuse tõttu, aga ka üldse mitte eriti suurt kontingenti ning nekrutiks võtmine toimus mitte valikuliselt, vaid liisu teel, siis tuleb arvata, et formularnimekirjad kajastavad küllaltki objektiivselt kirjaoskust ja selle levikut käsiteldaval ajal ning nad on antud küsimuse uurimisel allikana arvestatavad.

NEKRUTITE KIRJAOSKUSE TASEMEST ÜLDISEMALT

1818. aasta nimekirja järgi oli kirjaoskajaid (lugeda oskamise tähenduses) Järva- ja Virumaal enam-vähem võrdselt, vastavalt 31 ja

Tabel 1.
NEKRUTITE KIRJAOSKUS JÄRVA- JA VIRUMAAL 19. SAJANDI ESIMESEL POOLEL¹¹
(lahtris alumine protsentarv)

Väeteenistusse kutsumise aasta	Järvamaa				Virumaa			
	Väeteenistusse võetuid	Nendest oskas		Kirjaoskamatud	Väeteenistusse võetuid	Nendest oskas		Kirjaoskamatud
		lugeda ja kirjutada	lugeda			lugeda ja kirjutada	lugeda	
1818	42	—	13	29	112	—	32	80
		—	30,9	69,1		—	28,6	71,4
1827	48	—	8	40	111	—	24	87
		—	16,7	83,3		—	21,6	78,4
1834	49	—	19	30	174	—	71	103
		—	38,8	61,2		—	40,0	60,0
1846	98	2	54	42	171	8	90	73
		2,1	55,1	42,8		4,7	52,6	42,7
1855	240	8	166	66	807	32	619	156
		3,3	69,2	27,5		4,0	76,7	19,3
1865	116	9	86	21	208	48	115	45
		8,1	73,8	18,1		23,1	55,3	21,6
1866	100	7	76	17	167	17	126	24
		7,0	76,0	17,0		10,2	75,4	14,4

¹⁰ Vt. ENSV RAKA, f. 178 (Eestimaa Kroonupalat), nim. 1.

¹¹ Tabel koostatud ja arvutused tehtud ENSV RAKA, f. 178, nim. 1, s.-ü. 3669 (1818. a. formularnimekiri), s.-ü. 3671 (1827. a. formularnimekiri), s.-ü. 3685 (1834. a. formularnimekiri), s.-ü. 3705 ja 3708 (1846. a. formularnimekirjad), s.-ü. 3746, 3747, 3749 ja 3752 (1855. a. formularnimekirjad), s.-ü. 3763 ja 3764 (1865. a. formularnimekirjad), s.-ü. 3767 ja 3768 (1866. a. formularnimekirjad) andmetel.

* 26—35-aastaste osakaal nekrutite hulgas on ulatunud mitte rohkem kui 20%₀-ni.

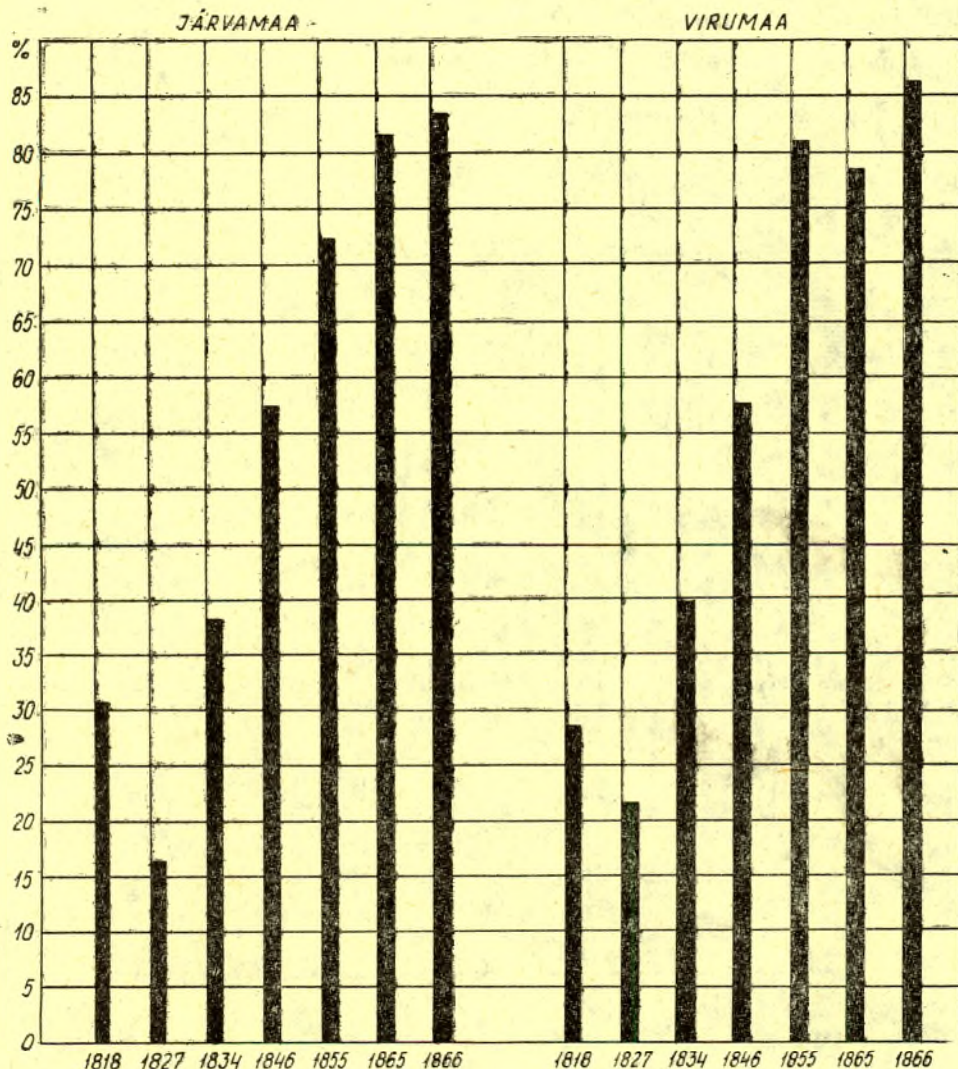

29% (vt. tabel 1 ja diagramm). 1827. aasta nimekirja andmetel on kirjaoskus mingil põhjusel langenud. Järvamaal oli siis kirjaoskajaid vaid 17%, Virumaal 22%. Kirjaoskuse langus on sel aastal toimunud mitte ainult Järva- ja Virumaal, vaid kogu Eestimaa kubernangus.* Nii oli 1818. aastal Läänemaal kirjaoskajaid 32%, 1827. aastal 19%, sama-

del aastatel Harjumaal 46% ja 41,5%.¹²

1834. aasta nimekirjade alusel näeme mõlemas maakonnas kirjaoskuse taseme tõusu. Sel aastal oli Järvamaal nekrutiks võetute hulgas kirjaoskajaid 39%, mis ületas 1818. aasta taseme 9% võrra, ning Virumaalt võrvatute hulgas 40% (ületas 1818. aasta taseme 11% võrra).

NEKRUTITE KIRJAOSKUSE TASE 19. SAJANDI ESIMESEL POOLEL

* Võimalik, et 1820. aastate alguse ja keskpaiga põlvkonna nekrutitel segas kirjaoskuse omandamist 1812. aasta Isamaasõda, aastail 1813—1817 arenenud «taevaskäijate»

liikumine ja Eestimaa 1816. aasta talurahvasaadusega seoses toimunud rahutused.

¹² Arvutatud ENSV RAKA, f. 178, nim. 1, s.-ü. 3669 ja 3671 andmetel.

1840. aastate keskpaiku (1846. a.) nekrutiks võetust (s. o. 1820. aastate lõpu ja 1830. aastate esimese poole koolialiste põlvkonnast) olid mõlemas maakonnas kirjaoskajad rohkem kui pooled (57%). Järgneva aastakümnega on kirjaoskajate protsent veelgi tõusnud. 1855. aasta andmeil olid Järvamaalt värvatustest kirjaoskajad 73% ning Virumaalt värvatustest 81%. 1865. aastal Järvamaalt värvatustest olid kirjaoskajad 82% ja Virumaalt 72%, seega Virumaal võrreldes varasemaga teatud langus, mis on järgmisel aastal asendunud tõusuga (Järvamaal kirjaoskajaid 86%, Virumaal 83%).

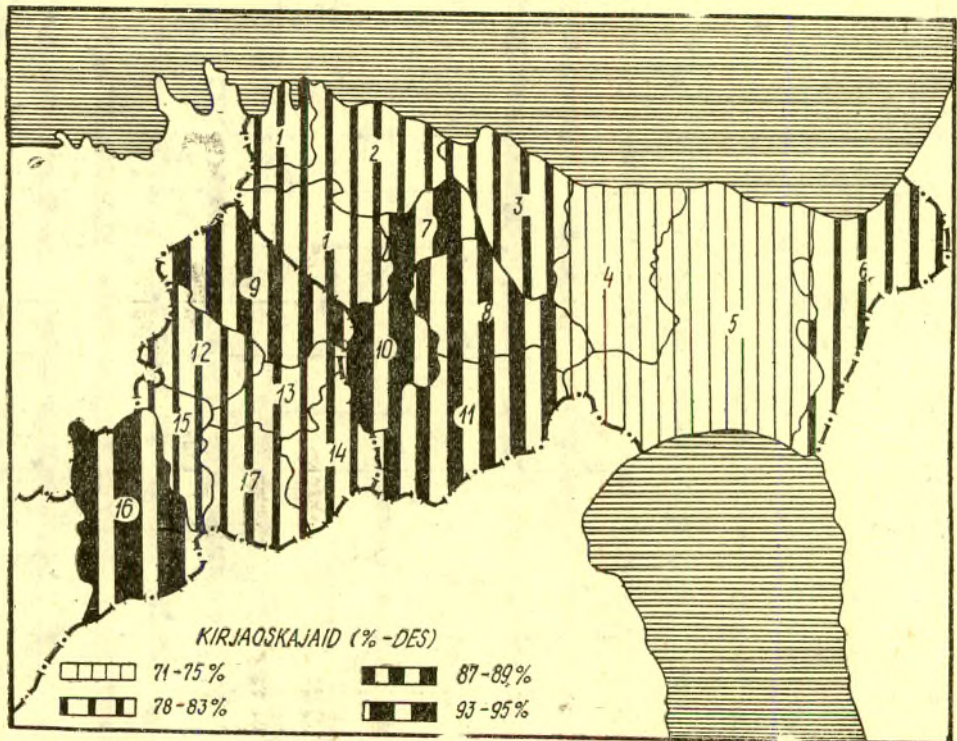
Kirjaoskuse levik käsiteldaval ajajärgul on

olnud järkjärguline, kuid näidanud üldjoontes kasvutendentsi (vt. diagrammi), kusjuures 1860. aastad on veelgi ulatuslikuma kirjaoskuse leviku aastad. Nii näiteks oli 1874. aastal Järvamaal nekrutiks võetute (1860. aastate esimese poole koolialiste) hulgas nii kirjutada kui ka lugeda oskajaid 52,4%, lugeda oskajatega kokku aga 97%.¹³

Ühel ajal kirjaoskuse laiema levikuga toimusid tunduvad muutused ka kirjaoskuse

¹³ Arvutatud ENSV RAKA, f. 49 (Järvamaa Väeteenistuskomisjon), nim. 1, s.-ü. 21 andmetel. 1874. aasta kohta andmed Virumaalt puuduvad.

1865. AASTAL JÄRVA- JA VIRUMAALT VÄRVATUTE KIRJAOSKUS

KIHELKONNAD:

- 1 — Kadrina
- 2 — Haljala
- 3 — Viru-Nigula
- 4 — Lüganuse
- 5 — Jõhvi

- 6 — Vaivara
- 7 — Rakvere
- 8 — Viru-Jaagupi
- 9 — Ambla
- 10 — Väike-Maarja
- 11 — Simuna

- 12 — Järva-Madise
- 13 — Järva-Jaani
- 14 — Koeru
- 15 — Paide-Anna
- 16 — Türi
- 17 — Järva-Peetri

struktuuris. Kui 1830.—1840. aastatel nekrutiks võetute hulgas oli kirjutada oskajaid üksikuid ja nende protsent värvatute hulgas õige tühine, siis 1846. aastal Järvamaalt värvatuid oskas kirjutada 2,1% ning Virumaalt värvatuid 4,7% (vt. tabel 1). Edaspidi, kui teha arvutused aastate kaupa, oli kirjutada oskajate protsent väga kõikumine, kuid saavutas 1855. aastal Järvamaalt värvatute hulgas 3,3% ja Virumaalt värvatute hulgas 4,0% taseme ning ei ole sellest enam allapoole langenud. **Seega siis on 1840. aastad kujunenud kirjaoskuse järjekindlana leviku alguseks.**

NEKRUTITE KIRJAOSKUSE TASEMEST JÄRVA- JA VIRUMAAL KIHELKONNITI

Kirjaoskuse paikkondlikku levikut kajastavad tabelid 2 ja 3 ning kartogramm. Arvestanud 1865. aastal nekrutiks võetute (1850.—1855. aastate kooliealiste põlvkond) kirjaoskuse protsendi iga kihelkonna kohta eraldi välja, tekkis neli gruppi kihelkondi, kus kirjaoskuse tase on olnud 71—95% piirides. Kõige kõrgema kirjaoskusega olid Türi, Väike-Maarja ja Rakvere kihelkonnad (kirjaoskajaid nekruteid 93—95%). Nendes kihelkondades oli kirjaoskus suhteliselt kõrge ka varasematel

Tabel 2.

NEKRUTITE KIRJAOSKUS JÄRVAMAA KIHELKONDADES 19. SAJANDI ESIMESEL POOLEL¹⁴
(lahtris alumine protsentarv)

Värbamise aasta	Ambla khk. värvatuid	Neist kirjaoskajaid	Järva-Jaani khk. värvatuid	Neist kirjaoskajaid	Järva-Madise khk. värvatuid	Neist kirjaoskajaid	Järva-Peetri khk. värvatuid	Neist kirjaoskajaid	Türi khk. värvatuid	Neist kirjaoskajaid	Koeru khk. värvatuid	Neist kirjaoskajaid	Paide-Anna khk. värvatuid	Neist kirjaoskajaid
1818	5	1	7	3	3	3	5	3	6	—	12	2	4	1
		20		43		100		60		—		19		25
1827	9	—	7	5	3	—	8	1	10	1	9	1	2	—
		—		72		—		13		10		11		—
1834	14	8	13	6	4	—	4	1	3	2	9	—	2	2
		51		46		—		25		67		—		100
1846	18	11	16	11	4	1	13	6	20	13	18	10	5	4
		61		68		25		46		65		52		80
1855	49	41	30	24	19	10	44	32	44	30	40	23	14	14
		84		80		53		74		69		58		100
1865	16	14	17	14	14	11	21	17	20	19	16	13	6	5
		88		82		79		81		95		82		83

aastakümnetel (vt. tabelid 2 ja 3).

Teisel kohal (kirjaoskajaid nekrutiks võetute koguarvust 87—89%) olid Ambla, Viru-Jaagupi ja Simuna kihelkonnad, mis samuti paistsid silma oma varasema kõrge tasemega.

Kolmanda, kõige arvukama grupi (kirjaoskajaid 78—83%) moodustavad Järvamaalt sajandi esimeses pooles esimeste hulka kuulunud Järva-Jaani ja Paide-Anna ning veel sajandi keskpaiku eelmistest mahajäänud Järva-Peetri, Järva-Madise ning Koeru kihelkonnad, kus kirjaoskajate ja -oskamatute protsent sajandi keskel kõikus 50 piiril. Virumaalt kuuluvad samasse gruppi kogu perioodil esirinnas seisnud Haljala, Kadrina ja Vi-

ru-Nigula kihelkonnad, kellele lisandub varem madalama tasemega olnud Vaivara kihelkond.

Kõige madalama kirjaoskusega (71—75% kirjaoskajaid võetud nekrutite üldarvust) olid Virumaa idaosas paiknevad kaks kihelkonda: Lüganuse ja Jõhvi kihelkonnad. Järvamaal nii madala tasemega kihelkondi 1865. aastal ei olnudki. Nimetatud Virumaa kihelkonnad on olnud kogu vaadeldaval perioodil enamasti madalamate näitajatega.

1846. aastal nekrutiks võetute hulgas on kirjaoskuse tase ületanud 50% piiri ega ole sellest enam allapoole langenud. **Seega siis on 1830. aastate esimese poole kooliealiste põlvkonna meeselanikkonnast kirjaoskuse**

¹⁴ Koostatud samade allikate alusel mis tabel 1.

Tabel 3.

NEKRUTITE KIRJAOSKUS VIRUMAA KIHELKONDADES 19. SAJANDI ESIMESEL POOLEL 15
(lahtris alumine prosentiarv)

Värbamise aasta	Hajjala khk. Värvatuid	Neist kirja- oskajaid	Kadrina khk. Värvatuid	Neist kirja- oskajaid	Lüganuse khk. Värvatuid	Neist kirja- oskajaid	Rakvere khk. Värvatuid	Neist kirja- oskajaid	Simuna khk. Värvatuid	Neist kirja- oskajaid	Väike-Maarja khk. Värvatuid	Neist kirja- oskajaid	Viru-Jaagupi khk. Värvatuid	Neist kirja- oskajaid	Viru-Nigula khk. Värvatuid	Neist kirja- oskajaid	Vaivara khk. Värvatuid	Neist kirja- oskajaid
1818	13	6	12	3	9	2	9	2	12	3	10	4	11	4	9	2	6	1
1827	12	46	13	17	7	22	7	22	13	25	11	40	11	36	11	22	7	17
1834	19	9	16	6	13	29	15	29	18	15	16	36	16	45	17	27	14	14
1846	22	40	18	45	11	47	14	47	17	72	20	25	16	31	15	23	7	29
1855	90	47	91	52	54	86	61	86	82	65	64	55	81	69	74	67	9	33
1865	27	80	21	81	17	69	16	82	24	92	15	80	17	82	18	74	16	77
		78	81	75	71	94	22	94	22	89	15	93	17	88	18	78	16	80

omandanud juba rohkem kui pooled. Nagu nais- ja meeselanikkonna kirjaoskuse taseme võrdlemine 1881. aasta rahvaloenduse andmete alusel on näidanud,¹⁶ oli naiselanikkonna kirjaoskuse tase vähemalt sama kõrge või kõrgemgi. Järgnev, s. o. 1840. aastakümme kujunes, nagu eespool selgus, kirjutamis- oskuse pideva leviku alguseks.

Murranguliseks kirjaoskuse levikus on seega kujunenud 1830.—1840. aastad.

Milllega seda seletada?

Üks olulisemaid põhjusi oli kindlasti see, et pärisorjusest vabanemise mehhanism Eestimaa ühiskondlik-majanduslikus elus hakkas toimima just neil aastakümneil. Oma mõju kooli ja hariduse arengus avaldasid järgnevalt ka uue jõuga puhkenud talupoegade rahutused ja massiline õigeusku minek. See sundis valitsevat klassi tegelema senisest rohkem rahva haridusega, sest mõisnikud ja pastorid olid huvitatud kooli ja hariduse alal oma mõjusfääri säilitamisest. Ka loomulik areng läks hariduse laiema leviku suunas. Omakorda soodustas seda eesmäe ilmaliku lugemisvara suurenemine.¹⁷

Oluline tegur kirjaoskuse levikus, mis jällegi rajanes ühiskondlik-majanduslikul arengul,

¹⁵ Koostatud samade allikate alusel mis tabel 1.

¹⁶ Vt. L. Lubja [L. Aarma], Elanikkonna kirjaoskus Järvamaal, 1881. aasta rahvaloenduse andmeil. Perfokaarte Paide rajooni ajaloost ja loodusest. Metoodilisi materjale. Tallinn, 1972; L. Lubja [L. Aarma], Nekerutite kirjaoskus Järvamaal 19. sajandil (kuni 1880. aastateni). Sealsamas.

¹⁷ A. Vinkel, Eesti Rahvaroomat. Ülevaade XVIII ja XIX saj. lugemisvarast. Tallinn, 1966; A. Vinkel, Kirjandus, aeg, inimene. Uurimusi ja artikleid. Tallinn, 1970.

oli see, et ilmselt kuskil 1830.—1840. aastate piirimail on mindud koduõpetuselt üle kooliõpetusele. Seda on konstateeritud näiteks Läänemaa kohta.¹⁸ Murrang Järva- ja Virumaa nekrutite kirjaoskuses (1830.—1840. aastate kooliealiste põlvkonna kirjaoskuse tasemes) on samuti seletatav ulatuslikuma koolihariduse levikuga.

---

¹⁸ V. Alftoa, Läänemaa kultuurilised olud. Äratrükk EKS kodu-uurimise toimkonna toimetusel ilmuvast koguteosest «Eesti» VIII kd., Läänemaa. Tartu, 1939, lk. 223.

ÕIGEUSU KOOLID 1840. AASTATEST 1880. AASTATE KOOLIREFORMIDENI

ELMAR ERNITS

1840. aastatel levis Lõuna-Eestis ja Saaremaal ulatuslik talurahvaliikumine, mis väljendus siirdumises vene õigeusku. 1. aprilliks 1848. aastal oli Liivimaa kubermangu Eesti maakondades läinud õigeusku üle 65 tuhande talupoja. Õigeusku siirdunud talupoegade arv kõikus maakonniti 11 protsendist (Võrumaal) 29,8 protsendini (Saaremaal). Kuid ka maakondade piires (kihelkonniti) olid suured erinevused. Üle poole talurahvast siirdus õigeusku Tõstamaa (77,1⁰/₀), Muhu (69,9⁰/₀) ja Põide (68,1⁰/₀) kihelkonnas. Ligi poolele talurahva üldarvust tõusis õigeusku siirdunute arv Sangaste (48,6⁰/₀), Audru (46,1⁰/₀) ja Karksi (41,5⁰/₀) kihelkonnas. Alla 5⁰/₀ talurahvast läks vene õigeusku Viljandi, Kanepi, Kihelkonna, Võnnu, Torma, Põlva, Tartu-Maarja ja Rõuge kihelkonnas.¹

Õigeusku üleminek jätkus Lõuna-Eestis ja

---

¹ H. Kruus, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu, 1930, lk. 340—344.

Saaremaal ka järgnevatel aastakümnetel. Õigeusu praostide aruannete järgi oli siin õigeusulise elanikkonna arv 1877. aastaks tõusnud 109 465 inimeseni.²

1883. aasta kevadel sai Lihulast alguse laialdane vene õigeusu üleminek Eestimaa kubermangus.³ Põhja-Eesti talurahva hulgas ei muutunud see küll nii massiliseks, nagu oli olnud 1840. aastatel Lõuna-Eestis, kuid siiski tekkis liikumise tagajärjel ka Põhja-Eestis küllalt arvukas õigeusulise talurahva kiht. Kõige arvukamalt oli õigeusulisi Läänemaal.

ÕIGEUSU KOOLIDE ASUTAMISE INSTRUKTSIOONID JA REEGLID

Tekkinud olukorras asus tsaarivalitsus organiseerima õigeusku siirdunutele koole, et nende kaudu intensiivselt venestada. 25. aprillil 1845. aastal kinnitas tsaar Riia õigeusu piiskopile uue instruksiooni, milles oli ette nähtud usuvahetajatele koolide asutamine. Instruksiooni 9. punkti kohaselt tuli vaimulikel avada iga õigeusu kiriku juures kihelkonnakool, kus preestrid ja köstrid pidid õpetama lastele õigeusu aluseid ja selle kõrval ka vene keelt, emakeeles lugemist ja kirjutamist, aritmeetika algmeid ning kirikulaulu. Õigeusu mõju tugevdamiseks oli lubatud neis koolides õpetada ka teiseusuliste lapsi.⁴

Õigeusu koolide lähem korraldus määrati kindlaks õigeusu talurahvakoolide 1. mai 1850. aasta reeglitega.⁵ Nende järgi tuli ki-

helkonnakoolide kõrval organiseerida abikoolid laste jaoks, kes elasid kirikutest kaugel ega saanud seetõttu käia kihelkonnakoolides. Abikooli rajamine oli ette nähtud igas vallas, kus oli 500 õigeusulist meest. Kui vallas oli alla 500 õigeusulise meeshinge, võisid mitu naabervalda ühiselt rajada abikooli. Kihelkonnakoolides olid kohustatud õpetama eritasuta preester ja köstrid, abikoolides õigeusu koguduse liikmete poolt preestri heakskiitmisel valitud kooliõpetajad, keda kinnitas ametisse Riia õigeusu piiskop. Kõik õigeusuliste vanemate lapsed olid alates 8. eluaastast kohustatud käima koolis. Oli ette nähtud ka võimalus, et lapsi õpetasid vanemad kodus. Kodus õppivad lapsed pidid korra kuus tulema kooli, kus kontrolliti nende teadmisi. Kui ilmnes, et laste edusammud ei olnud küllaldased, tuli laps edaspidi kooli saata. Kooliajaks nähti ette talvine põllutöödest vaba aeg 1. oktoobrist 15. märtsini. Lastevanemate soovil võidi õppeaasta kestust pikendada. Normaalse pikkusega õppeaasta korral tuli lastel koolis käia neli aastat, kui õppeaasta kestust oli aga vanemate soovil pikendatud, tuli lastel koolis käia kolm aastat.

26. jaanuaril 1870. aastal kinnitati õigeusu talurahvakoolide uued reeglid,⁶ mis koolitüüpides muudatusi ei toonud, küll aga muudeti nendega koolikohustuse korda. Uute reeglite järgi pidi lapsi 10-aastaseks saamiseni õpetatama kodus, kusjuures vaimulikel tuli valvata selle järele, et lastele tõesti kodus kirjatarkust õpetataks. 10-aastaselt tuli laps saata kooli. Koolikohustus kestis endiselt neli aastat, kuid kihelkonna koolihoolekogul oli õigus koolis käimise aega lühendada, kui laps oli õpetatavad ained täiesti rahuldavalt omandanud. Koolikohustuse täitmata jätmise eest oli ette nähtud 1,5 kopikat trahvi iga puudunud päeva eest.

Õigeusu koolide juhtimine ja järelevalve kuulusid algul ainult õigeusu kiriku organitele. Ilmalike võimude kontroll puudus täielikult. 17. detsembril 1869. aastal asutati tsaari käskkirjaga Tartu õppekonna õige-

² Arvutatud Läti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (edaspidi LNSV RAKA) f. 4754 (Riia Vaimulik Konsistoorium), nim. 1, s.-ü. 281, lehed 48—52, 83—88, 90—93, 133—138 ja 156—159 andme'el.

³ Eesti NSV ajalugu kolmes köites. II köide. XIX sajandi 50-ndaist aastait kuni 1917. aasta märtsini. Toimetuse kolleegium: peatoimetaja J. Saat, tegevtoimetaja A. Vassar, E. Jansen, H. Kruus, A. Päss. Tallinn, 1963, lk. 196—197.

⁴ Ю. Самарин, Сочинения, т. X. Москва, 1896, lk. 462.

⁵ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (edaspidi ENSV RAKA) f. 291 (Balti kindralkuberner), nim. 8, s.-ü. 991, lehed 153—158. Üldiseks teadmiseks ja täitmiseks avaldati õigeusu koolide 1. mai 1850. aasta reeglite saksakeelne tõlge Liivimaa Kubermanguvalitsuse patendiga nr. 51/6065, 5. juunist 1851 (vt. ENSV RAKA, f. 1000 (Pärnu Magistraat), nim. 1, s.-ü. 287, lehed 94—95).

⁶ ENSV RAKA, f. 384 (Riia õppekonna kuuraator), nim. 1, s.-ü. 1102, lehed 1—2. Lühendatult avaldati need reeglid ka eesti keeles (vt. Лифляндские губернские ведомости № 81, 20 juulil 1870, lk. 443—444).

usu koolide üldjuhtimiseks Balti kubermangude Õigeusu Talurahvakoolide Nõukogu, kuhu kuulusid ilmalike võimude esindajana õppekonna kuraator ja Riia Aleksandri gümnaasiumi direktor, ja koolide kohapealseks juhtimiseks ja järelevalveks kihelkonna koolihoolekogud.⁷ Alates 1. juulist 1873. aastal allus järelevalve Tartu õppekonna õigeusu koolide õppetöö üle kuraatori kaudu Rahvahariduse Ministeeriumile. Järelevalve tegelikult läbiviimiseks rajati kaks rahvakoolide inspektori ametikohta (üks Eesti, teine Läti koolide jaoks).⁸ Need inspektorid pidid töötama samadel alustel Venemaa sisekubermangude jaoks 1869. aastal rajatud rahvakoolide inspeksiooniga. Õigeusu koolide majandusliku külje eest hoolitsemine jäi endiselt kihelkonna koolihoolekogude ja Õigeusu Talurahvakoolide Nõukogu pädevusse.

ÕPETÖÖ KORRALDUS JA KOOLIDE MAJANDUSLIK OLUKORD

1860. aastani olid õigeusu koolide õppetöö korralduse kohta kehtestatud ainult üldised juhised, kusjuures õppeplaaniid tuli välja töötada kohalikel vaimulikel. Seetõttu oli õppetöös kihelkonniti suuri erinevusi. Õppetöö ühtlustamiseks töötas Saaremaa õigeusu praost Aleksejev 1860. aastal välja kihelkonnakoolide näidisõppekava ja tunniplaani, mis Sinodi poolt kinnitatuna kehtestati kogu Eestis.⁹ Selle järgi oli kogu 4-aastase õppeaja 112 nädalatunnist pühendatud usuõpetusele 36 tundi, vene keelele 37,5 tundi, kirikuslaavi keelele 3 tundi, aritmeetikale 12 tundi ja kirikulaulule 16 tundi. Emakeel 7,5 nädalatunniga oli jäetud päris vaeslapsesse.

1874. aastal kinnitas kuraator õigeusu kihelkonnakoolidele uue õppeplaani.¹⁰ Selles oli 1860. aasta õppeplaani võrreldes suu-

rendatud iga jao tundide arvu nädalas 6 võrra, kusjuures 4-aastase kursusega 2-klassilise kihelkonnakooli nädalatundide arv tõusis nüüd 136-le. Tunduvalt oli muudetud üksikutele õppeainetele ettenähtud aega. Usuõpetusele kulutatav aeg oli vähendatud 36 nädalatunnilt 20 tunnile ja vene keel 37,5 tunnilt 28-le. Kirikuslaavi keele osatähtsust seevastu pisut tõsteti. Seda tuli õpetada 3. ja 4. õppeaastal 2 tundi nädalas, seega üldse 4 nädalatundi. Emakeelele oli ette nähtud nüüd 24 nädalatundi, s. t. üle kolme ja poole korra rohkem kui eelmises õppekavas. Sama palju tunde oli ette nähtud aritmeetikale. Juurde oli tulnud isamaatundmine 8 nädalatunniga, milles tuli läbi võtta Vene ajaloo põhitõidid ja Venemaa geograafia. Sellega muutus õppeplaani mõnevõrra ilmalikumaks, mis oli õigeusu koolide Sinodi alluvusest Rahvahariduse Ministeeriumi alluvusse viimise üks tulemusi. Ikkagi jäi põhiõppeaineks vene keel 28 nädalatunniga, millele lisandus 4 tundi kirikuslaavi keelt.

Abikoolides tuli kasutada kihelkonnakoolide õppeplaane. Praktiliselt kujunesid abikoolid 3-aastase kursusega koolideks, mille õppetöö korralduse aluseks oli kihelkonnakooli kolme esimese õppeaasta õppeplaani, välja arvatud kirikuslaavi keel, mida abikoolides ei õpetatud.*

Koolide organiseerimine õigeusku siirdunud talupoegade lastele pörkus alguses mitmete tõsistele raskustele. Õigeusu kiriku organisatsioon, mis pidi olema aluseks koolivõrgu rajamisele, oli alles kujunemas. Puudus oli haritud õigeusulistest, kes võinuksid asuda õpetama asutatavates koolides. Puudusid ka õpperaamatud.

Uute koolide asutamiseks puudusid esialgu ruumidki, mis oli õigeusu koolide, eriti abikoolide rajamise üks peamisi takistusi. Õigeusu levitamisel eestlaste hulgas taotles Riia õigeusu piiskop seniste luteri usu talurahvakoolide majade üleandmist rajatavatele õigeusu koolidele neis piirkondades, kus õigeusku oli siirdunud üle poole elanikkonnast. See Riia õigeusu piiskopi taotlus ei leidnud toetust. Luteri usu koolide majade üleandmist õigeusu koolidele peeti võimalikuks

* Ka kihelkonnakoolides õpetati kirikuslaavi keelt ainult õigeusku õpilastele, kuna muusulised olid selle õppimisest vabastatud.

⁷ Полное собрание законов (edaspidi ПСЗ). Собрание второе, т. XLIV. отд. II, 1869, СПб. 1873, № 4783, lk. 380.

⁸ ПСЗ. Собрание второе, т. XLVIII. отд. I, 1873. СПб. 1876, № 52 145, lk. 492—493.

⁹ ENSV RAKA, f. 1939 (Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Kärkna-Lähte kogudus), nim. 1, s.-ü. 13, lehed 1—2.

¹⁰ ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 1102, lehed 24—26.

ainult sel juhul, kui vastava valla kõik talupojad oluksid õigeusulised.¹¹ Rajatavatele õigeusu koolidele otsustati ehitada uued hooned. Ehitussummade vähesuse tõttu edenes majade ehitamine koolidele üsna visalt ja seetõttu oldi sunnitud kasutama üüritud ruume, osalt ka rändõpetajaid. Käsitletava ajajärgu lõpuks olid suhteliselt paremini varustatud ruumidega õigeusu kihelkonnakoolid. 1885. aastal töötas inspektori andmetel omas majas 72,8% õigeusu kihelkonnakoolidest, abikoolidest ainult 27,3%.¹²

Õigeusu koolide ülalpidamise pearaskus lasus õigeusulisel elanikkonnal, kusjuures koolimajade ehitamiseks ja kooliruumide üüri tasumiseks saadi vahendeid Sinodilt. Lisaks saadi Õigeusu Talurahvakoolide Nõukogu kaudu koolide ülalpidamiseks vahendeid ka kroonult, koolikapitalidest, eraisikute ja seltside toetustest ja õppemaksust. 1866. aastal anti välja määrus, mille alusel hakati õigeusu talurahvakoole varustama kroonumõisatest eraldatava maaga. Selle tulemusel paranes mõnedes maakondades ühe osa õigeusu koolide materiaalne olukord. Kümne aasta pärast, s. o. 1876. aastaks, oli selle määruse põhjal kroonumõisatest eraldatud maad siiski ainult 20,2% õigeusu talurahvakoolidel. Kõige paremini olid maaga varustatud Pärnumaa õigeusu talurahvakoolid, kus kroonumõisatest olid saanud maad 37,5% koolidest. Tartumaal olid kroonumõisatest maad saanud 25%, Viljandi maal 13,9%, Saaremaal 11,9% ja Võrumaal 8,3% õigeusu talurahvakoolidest.¹³

ÕIGEUSU KOOLIDE VÕRK

Esimesed õigeusu koolid Eestis alustasid tööd 1846. aastal. Saaremaal Laimjala õige-

usu kihelkonnas alustasid selle aasta 10. oktoobril tööd Mustla ja Saareküla, 15. oktoobril Mäeküla-Kapra ja 20. oktoobril Käo õigeusu koolid.¹⁴ Samal aastal valisid küll Sangaste õigeusku siirdunud talupojad asutada kavatsatavate õigeusu koolide õpetajateks Tagulasse Gustav Agari, Käänisse Juhan Kirschbaumi ja Restusse Juhan Susari, kuid ruumide puudumise tõttu seal koole avada ei õnnestunud.¹⁵ 1850. aasta lõpuks suudeti Liivimaa kubermangu Eesti osas avada 30 õigeusu kihelkonna- ja 59 abikooli. Eestimaa kubermangus rajati esimesed õigeusu koolid 1860. aastatel. 1866. aasta 19. veebruaril avati õigeusu kihelkonnakool Tallinna Preobraženski kiriku juures.¹⁶ 1868. aastal alustas tööd õigeusu kihelkonnakool Paides¹⁷, järgmisel aastal õigeusu kool Haapsalus.¹⁸

Õigeusu koolivõrgu arengust annab ülevaate tabel 1.

Kõige intensiivsem õigeusu koolide rajamine on olnud 1859. aastani, mil igal aastal on asutatud ligikaudu 20 uut õigeusu kooli. Õigeusu koolide võrk on järjekindlalt kasvanud ka järgneva 16 aasta jooksul, kusjuures aastane juurdekasv on ligi 8 kooli. Sellele järgnenud 8 aastal on juurde tulnud ainult 2 õigeusu kooli. Edasi on õigeusu koolide arv küll kasvanud, kuid aeglase-malt kui 50. ja 60. aastail. Seejuures on Tartu- ja Võrumaal pärast 1867. aastat õigeusu koolide arv koguni vähenenud. Võrumaal hakkas õigeusu koolide arv küll pärast 1875. aastat uuesti tõusma, kuid 1885. aastaks ta enam ei saavutanud 1867. aasta taset. Tartumaal langes koolide arv 62-lt (1867. a.) 1875. aastaks 56-le ja jäi sellele tasemele ka 1885. aastal. Teistes maakondades on toimunud vaadeldaval ajajärgul koolide arvu kasv, väikene tagasilangus on olnud koolide arvus ainult Saaremaal 1850. aastatel.

¹¹ LNSV RAKA, f. 7462 (Riia ja Miitavi Piiskopi Kantselei), nim. 1, s.-ü. 453, lehed 108—110.

¹² ENSV RAKA, f. 389 (Eesti Õigeusu Talurahvakoolide Inspektor), nim. 1, s.-ü. 19, lehed 1 ja 13.

¹³ Arvutatud LNSV RAKA, f. 28 (Liivimaa Kubermangu Valitsuse Statistikakomitee), nim. 1, s.-ü. 421, leht 26 ja f. 4754; nim. 1, s.-ü. 623, leht 9 andmetel.

¹⁴ LNSV RAKA, f. 4754, nim. 1, s.-ü. 583, lehed 40—41.

¹⁵ ENSV RAKA, f. 291, nim. 8, s.-ü. 991, lehed 5—6.

¹⁶ ENSV RAKA, f. 389, nim. 1, s.-ü. 6, leht 1.

¹⁷ Sealsamas, s.-ü. 4, leht 77.

¹⁸ Läänemaa. Maateaduslik ja majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Uldosa, (Eesti VIII). Tartu, 1938, lk. 232.

ÕIGEUSU KOOLIDE VÕRK AJAVAHEMIKUL 1851—1885

Aasta	Kooli tüüp	Liivimaa kubermangu Eesti osas						Eestimaa kubermangus	Eestis kokku	
		Kokku	Tartu-maal	Võru-maal	Pärnu-maal	Viljandi-maal	Saare-maal			Kokku
1851 ¹⁹	Kihelkonnakool		12	7	8	7	10	44	—	44
	Abikool		—	11	11	8	43	73	—	73
	Kokku		12	18	19	15	53	117	—	117
1859 ²⁰	Kihelkonnakool		13	9	10	6	13	51	—	51
	Abikool		20	30	23	21	37	131	—	131
	Kokku		33	39	33	27	50	182	—	182
1867 ²¹	Kihelkonnakool		17	10	9	7	14	57	—	57
	Abikool		45	35	31	26	49	186	—	186
	Kokku		62	45	40	33	63	243	—	243
1875 ²²	Kihelkonnakool		18	8	14	8	16	64	6	70
	Abikool		38	25	32	28	51	174	2	176
	Kokku		56	33	46	36	67	238	8	246
1885 ²³	Kihelkonnakool		20	12	17	9	14	72	20	92
	Abikool		36	32	39	32	63	202	21	223
	Kokku		56	44	56	41	77	274	41	315

ÕIGEUSU KOOLIDE ÕPILASKOND

Õpilaste arv õigeusu koolides on kasvanud kuni 1867. aastani, kusjuures selle kiiret kasvu võime täheldada kuni 1859. aastani. Nii on 1851.—1859. aastani õpilaste arv õigeusu koolides kasvanud üle kahe korra. Edasine juurdekasv on küll väiksem, kuid jätkub 1867. aastani. Siitpeale on õpilaste arv kasvanud õige tagasihoidlikult, kusjuures Liivimaa kubermangu Eesti osas on koguni vähenenud, kuid 1875. aastast alates näitab see ka siin uuesti kasvutendentsi. Õpilaste arv on vähenenud ainult

abikoolide õpilaste arvel, õigeusu kihelkonnakoolide õpilaste arv seevastu on kogu aeg suurenenud ka Lõuna-Eesti 4 maakonnas ja Saaremaal tervikuna. Õpilaste vähenemine sel ajal Liivimaa kubermangus Eesti alal on toimunud suuremal või vähemal määral kõikides maakondades peale Pärnumaa, kusjuures õpilaste vähenemine Tartu-, Võru- ja Viljandimaa koolides on alanud pärast 1859. aastat, Saaremaa koolides aga pärast 1867. aastat. Viljandimaal on õigeusu koolide õpilaste arvu õige väike langus täheldatav ka 1870. aastate teisel ja 1880. aastate esimesel poolel, kuna Tartu-, Võru- ja Saaremaal on õpilaste arvu langusele järgnenud uus tõus.

Õpilaskonnas on olnud ülekaalus poisid, seda eriti kihelkonnakoolides. Enamasti on poisse olnud tütarlastest rohkem ka abikoolides, erandi moodustab selles 1867. aasta, mil Eesti õigeusu abikoolides on õppinud 3382 poeg- ja 3495 tütarlast. Sellegi aasta tütarlaste ülekaal õigeusu koolide õpilaskonnas on tingitud Saaremaast, kus õigeusu abikoolides tütarlaste arv ületas poeglase oma 168 võrra. Sel aastal on Saaremaa õigeusu koolides üldse olnud õpilaste hulgas rohkem tütarlapsi kui poeglapsi. See

¹⁹ LNSV RAKA, f. 7454, nim. 1, s.-ü. 585, lehed 43—48.

²⁰ Sealsamas, s.-ü. 591, leht 39.

²¹ LNSV RAKA, f. 28, nim. 1, s.-ü. 313, leht 25. 1867. aasta Eestimaa kubermangu õigeusu koolide aruannet ei ole õnnestunud leida. Seetõttu ei ole tabelisse kantud eespool märgitud Tallinna Preobraženski kiriku kihelkonnakooli, mis oli avatud 1866. aastal.

²² Sealsamas, s.-ü. 421, leht 26; f. 4754, nim. 1, s.-ü. 608, lehed 6—7.

²³ ENSV RAKA, f. 389, nim. 1, s.-ü. 19, lehed 2, 11, 14 ja 35.

ÕIGEUSU KOOLIDE ÕPILASTE ARV AJAVAHEMIKUL 1851—1885²⁴

Aasta	Koolitüüp, kodus õppijad	Liivimaa kubermangu Eesti alal						Kokku Liivimaa kubermangu Eesti alal						Eestimaa kubermangus			Kokku Eestis	
		Tartumaa	Võrumaa	Pärnumaa	Viljandimaal	Saaremaal	Poisse	Tudrukuid	Kokku	Poisse	Tudrukuid	Kokku	Poisse	Tudrukuid	Kokku	Poisse		Tudrukuid
1851	Kihelkonnakoolides	150	85	69	15	148	352	115	467	—	—	—	—	—	—	352	115	467
	Abikoolides	—	465	330	131	1718	1461	1183	2644	—	—	—	—	—	—	1461	1183	2644
	Kokku	150	550	399	146	1866	1813	1298	3111	—	—	—	—	—	—	1813	1298	3111
	Õppis kodus	—	—	96	—	—	37	59	96	—	—	—	—	—	—	37	59	96
1859	Kihelkonnakoolides	310	136	241	34	167	587	301	888	—	—	—	—	—	—	587	301	888
	Abikoolides	926	1112	1050	1309	1591	3108	2880	5988	—	—	—	—	—	—	3108	2880	5988
	Kokku	1236	1248	1291	1343	1758	3695	3181	6876	—	—	—	—	—	—	3695	3181	6876
	Õppis kodus	1018	333	442	215	133	962	1179	2141	—	—	—	—	—	—	962	1179	2141
1867	Kihelkonnakoolides	293	141	198	88	194	574	340	914	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Abikoolides	1688	948	1113	1294	1834	3382	3495	6877	—	—	—	—	—	—	3382	3495	6877
	Kokku	1981	1089	1311	1382	2028	3956	3835	7791	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Õppis kodus	1221	702	1194	557	376	1895	2155	4050	—	—	—	—	—	—	1895	2155	4050
1875	Kihelkonnakoolides	691	209	432	217	397	1697	249	1946	189	64	253	189	64	253	1886	313	2199
	Abikoolides	1164	750	1136	1145	1473	3123	2545	5668	38	17	55	38	17	55	3161	2562	5723
	Kokku	1855	959	1568	1362	1870	4820	2744	7614	227	81	308	227	81	308	5047	2875	7922
	Õppis kodus	1209	670	1203	545	543	1926	2294	4170	—	—	—	—	—	—	1926	2244	4170
1885*	Kihelkonnakoolides	889	403	764	362	445	2281	581	2862	444	173	617	444	173	617	2725	754	3479
	Abikoolides	1140	1031	1523	994	1770	3580	2878	6458	320	182	502	320	182	502	3900	3060	6960
	Kokku	2029	1434	2287	1356	2215	5861	3459	9320	764	355	1119	764	355	1119	6625	3814	10439
	Õppis kodus	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

²⁴ Koostatud samade allikate alusel mis tabel 1.

* Kodus õppijate kohta 1885. aastast andmed puuduvad.

jääb erandnähtuseks kogu vaadeldaval perioodil. Ka maakondade kaupa on teistel aastatel õigeusu koolides poeglaste arv ületanud tütarlaste arvu. Abikoolides seevastu olid tütarlapsed enamuses Saaremaal veel ka 1859. ja 1875. aastal, Võrumaal 1859. aastal, kuna Tartumaa abikoolides oli 1867. aastal poeg- ja tütarlapsi võrdsel arvul.

Õigeusu koolides õppis õigeusuliste õpilaste kõrval küllaltki palju luteriusulisi. 1881. aastal moodustasid luteriusulised õpilaste üldarvust 13,4%, kusjuures kihelkonnakoolides tõusis luteriusuliste osatähtsus 27,8%, abikoolides oli neid 6,1%.

Suuri erinevusi oli ka eri piirkondade vahel. Eestimaa kubermangu õigeusu talurahvakoolides olid luteri usu õpilased ülekaalus, kusjuures neid oli 57,3% kihelkonnakoolide ja 55,6% abikoolide õpilastest. Küllalt kõrge oli luteri usku õpilaste osatähtsus Viljandimaa õigeusu kihelkonnakoolides (36,2%). Seevastu Saaremaa õigeusu kihelkonnakoolides oli luteri usku õpilasi vaid 11%; sealsetes abikoolides oli aga luteriusuliste osatähtsus täiesti tühine, ainult 0,7% õpilaste üldarvust.²⁵

Luteri usku õpilaste osatähtsus talurahvakoolides ilmutas kasvutendentsi. 1885/86. õppeaastal ulatus luteri usku õpilaste osatähtsus 17,9% õigeusu kooli õpilaste üldarvust (kihelkonnakoolides 31,6%, abikoolides 13,8%).²⁶ Vene keele õpetamine õigeusu koolides tõmbas sinna eriti poisse, kellel seisis ees kroonuteenistus. Nii oligi ülalmärgitud õppeaastal õigeusu talurahvakoolides õppivate poiste hulgas 23,6% luteriusulisi, tütarlaste hulgas seevastu neid ainult 7,8%.

ÕIGEUSU KOOLIDE KOHT EESTI ALGHARIDUSE SÜSTEEMIS

Ettekujutuse saamiseks õigeusu koolide osast Eesti hariduselus tuleb nende arvu

²⁵ Arvutatud Ведомость о православных народных училищах Прибалтийского края, составленная училищным советом в 1881 г. [Рига, 1882] lk. 14—40 andmete alusel.

²⁶ Arvutatud ENSV RAKA, f. 389, nim. 1, s.-ü. 19, lehtede 2, 11, 14 ja 35 andmete alusel.

võrrelda teiste koolide arvuga. Kuna õigeusu koolid oma valdavas enamuses asusid maal ja kuulusid oma tüübilt talurahvakoolide hulka, on otstarbekohane võrrelda nende arvu luteri usu koolidega. (Vt. tabel 3).

Seega töötas 1884/85. õppeaastal Eestis 315 õigeusu ja 1297 luteri usu kooli, ehk vastavalt 19,5 ja 80,5% koolide üldarvust. Suuri erinevusi oli siin aga piirkonniti. Põhja-Eestis, s. o. Eestimaa kubermangus oli õigeusu koole ainult 7,1%, seevastu Liivimaa kubermangu Eesti osas moodustasid õigeusu koolid 26,5% talurahvakoolide üldarvust. Kõige rohkem õigeusu koole oli Saaremaal, kus nende osatähtsus tõusis 34,7%. Pärnu- ja Viljandimaal oli õigeusu koole 29,8%, Tartu- ja Võrumaal oli nende osatähtsus kõige väiksem (20,5%). Õigeusu kihelkonnakoolide arv (92) ületas luteri usu kihelkonnakoolide oma nii Eestis tervikuna (73 kooli) kui ka vaadeldavate piirkondade lõikes.

Täielikuma pildi saamiseks õigeusu koolide osatähtsusest Eesti alghariduse süsteemis tuleks koolide kõrval esitada võrdlusandmed ka õpilaste kohta. Eesti kohta tervikuna ei ole see esialgu võimalik. Lõuna-Eesti nelja maakonna õigeusu ja luteri usu koolides õppis aga näiteks 1884/85. õppeaastal 23 535 õpilast, nendest õigeusu koolides 7106 ehk 23,2%. Samal ajal moodustasid õigeusu koolid 24,2% siinse piirkonna koolide arvust.²⁷ Õpilaste arvu suhtes olid õigeusu koolid seega pisut väiksema osatähtsusega kui koolide arvu suhtes.

Kihelkonnakoolide puhul aga oli olukord vastupidine.

Õigeusu kihelkonnakoolid moodustasid 53,7% kihelkonnakoolide üldarvust, kuid neis õppis 2418 õpilast ehk 59,6% Lõuna-Eesti kihelkonnakooliõpilastest. Kas samasugune olukord valitses ka Eesti teistes osades, see peab jääma esialgu lahtiseks, kuna Saaremaa ja Põhja-Eesti luteri usu koolide õpilaste arvu allikatest tingitult ei ole õnnestunud kindlaks määrata.

²⁷ Arvutatud ENSV RAKA, f. 389, nim. 1, s.-ü. 19, lehed 2, 11, 14 ja 35 ja Bericht über das Landschulwesen Livlands für 1884/85 (Gedruckt als Erlass der Livl. Oberlandschulbehörde) lk. 7 toodud andmete alusel.

ÕIGEUSU KOOLIDE OSATAHTSUS TALURAHVAKOOLIDE HULGAS
 1884/85. ÕPPEAASTAL²⁸ (lahtris alumine protsentarv)

Kooli tüüp	Liivimaa kubermangu Eesti osas						
	Tartu- ja Võrumaal	Pärnu- ja Viljandimaal	Kokku Lõuna-Eestis	Saaremaal*	Kokku	Eestimaa kubermangus	Kokku Eestis
Õigeusu kihelkonnakool	32	26	58	14	72	20	92
Luteri usu kihelkonnakool	52,5	55,3	53,7	53,8	53,7	64,5	55,8
Luteri usu kihelkonnakool	29	21	50	12	62	11	73
	47,5	44,7	46,3	47,2	46,3	35,5	44,2
Kokku	61	47	108	26	134	31	165
Õigeusu abikool	68	71	139	63	202	21	223
Luteri usu külakool.	15,9	25,5	19,7	32,1	22,4	3,8	15,4
	359	207	566	133	699	525	1224
	84,1	74,5	81,3	67,9	77,6	96,2	84,6
Kokku	427	278	705	196	901	546	1447
Õigeusu koole	100	97	197	77	274	41	315
Luteri usu koole	20,5	29,8	24,2	34,7	26,5	7,1	19,5
	388	228	616	145	761	536	1297
	79,5	70,2	75,8	65,2	73,5	92,9	80,5
Kokku	488	325	813	222	1035	577	1612

*

Periood 1850. aastatest kuni 1880. aastate koolireformideni kujutab endast õigeuskoolide arengus omapärast, nende koolide rajamise ja ühes osas väljakujunemise ajajärku. Enam-vähem kujunes välja õigeusu

koolide võrk Liivimaa kubermangu Eesti osas. Eestimaa kubermangus oli õigeuskoolide võrk 1880. aastate keskel alles kujunemas.

²⁸ Andmed õigeusu koolide kohta saadud: ENSV RAKA, f. 389, nim. 1, s.-ü. 19, lehed 2, 11, 14, 35. Liivimaa Eesti osa luteri usu koolide kohta: Bericht über das Landschulwesen Livlands für. 1884/85 (gedruckt als Erlass der Livl. Oberlandschulbehörde) (s. l., s. a.), lk. 7 ja ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü., 116, leht 276, Eestimaa kubermangu luteri usu koolide kohta teosest: P. J o r d a n, Beiträge zur Geographie und Statistik des Gouvernements Ehstland. Reval 1889, lk. 59.

* Saaremaa luteri usu koolid seisuga 1. okt. 1886. aasta.

KESKKOOLIVÕRGU ARENG EESTIS 20. SAJANDI ALGUL (KUNI 1917. A.)*

ALLAN LIIM

Eesti jõudmisega 19. ja 20. sajandi vahetuks imperialismi ajajärku kujunesid uued tingimused keskkoolivõrgu laienemiseks ja keskhariiduse arenemiseks. Muudatused ühiskonna majanduselus, eriti tehnika kiire areng, samuti ka kultuurielu intensiivistumine kutsusid esile märksa suurema vajaduse haritud inimeste järele kui seni. Samal ajal kasvas elanikkonna mitmesugustes kihtides huvi keskhariiduse omandamise vastu. Koos majandusliku olukorra kindlustumise ning eneseväärtustunde tõusuga hakkas eriti jõukam talurahvas ning linna väikekodanlus panna oma lapsed keskkoolidesse. Sellega taheti luua lastele paremad võimalused elus edasijõudmiseks ning tõusta baltisaksa aadli ja linnakodanlusega võrdsele ühiskondlikule

---

* Keskkoolivõrgu kujunemisest ja arengust Eestis 19. sajandi teisel poolel käesoleva kirjutise autori sulest vt. «Nõukogude Kool» 1973, nr. 7, lk. 613—615 ja nr. 8, lk. 696—703.

positsioonile. Uue nähtusena ilmnis nüüd üha ulatuslikum soov anda ka tütarlastele keskhariidus.

Gümnaasiumide ja teiste keskkõppeasutuste väike arv ning nende paiknemine üksnes suuremates linnades kujunes 20. sajandi algul üheks olulisemaks takistuseks keskhariiduse arenemisele. Keskkoolivõrgu laiendamine ning soodsamate õppimistingimuste loomine muutus seetõttu pakiliseks, elust väljakasvanud vajaduseks, Kuni 1905.—1907. aasta revolutsioonini ei nihkunud nende probleemide lahendamine tsaarivalitsuse vastuseisu tõttu siiski paigast. Esimese kodanlik-demokraatliku revolutsiooni puhkemine aga andis selleks vajaliku tõuke.

Rahvahulkade revolutsiooniline võitlus, milles laiaulatuslik liikumine emakeelse ja demokraatliku kooli nimel oli küllaltki olulisel kohal, sundis tsaarivalitsust tegema teatavaid järeleandmisi. Muu hulgas kinnitas tsaar 1906. aasta esimesel poolel kaks seadusandlikku akti eraõppeasutuste kohta, mis löid soodsamad tingimused uute keskkoolide rajamiseks ning keskhariiduse laiemaks levimiseks. 14. jaanuaril kinnitatud määrus andis haridusministrile võimaluse omistada eragümnaasiumi nimetus ja õigused nendele tütarlaste I järgu õppeasutustele (erakeskkoolidele), kus õppetöö toimus vene keeles ning tütarlastegümnaasiumide õppeplaani ja -programmi alusel.¹ 19. aprillil kinnitatud Riiginõukogu otsus lubas aga Balti kubermangudes asutada eesti, läti või saksa õppekeelega erakooli.²

Baltisaksa ringkonnad tõttasid viimati mainitud seadust kohe oma huvides kasutama. Lühikese aja jooksul taastasid nad ka saksa-keelsele erakeskkoolide võrgu, mis oli likvideeritud koolireformide käigus 1890. aastate alguseks. Lisaks varem eksisteerinud õppeasutustele asutati nüüd ka mitmeid uusi. Selle tulemusena tegutses Eestis 1912. aastal 17 saksa õppekeelega keskhariiduslikku kooli. Nende hulgas oli 3 gümnaasiumikursusega I järgu poeglastekooli (Eestimaa Rüütli- ja Toomkool Tallinnas, R. v. Zeddel-

---

¹ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (edaspidi lühendatult ENSV RAKA), f. 384 (Riia õppekonna kuraator), nim. 1, s.-ü. 1141, leht 226.

² Sealsamas, leht 227.

manni kool Tartus ja K. v. Anrepi kool Viljandis), 9 gümnaasiumkursusega I järgu tütarlastekooli (E. von der Howeni, E. Jannau ja Eestimaa Saksa Seltsi kool Tallinnas, L. Horni ja A. Grassi kool Tartus, W. Johannseni kool Valgas, Pärnu Saksa Seltsi kool, Paide Püha Risti kiriku kool ja Eestimaa Rüütelkonna kool Vinni mõisas Rakvere lähedal) ning 5 progümnaasiumkursusega II järgu segakooli (Kuressaares, Paides, Pärnus, Rakveres ja Võrus). Ühtekokku õppis nendes koolides 1912/13. õppeaastal 2192 õpilast.³

Saksa õppekeelega erakoolide kiire ellukutsumine hoogustas ka eesti õppekeelega keskõppeasutuste loomist. Peeter Põld, eesti kodanluse üks juhtivaid haridustegelasi, on tähendanud, et just «see asjaolu sundis ka Eesti seltskonda Tartus ajaviitmata tegudele asuma.»⁴ Siiski oleks ebaõige seostada eestikeelsete erakoolide tekkimist üksnes sellekohase eeskujuga baltisakslastelt. Eksisteerisid ju saksakeelsed erakoolid peaaegu kogu 19. sajandi, andmata tõuget eestikeelsete tekkimiseks. Eesti õppekeelega erakoolide, eriti aga keskõppeasutuste tekkimise peamist põhjust 20. sajandi algul, Esimese kodanlik-demokraatliku revolutsiooni järellainetuses, tuleb otsida ikkagi ühiskonna sotsiaalmajanduslikust arengust ning revolutsiooni tulemusena kujunenud soodsamatest tingimustest.

Kodanluse esimeseks suuremaks ettevõtmiseks keskkoolivõrgu laiendamisel üldse ning emakeelsete õppeasutuste loomisel eriti oli 1906. aasta sügisel Tartus Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlastekeskooli asutamine.* Äsjaste revolutsiooniliste sündmuste mõjutusel saadi luba eesti õppekeelega kooli avamiseks suhteliselt kiiresti. Uus kool võis

³ Arvutatud P. Blofeld, *Geschichte der Domschule zu Reval 1906—1922*. Reval und Leipzig 1923, lk. 46; *Kalender der Deutschen Vereine in Liv-, Est- und Kurland* 1914, Riga 1913; ENSV RAKA, t. 96, nim. 1, s.-ü. 32, lehed 58, 90, 96; f. 99, r.m. 1, s.-ü. 100, leht 7 ja s.-ü. 101, leht 37, f. 392, nim. 1, s.-ü. 42, lehed 11, 13, r. 398, nim. 1, s.-ü. 56, leht 226 andmetel.

⁴ P. Põld, *Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Keskkool 1906—1916*. Tagasivaade kümneaastase tegevuse pääle. Tartu, 1916, lk. 7.

* Praegune M. Härma nim. Tartu 2. keskkool.

1. septembril 1906 nooremate gümnaasiumiklassidega tööd alustada.⁵ Alates 1913. aastast tegutsesid selles kõik gümnaasiumiklassid.

Esimese eestikeelse keskkooli rajamisele Tartus järgnesid samasugused algatused mujal. 1906. aasta sügisel pandi alus ka Pärnu Eesti Kooliseltsi II järgu segakoolile** ning 1907. aastal Nuustaku Haridusseltsi II järgu segakoolile.*** Mõlema õppeasutuse tegevuse aluseks võeti poeglaste progümnaasiumide õppeplaan ja -programmid. Neile lisandus 1908. aastal Viljandi Eesti Haridusseltsi II järgu tütarlastekool,**** kus hakati rakendama tütarlastegümnaasiumide 1.—4. klassi õppeplaani ja -programme.

Vaatamata kodanlike haridustegelaste aktiivsele propagandale emakeelse keskhariiduse kasuks, ei rajatud 1909. aastast peale siiski enam juurde mitte ühtegi täiesti uut eesti õppekeelega keskkooli. Peamiseks takistuseks kujunes reaktsioonijärgne pealetung ning koos sellega tsaarivõimude taas avalikult eitav suhtumine Venemaa äärealade väikerahvaste emakeelsesesse kooli. Nendel asjaoludel näiteks ebaõnnestus eestikeelse tütarlastegümnaasiumi loomine Tallinna. Eestimaa Rahvahariduse Seltsi sellekohane taotlus lükati 1910. aastal tagasi põhjendusega, et «1) nimetust «tütarlaste eragümnaasium» ei või anda võõra õppekeelega õppeasutusele, sest Seaduste Kogu XI kõite I osa 3737. paragrahvi järgi käib see ainult vena õppekeelega I järgu õppeasutuste kohta, 2) eesti keeles pole õppeasutuste jaoks õpikuid... ja vaevalt ilmub ka lähemas tulevikus enam vähem sobivaid õpikuid, sest eesti keel on selle rahva geograafiliste ja ajalooliste elutingimuste tõttu sõnavara poolest üpris vaene ja sobimatu täpselt ja selgelt väljendama isegi lihtsamaid igapäevaseid mõisteid..., 3) õppeasutuse kursusse eesti rahva ajaloo... samuti eesti kirjanduse ajaloo üksikasjaliku õpetamise võtmist tuleb lugeda lubamatuks, kuna selliste õppeainete abil tahetakse eesti noores põlvkonnas kunstlikult

⁵ P. Põld, tsiteeritud teos, lk. 9.

** Kool tegutses kuni 1918. aastani, liideti siis Pärnu I Gümnaasiumiga, praeguse A. Jakobsoni nim. Pärnu 1. keskkooliga.

*** Praegune Otepää keskkool.

**** Praegune C. R. Jakobsoni nim. Viljandi 1. keskkool.

kasvatada ja arendada ainult kitsast natsionalismi.»⁶

Tsaarivõimude vastuseisu tõttu nurjus ka Pärnusse eestikeelse tütarlastegümnaasiumi ning Lihulasse ja Lüganusele sega-progümnaasiumi asutamise kavatus. Ainult Viljandi Eesti Haridusseltsil õnnestus Esimese maailmasõja tingimustes 1915. aastal saada luba oma II järgu erakooli reorganiseerimiseks täielikuks tütarlaste erakeskkooliks. 1915/16. õppeaastal õppis 4 eesti õppekeelega keskhariduslikus koolis kokku 757 õpilast.⁷

Emakeelse keskhariduse tagasihoidliku leviku põhjuseks oli vormiliste takistuste ning haridusseltside kasina majandusliku baasi kõrval ka veel see asjaolu, et mitmed eesti kodanlikud ja väikekodanlikud ringkonnad pidasid tollaegsetes tingimustes otstarbekohasemaks koondada oma tähelepanu ja ressursid hoopis venekeelsetele keskkoolidele — nii eraõppeasutustele kui ka kroonukoolidele. Uusi venekeelseid keskhariduslikke koole, mis pakkusid õppimisvõimalusi ka eestlastele ja teistest rahvustest õpilastele, tekkis kõnealusel perioodil samuti kohaliku vene kodanluse algatusel. See leevendas omakorda keskkoolidevaegust.

Pärast 1905.—1907. aasta kodanlik-demokraatlikku revolutsiooni hoogustus eriti vene õppekeelega eragümnaasiumide ja -progümnaasiumide asutamine. Need koolid kasutasid kroonugümnaasiumide või -progümnaasiumidega võrdseid õigusi, millel oli lõpueksamite sooritamise, tunnistuste väljaandmise ning kõrgemates koolides edasiõppimise seisukohalt oluline praktiline tähtsus. Kõrvuti nendega tekkis aga ka mitmeid vene õppekeelega õigusteta erakeskkoole, millele loodeti hiljem õigusi saada.

Juba 1905. aastal oli T. Grünbergi senine II järgu poeglastekool Valgas saanud progümnaasiumi õigused. Mõni aeg hiljem, 1908. aastal, loodi selle baasil Valga Realkool. 1907. aastal sai gümnaasiumiõigused ja -nime H. Treffneri I järgu poeglastekool Tartus. Põhja-Eestis tegi eesti poeglastele

⁶ ENSV RAKA, f. 93, nim. 1, s.-ü. 194, lehed 16—17.

⁷ Nuustaku Kooli Seltsi ja kooli kümneaastane tegevus 1907—1917, lk. 14; ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2575, leht 22; f. 395, nim. 1, s.-ü. 97, leht 438; f. 398, nim. 1, s.-ü. 179, leht 74.

keskhariduse omandamise mõnevõrra käepärasemaks Tallinnas J. Westholmi algkooli reorganiseerimine 1910. aastal progümnaasiumi- ja 1915. aastal koguni gümnaasiumikursusega erakeskkooliks. 1912. aastast peale töötas ka J. Kirsipuu erakool Tallinnas progümnaasiumi õppeplaani ja -programmide alusel. Uute venekeelsete tütarlastekeskoolidena asutati 1907. aastal Tallinnas E. Lenderi ja L. Beljajeva eragümnaasium ning J. Rahwingi eraprogümnaasium (viimane muudeti 1913. aastal täielikuks gümnaasiumiks), 1912. aastal Tartus A. Žilova I järgu erakool (sai juba järgmisel aastal eragümnaasiumi õigused), 1913. aastal Valgas A. Wolfi eraprogümnaasium ning 1915. aastal Rakveres M. Stroinovskaja õigusteta erakeskkool. Kokku õppis 1913/14. õppeaastal 8 vene õppekeelega keskhariduslikus erakoolis 2710 õpilast.⁸

Esimesele kodanlik-demokraatlikule revolutsioonile järgnes ka peaaegu kõikides maakonnalinnades vene õppekeelega tütarlastegümnaasiumide asutamine. Nendest olid huvitatud eeskätt eestlastest linnaelanike kesk- ja jõukamad kihid, haritlaskond ning ümbruskonna maakodanlus, keda üha rohkem hakkas häirima laiemale avalikkusele määratud tütarlastekeskoolide vähesus. Kõik uued tütarlastegümnaasiumid loodi seniste I või II järgu linna-tütarlastekoolide baasil. See tegi koolide asutamise vormiliselt lihtsamaks ega nõudnud riigilt kulutuste olulisemat suurendamist.

Tänu Valga linnavalitsuse aktiivsele tegutsemisele hariduse alal rajati seal juba 1906. aastal tütarlaste progümnaasium, mis järgmisel aastal kujunes täielikuks gümnaasiumiks. Võru sai tütarlaste progümnaasiumi 1908. ja gümnaasiumi 1911. aastal. Kuressaares ja Paides loodi tütarlastegümnaasiumid 1909. aastal. Neile järgnes tütarlaste progümnaasiumi loomine 1911. aastal Viljandis ja 1912. aastal Haapsalus. Täielikeks tütarlastegümnaasiumideks kujunesid need vastavalt 1912. ja 1914. aastal. Kõige viimase seda tüüpi õppeasutusena Eestis reorganiseeriti 1915. aastal Tallinna I järgu linna-tütarlastekool

⁸ ENSV RAKA, f. 96, nim. 1, s.-ü. 33, lehed 89, 93, 187; f. 384, nim. 1, s.-ü. 2089, leht 658 ja s.-ü. 2339, lehed 170, 188; f. 392, nim. 1, s.-ü. 42, leht 17; f. 2019, nim. 1, s.-ü. 3, leht 10.

Tallinna Linna Tütarlastegümnaasiumiks. Ni-
metatud aasta lõpul tegutses Eestis 10 tütar-
lastegümnaasiumi kokku 2906 õpilasega.⁹

Tütarlastegümnaasiumide arvu märgatava
suurenemise kõrval laienes poeglaste
avalike keskkoolide võrk tunduvalt
aeglasemalt. Kõnealusel perioodil
rajati juurde ainult kaks uut õppeasutust —
Valga Reaalkool 1908. aastal ja Rakvere
Gümnaasium 1912. aastal. Vajadused olid
tunduvalt suuremad. Aastast aastasse kasvas
nende noorukite arv, kes vabade kohtade
puudumisel jäid keskkoolidesse vastu võt-
mata. Seda oli lõpuks sunnitud tunnistama
ka Haridusministeerium, kus asuti välja töö-
tama uute, riiklikul ülalpidamisel seisvate
poeglastegümnaasiumide asutamise plaani.
Esiagne projekt nägi ette aastail 1915—1918
uute koolide asutamist Tallinna, Tartusse,
Võrru ja Haapsalusse.¹⁰ Esimese maailmasõja
puhkemine tõmbas sellele plaanile kriipsu
peale. 1914. aasta lõpul töötas Eestis 7
poeglastegümnaasiumi 2927 ning 3 reaalkooli
1081 õpilasega.¹¹

Sõda tõi endaga kaasa olulisi muudatusi
ka senisesse keskkoolivõrku. Aastail 1914—
1916 suleti 12 saksa õppekeelega keskhariduslikku
kooli, millest 6 oli täieliku gümnaasiumikursusega.
Järelejäänud 5 saksa keskkooli pidid tsaarivalitsuse
tolleaegsest šovinistlikust poliitikast tingitult üle
minema vene õppekeelele.¹² 1915. aastal evakueeriti
Sise-Venemaale Kuressaare poeg- ja tütarlastegümnaasium
ning Pärnu poeglastegümnaasium (viimane toodi küll
juba 1916. aastal tagasi). See kõik põhjustas
Esimese maailmasõja päevil keskhariduslike koolide
üldarvu vähenemise Eestis. Teatud määral aitas
koolide sulgemisest või äraviimisest tekkinud
lünka täita mitmete Läti keskkoolide evakueerimine
Eestisse. Nii tegutses 1916/17. õppeaastal Tartus,
Võrus ning Viljandis kokku 10 Riia ja Kuramaa
keskõppeasutust.¹³

Eestis 20. sajandi algul tegutsenud keskhariduslike
koolide üldarv (ilma Lätist evakueeritud koolideta)
oli kokkuvõttes järgmine:¹⁴

Koolitüübid	Koole seisuga 1. jaanuaril					
	1902	1905	1908	1911	1914	1917
Poeglastegümnaasiumid	6	6	6	6	7	6
Reaalkoolid	2	2	2	3	3	3
Tütarlastegümnaasiumid	4	4	5	7	9	10
Tütarlaste progümnaasiumid	—	—	—	1	1	—
I järgu linna-tütarlastekoolid	2	2	2	1	1	—
Poeglaste eragümnaasiumid	—	—	1	1	1	1
Poeglaste eraprogümnaasiumid	—	—	1	—	—	—
Tütarlaste eragümnaasiumid	—	—	2	2	4	4
Tütarlaste eraprogümnaasiumid	—	—	1	1	1	1
Poeglaste gümnaasiumikursusega I järgu erakoolid	2	2	2	3	3	4
Poeglaste progümnaasiumikursusega II järgu erakoolid	3	3	1	1	2	1
Tütarlaste gümnaasiumikursusega I järgu erakoolid	7	6	7	8	9	5
Tütarlaste progümnaasiumikursusega II järgu erakoolid	—	—	—	1	2	—
Segakoosseisuga progümnaasiumi kursusega II järgu erakoolid	—	—	4	5	7	2
Kokku	26	25	34	40	50	37

⁹ ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2566, leht 63 ning f. 636, nim. 1, s.-ü. 48, leht 16. Siin pole arvestatud Kuressaare Tütarlastegümnaasiumi, mis sellal oli evakueeritud Danilovi linna Jaroslavli kubermangus.

¹⁰ ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2434, leht 45.

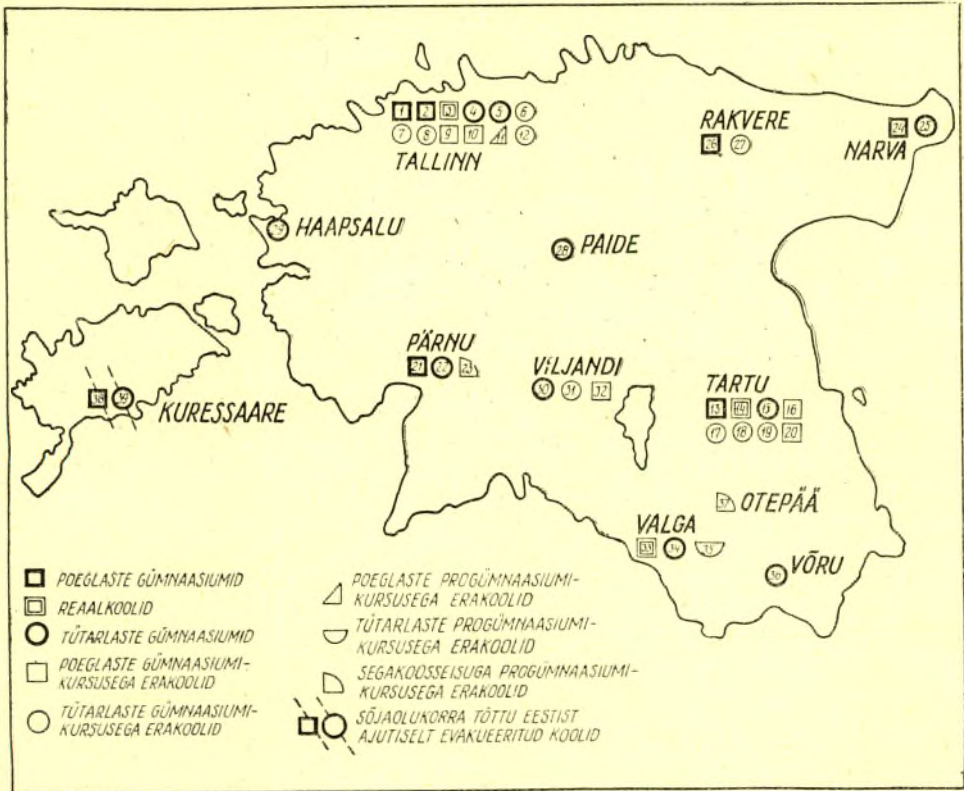
¹¹ ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2333, leht 589 ja s.-ü. 2337a, leht 504 ning f. 635, nim. 1, s.-ü. 437, leht 53.

¹² ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 1141, leht 590.

¹³ ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2985, lehed 23, 34; s.-ü. 2986, lehed 15, 26, 34, 40, 43 ja s.-ü. 2987, lehed 120, 131, 138.

¹⁴ Tabel koostatud ENSV RAKA-s säilitatavate Riia õppekonna kuraatori, rahvakoolide inspektorite ja koolide aruannete ning statistiliste kokkuvõtete alusel.

1 — Tallinna Nikolai Gümnaasium, 2 — Tallinna Aleksandri Gümnaasium, 3 — Tallinna Peetri Reaalkool, 4 — Tallinna Tütarlastegümnaasium, 5 — Tallinna Linna Tütarlastegümnaasium, 6 — E. Lenderi Tütarlaste Eragümnaasium, 7 — L. Beljajeva Tütarlaste Eragümnaasium, 8 — J. Rahwingi Tütarlaste Eragümnaasium, 9 — Eestimaa Rüütli- ja Toomkool, 10 — J. Westholmi Poeglaste (gümnaasiumikursusega) Erakeskkool, 11 — J. Kirsipuu Poeglaste (progümnaasiumikursusega) Erakeskkool, 12 — E. von der Howeni Tütarlaste (gümnaasiumikursusega) Erakeskkool, 13 — Tartu Aleksandri Gümnaasium, 14 — Tartu Reaalkool, 15 — Tartu A. S. Puškini Tütarlastegümnaasium, 16 — H. Treffneri Poeglaste Eragümnaasium, 17 — Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlastekeskool, 18 — A. Žilova Tütarlaste Eragümnaasium, 19 — A. Grassi Tütarlaste (gümnaasiumikursusega) Erakeskkool, 20 — A. Walteri Poeglaste (gümnaasiumikursusega) Erakeskkool, 21 — Pärnu Aleksandri Gümnaasium, 22 — Pärnu Tütarlastegümnaasium, 23 — Pärnu Eesti Kooliseltsi (progümnaasiumikursusega) Erakool, 24 — Narva Gümnaasium, 25 — Narva Tütarlastegümnaasium, 26 — Rakvere Gümnaasium, 27 — M. Stroinovskaja (gümnaasiumikursusega) Tütarlaste Erakeskkool, 28 — Paide Tütarlastegümnaasium, 29 — Haapsalu Tütarlastegümnaasium, 30 — Viljandi Tütarlastegümnaasium, 31 — Viljandi Eesti Haridusseltsi Tütarlastekeskool, 32 — K. v. Anrepi (gümnaasiumikursusega) Poeglaste Erakeskkool, 33 — Valga Reaalkool, 34 — Valga Tütarlastegümnaasium, 35 — A. Wolfi Tütarlaste Eragümnaasium, 36 — Võru Tütarlastegümnaasium, 37 — Nuustaku Kooliseltsi (progümnaasiumikursusega) Erakool, 38 — Kuressaare Aleksi Gümnaasium, 39 — Kuressaare Tütarlastegümnaasium.

Kui jälgida keskkoolivõrgu arengutendentsel sellel perioodil, siis iseloomustab seda õppeasutuste üldarvu järjekindel suurenemine kuni Esimese maailmasõja alguseni. Sajandi algusega võrreldes kasvas

kõiki tüüpi keskkoolide arv 1914. aastaks peaaegu kahekordseks. Võrk muutus sellega märksa tihedamaks ning hõlmas nüüd juba kõiki maakonnalinnu. Alevid ja teised maakeskused, välja arvatud üksnes Otepää, jäid

aga endiselt ilma keskkoolita. Linnades suurenes eriti täieliku keskkoolikursusega õppeasutuste arv. Progümnaasiumid kujufasid endast põhiliselt ajutist üleminekuastet täielikule gümnaasiumile. Tütarlastekeskoolide juurdekasv oli kiirem poeglastekeskoolide omast. Uusi erakeskkoole loodi rohkem kui riiklikke või omavalitsuste ülalpidamisel seisvaid õppeasutusi. 1917. aasta algul Eestis alaliselt tegutsenud 37 keskhariduslikust koolist oli 33 kooli ehk 89,1% täieliku keskkoolikursusega, 20 kooli ehk 54% tütarlastekeskoolid ning 18 kooli ehk 48,6% eraõppeasutused.

Märkimist väärivaks sündmuseks oli esimeste eestikeelsete keskkoolide asutamine ja tegevus. Need koolid kaitsesid reaktsiooni pealetungi tingimustes emakeelse hariduse põhimõtet, lükkasid ümber tsaarivõimude (ja baltisaksa ringkondade) väljamõeldise eesti keele sobimatused keskkoolide õppekeeleks, andsid uue tõuke eestikeelse õppekirjanduse väljaandmiseks jne.

Keskkoolivõrgu laiendamine toimus peamiselt eesti kodanluse initsiatiivil. Propageerides uute keskkoolide, nii emakeelsete erakoolide kui ka vene õppekeelega kroonukoolide asutamist, pidas kodanlus ikkagi silmas oma klassi vajadusi ja huve. «Sügavalt praeguse seltskonna korralduse peale vaadates näeme, et kodanlus hariduse firma all väga agaralt ja hoolega oma klassi kasuks tööd teeb»,¹⁵ kirjutas bolševistlik häälkandja «Kiir» kodanluse hariduspoliitika kohta.

Koos keskkoolivõrgu laiemisega 20. sajandi algul, eriti pärast 1905.—1907. aasta revolutsiooni, kasvas küllaliki kiiresti keskkooliõpilaste arv ning muutus põhjalikult nende sotsiaalne ja rahvuslik koosseis. Kui sajandivaheajal õppis kõiki tüüpi keskhariduslikes koolides ühtekokku ligikaudu 5000 noort, siis 1917. aasta alguseks kasvas keskkooliõpilaste üldarv [arvestamata Lätist evakueeritud koolide õpilasi] rohkem kui 13 000-ni.¹⁶ Aadlisooist keskkoolikasvandike osakaalu vähenemisega käis kaasas kodanliku ja väikekodanliku päritoluga noorte osakaalu suurenemine. Kõnealusel perioodil õnnestus varakama elanikkonna esindajate kõrval keskharidus omandada ka ühel osal vähem varakate — talurefnikke, käsitööliseid ja isegi tööliste seast pärinenutel. See asja-

olu aga ei muutnud keskkooli klassiseloому, vaid kajastas Eesti keskkooli kiirenenu arenguprotsessi seisuslikust koolist klassikooliks, kus õppida sai igaüks, kellel oli raha.

Keskkooliõpilaste rahvuslikus koosseisus toimunud muutustest oli tähtsamaks eestlaste arvu kiire suurenemine eelkõige eesti õppekeelega erakoolides, aga ka avalikes keskkoolides ning vene õppekeelega erakoolides. 1917. aasta kevadel koolidest kogutud andmetel õppis poeglastegümnaasiumides 1411, reaalkoolides 488 ja tütarlastegümnaasiumides 1664 eestlast, kes moodustasid nende koolide õpilaste üldarvust vastavalt 56,8, 44,8 ja 56,5 protsenti.¹⁷ Siia hulka pole arvatud Narva keskkoolet, kus sellal sai haridust vähemalt 400 eestlast. Tolleaegsetes eragümnaasiumides ja -keskkoolides käis mittetäielikel andmetel 3048 eestlast, neist 930 poeglaste-, 1860 tütarlaste- ja 258 segakoolides. **Seega õppis 1916/17. õppeaasta lõpul kõigis Eestis alaliselt tegutsenud keskhariduslikes koolides üle 7000 eesti rahvusest õpilase, s. t. ligikaudu 53% keskkooliõpilaste üldarvust.** Lisaks nendele oli 323 eesti poissi ja tüdrukut leidnud endale koha Lätist ajutiselt Eestisse evakueeritud keskkoolides.

¹⁵ «Kiir», 25. juuli 1913, nr. 82.

¹⁶ Arvutatud P. Blofeld, *Geschichte der Domschule zu Reval 1906—1922*. Reval und Leipzig 1923, lk. 46; Hugo Treffneri Gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum, Tartu 1933, lk. 406; Nuustaku Kooli Seltsi ja kooli kümne aasta tegevus 1907—1917, lk. 14; «Päeva-leht», 15. okt. 1916, nr. 232; NSV Liidu Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Leningradis, f. 733 (Rahvahariduse Ministeeriumi Rahvahariduse Departemang), nim. 205, s.-ü. 4383, leht 39; s.-ü. 4387, leht 14; s.-ü. 4389, leht 47, s.-ü. 4390, leht 36; s.-ü. 4391, leht 42; s.-ü. 4407, leht 15, s.-ü. 4413, leht 13; s.-ü. 4414, leht 20; s.-ü. 4434, leht 29, s.-ü. 4435, leht 38; s.-ü. 4436, leht 15; s.-ü. 4439, leht 31; s.-ü. 4444, leht 15; s.-ü. 4445, lehed 6 ja 45; s.-ü. 4446, leht 11; s.-ü. 4447, leht 17; s.-ü. 4448, leht 19; s.-ü. 4449, leht 22; ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2439, leht 141; s.-ü. 2575, lehed 11, 14, 17, 18, 21, 22; s.-ü. 2987, leht 57; s.-ü. 2989, leht 24; f. 395, nim. 1, s.-ü. 97, leht 438; f. 635, nim. 1, s.-ü. 458, leht 56; f. 636, nim. 1, s.-ü. 49, leht 18; f. 2019, nim. 1, s.-ü. 3, leht 16 andmetel.

¹⁷ Arvutatud ENSV RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 2985, lehed 2, 31, 48; s.-ü. 2986, lehed 2, 12, 21, 29, 46; s.-ü. 2987, lehed 6, 12, 15, 24, 47, 75, 78, 141, 146 andmetel.

Eestlastest keskkooliõpilaste arvu märgatav suurenemine tegi kõnealusel perioodil lõpu baltisakslaste senisele ülekaalule siinsetes keskkõppeasutustes ning lõi eeldused eesti rahvusliku intelligentsi ridade kiiremaks täienemiseks.

Hoolimata keskkoolivõrgu laienemisest, õpilaste üldarvu suurenemisest ning õpilaskonna sotsiaalse ja rahvusliku koosseisu tunduvalt muutumisest, levis keskharidus Eestis Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil ikkagi aeglaselt ning selle sai omandada endiselt vaid elanikkonna üsna väike osa. Arvestades ühiskonna vajadusi ning töörahva haridustaotlusi, mis selgelt avaldusid 1905.—1907. aasta kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis ja sellele järgnenud võitluses, oleks keskkoolivõrk pidanud olema veelgi tihedam ja tingimused keskhariduse omandamiseks kättesaadavaks tehtud ka töötavale elanikkonnale.

EESTI MEREKOOID JA NENDE ÕPILASKOND 1880. AASTAIL

VÄINO SIRK

19. sajandi kolmandal veerandil, mil kutsehariduskoolid olid paljudel aladel alles esimeste ebapüsivate katsetuste staadiumis, kuulusid merekooliõpetajate seminaride ja Tallinna Raudteetehnika kooli kõrval Eestis nende väheste kutsehariduslike õppeasutuste hulka, mille võrk ja profiil olid selgeilmeliselt välja kujunenud.

Sel ajal töötas eestlaste alal kolm merekooli: Heinastes (asut. 1864), Narvas (asut. 1873) ja Paldiskis (asut. 1876). 1884. aastal avas ukseid Käsmu ja 1891. aastal ka Kuressaare merekool. Kõik need töötasid Esimese maailmasõjani (Käsmu merekool kuni 1931. aastani) ning kõigil neil on suuremal või vähemal määral siledmed meie hilisemate merekoolidega.¹

Venemaa merekoolide, sealhulgas Eesti merekoolide ajaloo uurimiseks pakuvad

¹ Merekoolide õppetööst 19. sajandi teisel poolel vt. lähemalt: Väino Sirk, Eesti merekoolide õppetööst 19. sajandi teisel poolel. «Nõukogude Kool» 1972, nr. 10, lk. 876—879.

väärtuslikku materjali Vene Kaubalaevanduse Edendamise Seltsi «Toimetised». ² Nendes on aeg-ajalt, kuid järjepidevalt publitseeritud merekoolidest seltsile saadetud õpilaste nimekirju*. Viimased sisaldavad üsna ühetüübilist andmestikku, kust selgub antud õppeaastal õppinu nimi, mitmendat aastat õpib selles merekoolis, vanus, rahvus, elukoht (kust pärit), varasem meresõidustaaž ja teenistusaste, sisseastumiskatsete (matemaatika, õige- ja ilukiri) hinded, kas ja millise kutse (kaugesõidukapten, kaugesõidutüürimees, rannasõidutüürimees) oli omandanud.

Nimekirjades sisalduva andmestiku statistiliseks töötlemiseks ja analüüsimiseks tuli iga õpilase andmed kanda eri kaardile, millest tekkis 1510-st üksusest koosnev kartoteek. Seejärel tuli korduvalt (s. o. erinevail õppeaastail) nimekirjades olnud õpilased identifitseerida ja igaõppeaastase momentseisu asemel käsitletava ajalõigu piires (1879/80. õppeaastast kuni 1889/90. õppeaastani) soovitud andmete väljaviimiseks kaardid ümber grupeerida. Kõige selle tulemusena sai võimalikuks artiklis esitatava kartogrammi koostamine ja uute ülevaatlike andmete (koos vajalikuks peetud protsentarvutustega) esitamine tabelites 2, 3 ja 4.**

² Известия Императорского Общества для Содействия Русскому Торговому Мореходству (edaspidi lühendatult Известия ИОСРТМ).

* Ilmselt on nimekirju publitseeritud 1879/80. õppeaastast kuni 1897/98. õppeaastani.

** Nende aluseks on väljaanne: Известия ИОСРТМ. Вып. IV. Подробные сведения об учениках мореходных школ в зиму 1879/80 года. Москва 1880; Вып. VII ... в зиму 1880/81 года. Москва 1881; Вып. XI ... в зиму 1881/82 года. Москва 1882; Вып. XIII ... в зиму 1882/83 года. Москва 1884; Вып. XV ... в зиму 1883/84 года. Москва 1885; Вып. XVIII ... в зиму 1884/85 года. Москва 1885; Вып. XXIII ... в зиму 1885/86 года. Москва 1887; Вып. XXVI ... в зиму 1886/87 года. Москва 1888; Вып. XXXI ... в зиму 1887/88 года. Москва 1888; Вып. XXXIV ... в зиму 1888/89 года. Москва 1890; Вып. XLII ... в зиму 1889/90 года. Москва 1891.

Peale õpilaste nimekirjade on Vene Kaubalaevanduse Edendamise Seltsi «Toimetiste» eespool viidatud numbrites ja eespool märgitud õppeaastaist avaldatud ka statistilisi koondandmeid õpilaste kohta. Nende alusel on koostatud tabel 1.

Nagu võibki arvata (vt. kartogramm), pärinesid merekoolide lõpetanud valdavas enamuses rannaaladelt ja sadamalinnadest. **Heinaste (Ainaži) kooli**, ühe Venemaa suurima merekooli tagamaaks on olnud Liivi lahe rannik, eriti Salacgriva ja Liepupe kihelkonnad Lätis ja Häädemeeste kihelkond Pärnemaal.* 1880-ndatel aastatel Heinaste merekooli 285-st lõpetanut pärines nimetatud kihelkonnadest 187 ehk 66% (Salacgrivast 100, Liepupest 32, Häädemeestest 55 lõpetanut). Lõuna suunas ulatus Heinaste merekooli «külgetõmbejõud» Krimulda ja Carnikava kihelkonnadani. Riias tuli sellesse rannarahva ja talupoegade kooli vähe õpilasi; merekooliderikkalt Kuramaalt on vaid üks Heinaste lõpetanu. Küllaltki palju õpilasi on Heinastesse tulnud ka Valmiera maakonna merekaugematest kihelkonnadest. Eesti sisemaakihelkonnad on laevajuhte suhteliselt vähem andnud. Tori kihelkonnast ja Kullamaalt on neid küll veidi rohkem (9 ja 6), kuid needki on rannalähedased. Eestis ei ulatunud Heinaste merekooli mõju kaugemale Pärnu ja Tori kihelkonnast.

Tõstamaa ja Audru kihelkonnast, Lääne- ja Harjumaalt ning saartelt mindi õppima peamiselt **Paldiski merekooli****. Erinevalt Heinastest, kus õppisid peaaegu eranditult kohaliku rannaelanikkonna ja talurahva

* Nende kihelkonnade rannakülades oli laevaehitus ja meresõit kujunenud juba 1860. aastaks tähtsaks tegevusalaks. Ranna- ja kaugesõidupurjekail leidsid tööd sajad randlased. Rikaste laevaomanike ja kaptenite perekonnadest (Veided, Grantid, Kleinid, Martinsonid) on Heinaste merekool ka 1880. aastail saanud arvukalt õpilasi.

** Hiiumaal arenes purjelaevaehitus mõõdundunud sajandi kahel lõpukümneil eriti kiiresti. Ka 1880. aastatel on Hiiumaal (eriti Emmastest ja Käinast) pärit üsna palju laevajuhte. Lääne-Saaremaal saabus laevaehituse kõrgeal hiljem — 20. sajandi algul.

Tabel I.

ÕPILASTE JA KUTSEKESAMID SOORITANUTE ARV EESTI MEREKOOUIDES

Oppeasta	Heinaste merekool			Paldiski merekool			Narva merekool			Käsmu merekool			K o k k u		
	Eksamid sooritanud			Eksamid sooritanud			Eksamid sooritanud			Eksamid sooritanud			Eksamid sooritanud		
	Õpilasi	kaugesõidu- kapteni	kaugesõidu- tüürimehe	Õpilasi	kaugesõidu- kapteni	kaugesõidu- tüürimehe	Õpilasi	kaugesõidu- kapteni	kaugesõidu- tüürimehe	Õpilasi	kaugesõidu- kapteni	kaugesõidu- tüürimehe	Õpilasi	kaugesõidu- kapteni	kaugesõidu- tüürimehe
1879/80	68	9	14	2	4	5	10	15	2	2	—	—	103	13	21
1880/81	78	8	9	7	3	1	2	18	4	3	—	—	115	11	14
1881/82	100	6	9	4	31	6	4	18	—	—	—	—	149	12	16
1882/83	80	8	11	8	23	1	5	19	1	—	—	—	122	9	17
1883/84	108	8	13	12	30	4	10	16	—	1	—	—	154	12	19
1884/85	110	9	13	7	36	8	9	16	1	2	—	—	180	17	22
1885/86	105	6	25	8	4	4	6	15	3	1	—	—	185	10	32
1886/87	112	14	23	7	35	6	8	12	1	—	—	—	187	20	35
1887/88	96	11	22	4	28	5	9	12	—	—	—	—	160	16	36
1888/89	89	12	29	—	27	5	9	16	3	—	—	—	154	17	43
1889/90	104	13	32	—	33	7	4	14	2	1	—	—	171	20	40
Kokku	1050	104	200	59	310	53	68	170	18	10	150	51	1680	157	295

hulgast võrsunud mere-
mehed, istusid Paldiski
merekooli klassitoas kõrvuti
väga mitmest rahvusest ja
erinevatest sotsiaalsetest
kihtidest õppurid. Siinsetest
lõpetanutest moodustasid
märgatava osa Eesti linna-
dest tulnud õpilased. Käsit-
letaval ajavahemikul päri-
nesid 159-st Paldiski mere-
kooli lõpetanust 47 Eesti
linnadest (s. o. 84% kõigist
Eesti linnadest pärinenud
lõpetanuist).*

Kaugelt pärit õpilaste
suurem osatähtsus oli ise-
loomulik ka **Narva mere-
koolile**, kus vaadeldaval
ajavahemikul õppis 106 ini-
mest (vt. tabel 2). Selle
kooli õpilaste nimekirjades
tähistavad lõpetanute elu-
kohti sageli Jamburgi maa-
konna kohanimed, samuti
suurte Vene linnade (Peter-
burg, Moskva, Kiiev) nimed.
Õpilasi on tulnud mõnel
juhul isegi Bulgaariast. 44
õppinut pärines Eestist, 59
mujalt, kusjuures 3 õpi-
lase pärinemise kohta puu-
duvad andmed. Eestist pärit
Narva merekooli lõpetanute
(neid oli 1880. aastail vaid
8) elukohad olid Virumaa
idapoolsetes rannakihelkon-
dades ja Narvas.

Käsmu merekooli tulid
õpilased peamiselt kolmest
Eesti põhjaranniku kihelkon-

* Linnas asuvas ja kahelt
linnalt (Paldiskilt, Tallin-
nalt), samuti Eestimaa rüü-
telkonnalt toetust saavas
merekoolis valitsev õhkkond
avaldas õpilaste talupoegli-
kule enamusele vaatamata
ilmselt mõju, mis tõmbas
sinna linnadest sakslasi ja
saksastunud eestlasi.

nast: Haljalast, Kuusalust ja Kadrinast.

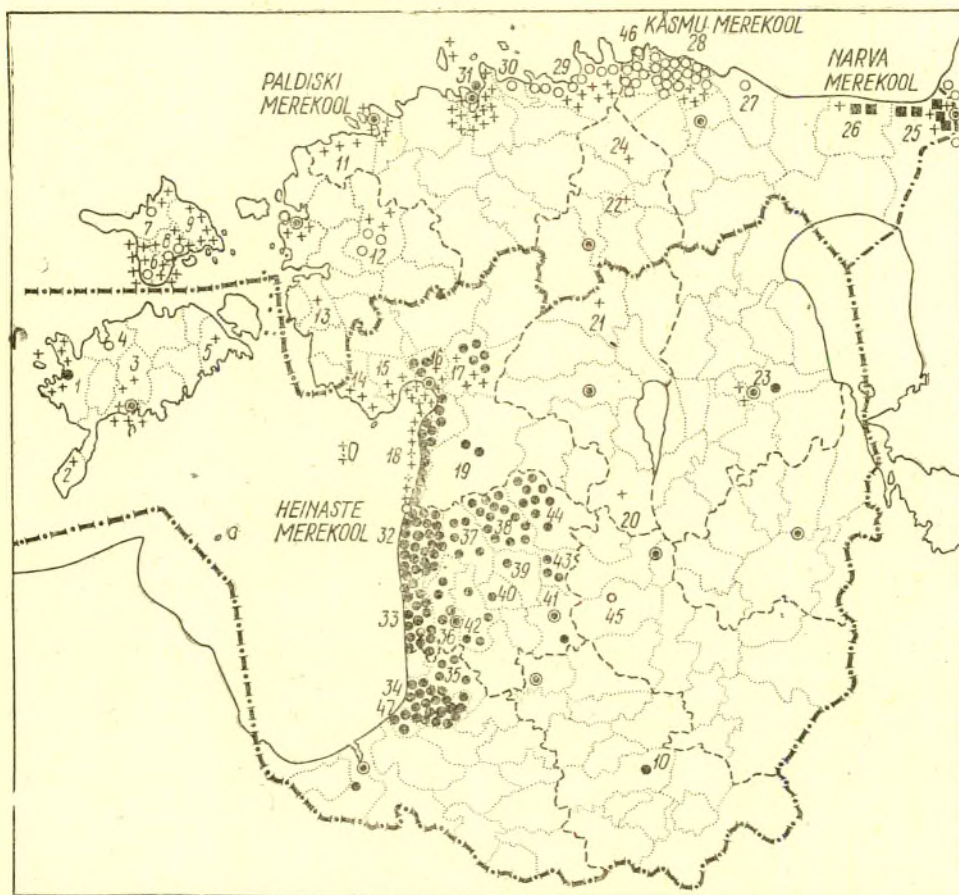
Kõige rohkem kutsega laevajuhte on käsitletaval aastakümnel andnud Heinaste merekooli lähedane Häädemeeste kihelkond (65), Käsnu merekooli lähedased Haljala (36) ja Kuusalu (15) kihelkonnad ja Hiiumaa Emmaste kihelkond (11). Eestist pärit 270 lõpetanust on vaid 56 (s.o. umbes viiendik) linlased. Kõige rohkem kutsega

meremehi on pärinenud Pärnust (20), Tallinnast (14) ja Narvast (7).

Õpilaste rahvuse kohta on kasutatud allikas andmeid Heinaste, Paldiski ja Käsnu koolidest, kuna Narva merekooli kohta need on väga lünklikud või osalised.

Kahe rahvuse piirialal asunud Heinaste merekoolis 1880. aastatel õppinud 487 meremehest olid 333 (ehk 68%) lätlased ja

EESTI MEREKOOLIDES AJAVAHEMIKUL 1879/80.—1889/90. õ.-a.
ÕPPINUTE (LÕPETANUTE) PÄRITOLU ELUKOHA JÄRGI

TINGMÄRGID:

KÄSMU MEREKOOL ○
HEINASTE MEREKOOL ●

PALDISKI MEREKOOL +
NARVA MEREKOOL ■

Järgnevas loefelus on kihelkonna ja linna nime järel vastavast kihelkonnast pärit kutse omandanud meremeeste arv koos merekooli tähistavate tingmärkidega.

Kihelkonnad:

1 — Kihelkonna ● 1; + 6	17 — Tori ● 5; + 4	33 — Liepupe ● 32
2 — Jämaja + 1	18 — Häädemeeste ● 55; + 10	34 — Krimulda ● 23
3 — Kaarma + 2	19 — Saarde ● 2	35 — Ledruka ● 4
4 — Mustjala ○ 1	20 — Helme + 1	36 — Limbaži ● 2
5 — Pöide + 1	21 — Pilišvere + 1	37 — Aloja ● 5
6 — Emmaste ○ 1; + 10	22 — Järva-Jaani + 1	38 — Mazsalaca ● 13
7 — Reigi ○ 1; + 2	23 — Tartu-Maarja ● 1	39 — Mafiši ● 1
8 — Käina ○ 2; + 5	24 — Ambla + 1	40 — Dikli ● 1
9 — Pühalepa + 5	25 — Vaivara ■ 3	41 — Valmiera ● 1
10 — Liezerise ● 1	26 — Jõhvi + 1; ■ 2	42 — Umurga ● 4
11 — Risti + 3	27 — Viru-Nigula ○ 1	43 — Burtnieki ● 3
12 — Kullamaa ○ 3; + 3	28 — Haljala ○ 31; + 5	44 — Rujiena ● 9
13 — Karuse + 1	29 — Kuusalu ○ 8; + 7	45 — Trikata ● 1
14 — Tõstamaa + 5	30 — Jõelähtme ○ 1	46 — Kadrina ○ 6
15 — Audru + 3	31 — Jüri + 3	47 — Carnikava ● 3
16 — Pärnu ● 6; + 3	32 — Salacgriva ● 100	

Linnad:

Pärnu ● 3; + 17
Tartu + 2
Kuressaare + 4

Paldiski + 5
Tallinn ● 1; + 13
Haapsalu + 3; ○ 1

Narva ■ 3; + 3; ○ 1
Riia ● 4
Limbaži ● 2

152 (31%) eestlased (vt. tabel 2).* Ka Paldiski merekooli õpilaskonnast moodustasid üle poole eestlased — 139 (62%)** Käsmu merekoolis on õppinud 1880. aastail ainult eestlased.

Kolmes merekoolis (Heinastes, Paldiskis ja Käsmus) õppinud 818 meremehest oli eestlasi 395 (48%). Eesti merekoolides 1880. aastail õppinud 922 meremehest omandasid ühe või teise kutse 531 (58%).

Merekooli astuti selleks, et saada teoreetiline ettevalmistus ja anda ära kutseeksam. See, milline kutse omandati, sõltus

* Kuigi lätlasi õppis Heinaste merekoolis üle kahe korra rohkem kui eestlasi, oli selle merekooli tähtsus Eesti merendusele ikkagi väga suur, sest siin õppis eestlasi rohkem kui üheski teises merekoolis (39% eestlaste koguarvust; vrd. tabel 2). 1890. aastaid töid mõnede merekoolide osatähtsuse mõningaid muutusi. Kuressaare merekool jättis õpilaste arvult Narva, Käsmu ja Paldiski koolid seljataha. Mõnevõrra kasvas sel ajal õpilaste arv ka Käsmus. Neil asjaoludel, samuti seoses Heinaste merekooli õpilaste arvu mõninga langemisega, vähenes siis selle merekooli osatähtsus Eesti meremeeste ettevalmistamisel.

** Seitsme Paldiskis meremehe kutse omandanu rahvuseks on märgitud kord eestlane, kord sakslane, kusjuures nad kõik pärinesid linnadest.

muude asjaolude kõrval ka kohapealsetest vajadustest teatud kutsega meremeeste järele. Lõpetanute arvud näitavad (vt. tabel 2), et Heinaste merekool, mis asus rohkem arenenud purjelaevanduse piirkonnas, on andnud suhteliselt kõige rohkem kaugesõidukapteneid ja -tüürimehi. Seevastu rannasõidutüürimehe kutsega lõpetanute osakaal on suurim Käsmu merekoolis, mis asus kohaliku tähtsusega rannalaevanduse keskuses.

Paldiski merekooli õpilasperre kuulus sageli ka õpilasi Rootsist, Taanist ja Soomest. Siia tuldi õppima ka Sise-Venemaalt. Seega oli Paldiski merekool kõige internatsionaalsem merekool Eestis ja võib-olla ka kogu Venemaal.

Kõigist 1880. aastail Heinaste, Paldiski ja Käsmu merekoolis õppinud eestlastest suutsid käsitlaval perioodil kutse omandada 58%, lätlastest 62% ja sakslastest 75% (vt. tabel 2).* Niisugust tunduvat

* Kõiki kutset mitteomandanuid ei tule vaadelda koolist väljalangenutena, sest paljud neist võisid kutse omandada käsitlitud ajalõigust hiljem. Väljalangenute arvu kindlaksmääramiseks tuleb üksikasjaliselt läbi töötada ka andmed vähemalt järgmise aastakümne merekoolide õpilaskonna kohta.

MEREKOOLIDE ÕPILASTE JA LOPETANUTE RAHVUSLIK KOOSSEIS (1879/80.— 1889/90. õ.a.)
(Lahtris alumine protsentarv)

Merekool	Omandas kutse					Omandas kutse					Omandas kutse							
	Õppis üldse	kauge- sõidu- kapten	kauge- sõidu- tüürimees	ranna- sõidu- tüürimees	Kokku	Jai kutseta	Õppis üldse	kauge- sõidu- kapten	kauge- sõidu- tüürimees	ranna- sõidu- tüürimees	Kokku	Jai kutseta	Õppis üldse	kauge- sõidu- kapten	kauge- sõidu- tüürimees	ranna- sõidu- tüürimees	Kokku	Jai kutseta
	Eestlased																	
Heinaste	152	22	40	17	79	73	333	81	96	28	205	128	2	1	—	—	1	1
Paldiski	139	17	18	58	93	46	1	1	—	—	62	38	54	16	22	3	41	13
Narva					67	33					—	—					76	24
Käsmu	104	—	10	48	58	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Andmed õpilaste rahvuse kohta ebapiisavad																	
	Lätlased																	
Kokku	395	39	68	123	230	165	334	82	96	28	206	128	56	17	22	3	42	14
					58	42					62	38					75	25
	Venelased																	
Heinaste	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	487	104	136	45	285	202
Paldiski	11	4	3	—	7	4	20	15	2	—	17	3	225	53	45	61	159	66
Narva					64	36				85	15		106	—	17	12	29	29
Käsmu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	104	—	10	48	58	46
Kokku	11	4	3	—	7	4	20	15	2	—	17	3	922	157	208	166	531	391
					64	36				85	15						58	42
	Teised rahvused																	
	Kokku																	

erinevust eestlaste ja lätlaste vahel võrreldes sakslastega ei oleks õige seletada ainuüksi õpilaste võimetega. Põhjused ulatuvad kindlasti sotsiaalsesse sfääri, mida omakorda kinnitab õppeaja kestuse võrdlus.

Põhiliselt talurahva hulgast pärit eestlastel ja lätlastel kulus kutse omandamiseks suhteliselt rohkem aega kui linnakodanikest sakslastel (vt. tabel 3).

Tabel 3.

KUTSE OMANDAMISEKS KULUNUD ÕPPEAEG (keskmiselt õppeaastates)

Õpilase rahvus	Heinaste merekool			Paldiski merekool			Narva merekool***			Käsmu merekool		
	kaugesõidu-kapten	kaugesõidu-tüürimees	rannasõidu-tüürimees	kaugesõidu-kapten	kaugesõidu-tüürimees	rannasõidu-tüürimees	kaugesõidu-kapten	kaugesõidu-tüürimees	rannasõidu-tüürimees	kaugesõidu-kapten	kaugesõidu-tüürimees	rannasõidu-tüürimees
Eestlased	4,2	3,2	2,7	2,9	2,1	1,6	—	—	—	—	2,3	1,6
Sakslased	2	—	—	2,1	1,1	1	—	—	—	—	—	—
Venelased	—	—	—	2,7	2,3	—	—	—	—	—	—	—
Teised rahvused	3,8*	3*	2,9*	1,1**	2,5**	—	—	—	—	—	—	—
Keskmiselt	3,8	3,1	2,8	2,2	1,7	1,6	—	3,2	2,1	—	2,3	1,6

* Lätlased.

** Taanlased ja rootslased.

*** Andmed õpilaste rahvuse kohta ebatäielikud.

Paldiski merekooli õpetaja Alexander Feldhuhni arvates sõltus õppeaja kestus õpilase võimetest matemaatikas. Õpilaste teadmisi on kooliastumisel hinnatud kuuepallilises süsteemis. Need hindad osutavad sellele, et maalt pärit õpilaste üldhariduslik ettevalmistus oli linnast pärit õpilaste omast nõrgem. See asjaolu võis ka soodustada Paldiski merekooli tööd. Paldiski merekooli lõpetanute hinnete analüüs näitas, et keskmine hinne kooliastumisel oli kaugesõidukapteni kutsega lõpetanutel 3,28, kaugesõidutüürimehe kutsega lõpetanutel 2,95, rannasõidutüürimehe kutsega lõpetanutel 2,17 ja kutseta jäänud õpilastel 2,16.

Heinaste merekoolis kulus kaugesõidutüürimehe kutse omandamiseks keskmiselt 3,1 õppeaastat (vt. tabel 3). Kaugesõidutüürimehe eksami õiendamise ja kaugesõidukaptenite klassi astumise vahel oli keskmiselt 1,4-aastane töötamine. Sellele järgnes enamasti üks talv õppimist merekooli viimases klassis. Nii kulus Heinastes kõrgeima meremehekutse omandamiseks keskmiselt 5 aastat.

Suurel osal õpilastest on tulnud õppimise katkestada üheks või mitmeks aastaks (paljudel arvatavasti ka jäädavalt). Seda

tingis meremehe töö laad. Nii teatas Chr. Dahl, et 1887/88. õppeaastal ei ilmunud Heinaste kooli 30 eelmisel aastal seal õppinud meremeest. Osa neist oli lepingu põhjal kinni laevadel, osa jõudis koolitulemiseks liiga hilja koduranda.³ Selliseid takistusi tuli sagedamini ette kaugesõidulaevadel teenivatel meestel. 1880-ndail aastail Heinaste merekoolis kaugesõidutüürimehe kutse omandanud 40 eesti meremehest olid õppinud järjest igal talvel kuni eksami sooritamiseni 17. aastaks või enamaks oli õppimise katkestanud 13 (10 meremehe puhul ei võimaldanud andmed selles küsimuses selgust saada).

Paldiski merekoolis oli kutse omandanute protsent kõrgeim (71), Narvas madalaim (27), Heinastes ja Käsmus oli see vastavalt 58 ja 56. Niisuguseid küllaltki suuri erinevusi aitab mõnevõrra selgitada Heinaste merekooli õpetaja Christian Dahli üks märkustest Vene Kaubalaevanduse Edendamise Seltsile saadetud 1887/88. õppeaasta õpilaste nimekirja lõpul: «Andres Klein ja August Klein lahkusid selle aasta

³ Известия ИОСРТИ, Вып. XXXI, М. 1888, стр. 22, 23.

22. veebruaril Heinaste merekoolist ja suundusid Paldiskisse, kus ka tegid eksami kaugesõidukapteni kutsele. Nende lahkumise põhjuseks oli raske eksam Pärnus ja kerge Paldiskis.»⁴

Ehkki eksamikomisjonidel võisid olla erinevad hindamiskriteeriumid, ei tohiks see olla mitte kogu nähtuse seletus. Vaevalt oli Peterburi eksamikomisjoni rangus ainsaks Narva merekooli lõpetanute väikese arvu põhjuseks. Oma osa etendas siin arvatavasti ka õpilaskontingendi koosseis, näiteks see, et paljud Narva merekooli vastu võetud olid noored ja neil oli ka vähe meresõidu staaži.

Täiesti ilmne on meresõidupraktika suur tähtsus merekoolide õpilastele. Heinaste merekooli õpilastel oli rohkem võimalusi töötamiseks kaugesõidulaeval kui näiteks Käsma õpilastel. Viimased sõitsid peamiselt Soome lahe rannasõidupurjekail. Eksamikomisjon ei arvestanud mitte ainult meresõidupraktika kestust, vaid ka iseloomu. Nii on 104 Heinaste merekooli 1880. aastatel kaugesõidukapteni kutsega lõpetanud 102 eelnevalt töötanud tüürimehena (mõeldud muidugi viimast töökohta) ja 2 madrusena. Paldiski merekooli lõpetanud 53 kaugesõidukaptenist olid 31 merd sõitnud tüürimeestena ja 22 kaptenitena (muuseas siin võib peituda üks Paldiski merekooli õppeaja (vt. tabel nr. 3) suhtelise lühiduse põhjus). Mitte kordagi ei saanud kaugesõidukapteniks nooremadrus, kokk või junga. Käsma ja Narva merekoo-

lis 1880. aastatel kaugesõidukapteneid ette ei valmistatud.

Kaugesõidulaevad usaldati ainult vilunud täisealiste meremeeste hooleks. Heinaste merekoolis kaugesõidukapteni kutsega lõpetanu keskmine vanus oli 27,8 aastat, Paldiskis 28,9 aastat (vt. tabel 4). Nii Paldiski kui ka Heinaste merekoolist puuduvad andmed alla kahekümne aastaste kaugesõidukapteni kutsega lõpetanute kohta.

Üldse aga oli lõpetajate vanusevahe suur. Nii lahkus 1883. aasta kevadel Heinaste merekoolist kaugesõidukapteni tunnistusega tulevase Käsma merekooli esimene juhataja Heinrich Kvell 23-aastasena.⁵ Tema järglane sellel ametikohal Joosep Meibaum aga lõpetas Paldiski merekooli 1882. aastal sama kutsega 33-aastasena, olles merd sõitnud 14 aastat.⁶ Mitmed taanlastest kaptenid olid Paldiski merekoolis õppimise ajal üle 40 aasta vanad.

*

Eesti merekoolide õpilasteks olid valdavas enamuses tegelikus töös merel ära proovitud mehed. Enamasti olid nad juba noorukitena meremeheteed alustanud, teenides jungana või nooremadrusena. Kaugesõidutüürimehe või -kapteni kutse saamiseni olid nad teenistusredelil läbinud juba mitu astet. Sellise õpilaskonna olemasolu lõi eeldused 19. sajandi merekoolide tulemusrikkaks tööks.

⁵ Известия ИОСРТМ. Вып. XIII. Москва 1883, стр. 22—23.

⁶ Известия ИОСРТМ. Вып. XI, Москва 1882, стр. 16—17.

Tabel 4.

MEREKOOLIDE LÕPETANUTE KESKMINE VANUS

Merekool	Kaugesõidu- kapten	Kaugesõidu- tüürimees	Rannasõidu tüürimees
Heinaste*	27,8	22,4	21,8
Narva	—	21,1	21,0
Paldiski	28,9	24,1	21,4
Käsma	—	24,6	20,3

⁴ Известия ИОСРТИ. Вып. XXXI, М. 1888, стр. 22—23.

* Arvestatud ainult eestlastest lõpetanuid.

ÜLEMINEK NÕUKOGUDE KUTSE- JA KESKERIHARIDUSE SÜSTEEMILE 1940. — 1941. AASTAL

AHTO KENNIK

Kodanluse võimu viimastel aastatel pühen-
dati kutsehariduse edendamisele tunduvalt
tähelepanu. Selle põhjuseks oli suurenenud
nõudmine spetsiaalse ettevalmistuse saa-
nud tööjõu järele, samuti tööd otsivate
haritlaste rohkus ja sellest tingitud kodan-
luse soov juhtida osa noorsugu (peamiselt
tööraha lapsi) kutsekoolide kaudu prakti-
lise töö juurde.

Kodanluse selliseid hariduspoliitilisi ees-
märke pidas silmas ka 1937. aasta kutse-
hariduslike õppeasutuste seadus, mis for-
meeris nõukogude-eelse Eesti kutsehariduse
süsteemi. Selle järgi jagunesid kutsehari-
duslikud õppeasutused kesk- ja kõrgema
astme kutsekoolideks.¹ Keskastme kutse-
koolid põhinesid 6-klassilisel algkoolil ja

¹ Vt. «Riigi Teataja» 1937; nr. 53, art. 470.

nende õppeaeg võis kesta 1 kuni 4 aastat.
Edasiõppimist kõrgema astme kutsekooli-
des võimaldasid üksnes 4-aastase õppeaja-
ga kutsekeskkoolid. Enamik kutsekoolidest
olidki 1—4-aastased ega andnud täielikku
keskharidust.

Kõrgema astme kutsekool vastas tolle-
aegse üldharidusliku keskkooli gümnaa-
siumi astmele, lõpetanud oli õigus astuda
Tartu Ülikooli või Tallinna Tehnikaülikooli
vastavasse teaduskonda, täiendavate eksa-
mite õiendamisel aga kõigisse teistesse
teaduskondadesse. 1939/40. õppeaastaks oli
kutsekoolide arv tõusnud 177-le ja õpilaste
arv nendes 13 032-le.² Kutsehariduslike
õppeasutuste võrku kuulusid siis tööstusli-
kud ja tehnilised koolid (55 kooli), põllu-
majandus- (43), kodumajandus- (33) ja ma-
janduskoolid (21). Peale selle kuulusid sinna
veel õpetajate seminarid (pedagoogiumid),
mere-, muusika-, kunsti-, õdede-, vaimuli-
kud, politsei- ja sõjakoolid. Hoolimata
kutsekoolide arvu suurenemisest ei suude-
tud nendesse vastu võtta kõiki soovijaid.
Näiteks märgiti Haridusministeeriumi aas-
taaruandes, et 1938/39. õppeaastal jäi kut-
sekoolidesse «tunduv osa soovijaid vastu
võtmata».³

Hõredaks ja osaliselt välja arenemata jäi
kõrgema astme kutsekoolide võrk. Tehni-
kume tegutses kodanluse võimu lõpuaas-
tail ainult kolm — Tallinnas, Tartus (avat.
1937) ja 1939. aastal Pärnumaal asutatud
Metsatehnikum. Avamata jäid põllumajan-
dustehnikumid, samuti kõrgema astme kut-
sekoolid tütarlastele tööstuse alal. 1939/40.
õppeaasta! tegutsenud kutsekoolidest vas-
tasid sisult tänapäeva tehnikumidele ja
teistele keskeriõppeasutustele vaid 16 kooli
kokku 1719 õpilasega.⁴ Kodanluse poolt
loodud kutsehariduse süsteem tervikuna jäi
veel mitteküllaldaseks ja lõplikult välja
arendamata.

² O. Elango, Hariduspoliitika ja õpeta-
jaskond kodanlikus Eestis 1919—1940. Tal-
linn 1972, lk. 256.

³ ENSV ORKA, f. 1108 (Haridusministeer-
ium), nim. 1, s.-ü. 993, leht 26.

⁴ 25 aastat Nõukogude Eestit. Statistiline
kogumik. Tallinn, 1965, lk. 112.

ÜMBERKORRALDUSED ÖPPE- JA KASVATUSTÖÖS 1940/41. ÖPPEAASTA ESIMESEL POOLEL

Sotsialistlik revolutsioon 1940. aasta juunis muutis oluliselt Eesti kutsehariduse arengut. Kutsekoolide ülesandeks sai nüüdsest nõukogude spetsialistide, sotsialistliku ühiskonna aktiivsete ülesehitajate ettevalmistamine. Nagu V. I. Lenin on öelnud, kool tuli muuta «...kodanluse klassivõimu tööriistast selle võimu lammutamiseks, samuti ka ühiskonna klassideks jagunemise täieliku kaotamise tööriistaks...»⁵

Eesti NSV valitsuse ja hariduselu uued juhid püüdsid kohe pärast Eesti vastuvõtmist NSV Liidu koosseisu arvesse võtta NSV Liidus kehtivaid haridusalaseid üldseisukohti ja põhimõtteid.* Kuna NSV Liidus oli riiklik koolivõrk ja selles puudusid üldse eraõppeasutused, siis ei olnud nõukogude korra tingimustes ka Eestis enam mõeldav erakoolide edasipüsimine. 6. augustil 1940 avaldatud eraõppeasutuste likvideerimise seaduse alusel lõpetatigi Eestis 7. augustist kõigi eraõppeasutuste tegevus.⁶ Enamuses avati nende asemel, arvestades õppeasutuste senist profiili, uued riigi ülalpidamisel tegutsevad õppeasutused. Näiteks avati Tartu Naisühingu ja Tartu Naiseltsi kutsekoolide asemel Tartu Naiskutsekool ja Tartu Kodumajanduskool, Viljandi, Valga ja Narva Erakaubanduskoolide asemele kohalike linnavalitsuste poolt ülalpeetavad kaubanduskeskkoolid jne. Õppimisvõimaluste laiendamiseks ning 1940. aasta kevadel kutsekoolidesse vabade kohtade puudumisel vastu võtmata jäänud noorte õppimissoovide rahuldamiseks avati paralleelklassid Tallinna Linna Tütarlaste Kaubanduskeskkoolis, Tallinna Tehnikumis, Tartu Naiskutsekoolis jt. koolides. Õppimisvõimalused avardasid 1. septembrist 1940 ka uue õppeasutuse — 2-aastase õppeajaga Hääpsalu Naiskutsekooli avamise-

ga.⁷ Kergetööstuse Rahvakomissariaadi palvel laiendati Tallinna Tekstiilikooli tegevust (alustas õppetööd kahe osakonnaga).* Seetõttu, vaatamata kümmekonna erakooli tegevuse lõpetamisele, õpilaste arv kutsekoolides 1940/41. õppeaasta algul ei vähenenud, vaid mõnevõrra isegi suurenes. 1940. aasta septembris korraldatud kutsekoolide ja nende õpilaste loendus näitas, et Eestis tegutses sel ajal 167 kutsekooli kokku 13 085 õpilasega.⁸

1. novembrist 1940 viidi ülemineku tunniplaanidele kommertskoolid ning kaubandus- ja ärianduskeskkoolid. Selle eesmärgiks oli lasta 1941. aasta kevadel lõppklasside kõrval lõpetada ka kommertskoolide teistel ning kaubandus- ja ärianduskeskkoolide kolmandatel klassidel. Võrreldes hiljem tehtuga, olid need siiski alles esimesed ettevaatlikud sammud õppeasutuste võrgus. Põhjalikumad ümberkorraldused kavatseti ette võtta 1941/42. õppeaastal.

Kõrvuti õppeasutuste võrgu reorganiseerimise algusega võeti ette samme ka õppetöö sisu muutmiseks. Tööd selles suunas alustati õpetajaskonnast. Hariduse Rahvakomissariaat organiseeris kutsekoolide õppejõududele täienduskursusi, kus õpiti marksismi-leninismi teooriat, NSV Liidu pedagoogikat, konstitutsiooni, õppetöö korraldust NSV Liidu kutsekoolides jt. aineid. Kursused olid suureks abiks ja aitasid õpetajaskonnal kiiremini orienteeruda nõukogude õppe- ja kasvatustöö aktuaalsetes küsimustes. Ka hakkasid õpetajad iseseisvalt õppima ÜK(b)P ajalugu, lugema marksismi-leninismi klassikuid.

Nõukogude Eesti koolides lõpetati alates 1940/41. õppeaastast usuõpetuse õpetamine.⁹ Ühtlasi kaotati kõigis õppeasutustes usulised kombetalitused ja vabastati ametist usuõpetajad. Uute ainetena võeti kutsekoolide õppeplaanidesse konstitutsioon ja vene keel, mille kohta juhtnõõrid väljastati koolidele väga operatiivselt — augusti tei-

⁵ V. I. Lenin, VK(b)P programmi projekt. Teosed, 29 kd. Tallinn 1954, lk. 91.

* J. Semperi järel asus 1940. aasta augustis hariduse rahvakomissari ülesannetesse N. Andresen; kutseoskuse osakonna direktori kohalt vabastati V. Päts ja seda osakonda hakkas juhatama J. Kiivet.

⁶ «Riigi Teataja» 1940, nr. 96, art. 941.

⁷ ENSV ORKA, f. R-14 (Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaat), nim. 1, s.-ü. 251, lehed 1, 3.

* Hiljem (1. nov. 1940) avati Tekstiilikool ka Narvas.

⁸ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 80, leht 2.

⁹ «Riigi Teataja» 1940, nr. 102, art. 1011.

sel poolel. Oppeplaanidest jäeti välja kodanliku ühiskonnaga seotud ained nagu «ühiskonna- ja käitisõpetus», «kodaniku- ja majandusõpetus» (tööstus- ja tehnikakoolides), «ühiskonna- ja perekonnaõpetus (kodumajandus- ja kodutööstuskoolides) ja teised analoogilised.¹⁰ Nende arvel saavutatud vabad tunnid kasutati konstitutsiooni ning muude ainetundide arvu suurendamiseks. Oppeplaanidesse viidi sisse või suurendati NSV Liitu tutvustavaid õppeaineid. Näiteks hakati kodunduskeskkoolides kultuuri- ja kunstiajaloo kursuse asemel õpetama ainet «NSV Liidu ajalugu», mille käsitlemisel peamine rõhk asetati ajajärgule 1901—1940. Majandusgeograafia õpetamisel suurendati märgatavalt NSV Liidu majandusgeograafia osakaalu. Selleks tarvilikku erialast venekeelset kirjandust hangiti Hariduse Rahvakomissariaadi kaasabil teistest liiduvabariikidest.

Muus osas jäid õppeplaanid endiseks, kuigi mõne aine sisu featud määral muutus. Emakeele õpetamisel näiteks jäeti välja kodanlik isamaalisuse ja rahvuse kitsarinnaline rõhutamine, hakati õpilasi tutvustama revolutsiooniaegse luulega ning töötava rahva tegevust ja olukorda kujutavate paladega. Ajalugu hakati õpetama materialistlikelt seisukohtadelt, kusjuures eriline rõhk asetati klassivõitluse, töölisliikumise ja sotsialismi ülesehitamise ajaloolse NSV Liidus.

Uutele alustele viidi klassiväline kasvatus töö. Lõpetati nõukogude võimule vaenulike noorsoo-organisatsioonide tegevus, kodanluse võimuletulekuga seotud riiklike ja usupühade tähistamine. Nende asemel hakati tähistama revolutsioonisündmuste, revolutsiooni- ja nõukogude riigi juhtide ning sotsialismi ülesehitamisega seotud tähtpäevi nagu 7. ja 8. november, 5. detsember, 24. jaanuar, 23. veebruar jt. Koolides hakati arendama õppeedukuse parandamisele suunatud õpilaste- ja klassivahelist sotsialistlikku võistlust, otsiti selleks sobivaid vorme ja meetodeid. Hakati looma kommunistlike noorte organisatsioone, mille tegevus paisus kohati üsna elavaks. Näiteks

¹⁰ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 49, lehed 161 ja 162.

Kuusiku Kontrollassistendite Kooli 66 õpilasest kuulus 1941. aasta esimeses kvartalis komsomoliorganisatsiooni 23 noort. Eesrindlike õpilastena paistsid seal silma Heino Rohtla (praegune Eesti NSV põllumajanduse minister), Vaike Karu ja Linda Pärtel.¹¹

Nimetati ametisse uusi õpetajaid ja koolijuhatajaid. Tartu Kommertsikooli direktoriks sai näiteks praegune TRÜ kirjanduse ja rahvaluule kateedri dotsent E. Laugaste, Tartu Tehnikumi direktoriks toodi Narvast insener A. Mutt, Valga Tööstuskeskkooli juhataja ülesandeid asus 1. jaanuarist 1941 täitma seni Tallinnas Riigi Tööstuskeskkoolis õpetajana tegutsenud Erik Saare, Jäneda Põllumajandustehnikumi direktoriks edutati 1941. aasta aprillis Helmelest hiljem põllumajandusdoktorina ja rohumaaade eriteadlasena tuntud Aleksander Adojaan.¹²

Astuti samme õppejõudude ja õpilaste majandusliku olukorra parandamiseks. Sel eesmärgil tõsteti õpetajate palkasid, kaotati õppemaks kutsekoolides (välja arvatud need lapsed, kelle vanemad elasid mitte-tööstusest tulust), seati sisse stipendiumid tehnikumide õpilastele. Nii said juba 1940/41. õppeaasta esimesel poolel 1952 keskeriõppeasutuse õpilasest stipendiumi 602 ehk 30,8% (1939/40. õ.-a. said toetust 238 õpilast ehk 14,6%). Õppemaksust oli 1940/41. õppeaastal vabastatud 1593 ehk 81,5% õpilasi (1939/40. õ.-a. 286 ehk 17,6%).¹³

NÕUKOGUDE KUTSEKOOIIDE VÕRGU LOOMINE

NSV Liidus kehtivaid põhimõtteid ja üldseisukohti silmas pidades asuti 1940. aastal ümber korraldama Eesti senist kutsekoolide võrku. 1940/41. õppeaasta esimesel poolel tehti sel alal peamiselt ettevalmistavat tööd. Suurem organisatsiooniline üritus oli kutseoskuse osakonna liitmine kooliosakon-

¹¹ ENSV ORKA, f. R-6 (Eesti NSV Põllutöö Rahvakomissariaat), nim. 1, s.-ü. 283, leht 314.

¹² ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 210, leht 25; s.-ü. 237, leht 1; s.-ü. 835, leht 6; f. R-6, nim. 1, s.-ü. 277, leht 24.

¹³ Eesti NSV rahvamajanduse näitarve. Kuukiri nr. 2. Tallinn. Jaanuar — 1941, lk. 52.

naga (oktoobris).¹⁴ Organisatsioonilist laadi üritustest oli oluline veel põllu- ja maatüübiliste kodumajanduskoolide üleandmine 1. aprillist 1941 Põllutöö Rahvakomisariaadile. Eesti Vabariikliku Tööjõureservide Valitsuse moodustamise järel allutati sellele ameti- ja tööstuskeskkoolid (aprillist 1941). Ope- ja metoodilises töös jäid need siiski kuni 1. juulini 1941 Hariduse Rahvakomisariaadi juhendamisele.

Nõukogude Eesti tulevase kutsehariduse süsteemi põhijooned nähtuna toleaegete võimaluste ja arusaamade vaatevinklist visandas J. Kiivet 1940. aasta sügisel järgmiselt: «Tulevase, seitsmendal õppeaastal põhjeneva kutsekooli põhikujuks on kolme- või nelja-aastase õppeajaga tehnikum põllumajanduslikul, tehnilisel ja tööstuslikul, majanduslikul ja kaubanduslikul ning sotsiaal-kodumajanduslikul alal kitsama erinemisega üksikute erialade järgi. Selle kõrval töötavad ka ühe- ja kaheaastase õppeajaga kutsekoolid, tööstus-, majandus- ja põllundusõpilastekoolid ja kursused, õppetöökojad käitistes ja õhtused tehnikumid. Peale selle kuuluvad kutsehariduse süsteemi ka üksikud kutsekoolid, mis põhjenevad keskkoolil ja tehnikumil, nagu seda on sotsiaal- ja kodundusinstituut käesoleval kooliaastal ja oskusainete õpetajate ettevalmistusasutis.»¹⁵

Kutsekoolide võrgu ulatuslikum ümberkorraldamine ja Nõukogude Liidu teiste rahvaste seniste kogemuste rakendamine algas 1941. aasta jaanuaris. Ametikoolide võrgu laiendamiseks* kujundati tööstuskeskkoolid ümber 2-aastase õppeajaga ametikoolideks. Tööstuskeskkoolide teised ja kolmandad klassid viidi ülemineku õppeplaanidele ning nende õpilased lõpetasid koolikursuse 2-aastaste ametikoolide kavade ulatuses juba 1941. aasta kevadel. Analoogiliselt reorganiseeriti järgnevatel kuudel ka kaubandus- ja ärinduskeskkoolid, tööstus- ja majandusõpilastekoolid ja teised õppeasutused.

Samal ajal jätkus töö kutsekoolide uue

¹⁴ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 49, leht 126.

¹⁵ Vt. Joh. Kiivet, Kutseharidus ENSV hariduse süsteemis. «Nõukogude Kool» 1940, nr. 2, lk. 140.

* Need koolid olid Nõukogude Liidu sellealastele koolidele kõige lähedasemad.

võrgu väljatöötamiseks. See viidi lõpule 1941. aasta juunis.

Suurimaks jäi Hariduse Rahvakomisariaadi koolivõrk, kuhu kuulus 35 õppeasutust: 3 sotsialistliku töö meistrite (Tallinas, Tartus ja Kohtla-Järvel), 3 tööstus- (Tallinna ja Narva Tekstiilkool, Pärnu Kalanduskool), 8 kaubandus-, 12 käsitööstus-, 7 kodutööstus- ja 2 toitluskooli.¹⁶ Neist kaubandus-, käsitööstus- ja toitluskoolid moodustati seniste kutsekoolide (kaubandus- ja ärinduskeskkoolid, naiskutsekoolid, 2-aastased kodumajanduskoolid) reorganiseerimise teel. Uuetüübilised sotsialistliku töö meistrite koolid hakkasid oskustöölisi meistrikutsele ette valmistama. See andis õiguse eelistatud korras töötamiseks administratiiv-tehnilistel kohtadel (kümnik, brigadir, meistriabi, meister).

Põllumajanduskoolide uude võrku kuulus 19 kutsekooli, neist 3 põllumajanduse mehhaniseerimise, 11 majapidamis-, 3 karjandus-, 1 põllumajandus- ja 1 koorejaama juhatajate kool.¹⁷

Eesti Vabariikliku Tööjõureservide Valitsuse ülesandeks sai tööliiskaadri ettevalmistamine 2-aastaste ameti- ja raudteekoolide ning 6-kuuliste vabriku-tehasekoolide kaudu. Vabriku-tehasekoolid olid ette nähtud esijoones ehitustöölise, ametikoolid oskustöölise ettevalmistamiseks tööstusele. Raudteekoolid pidid hakkama ette valmistama raudteele vajalikke remondilukkseppi, liinimontööre jt. Nende koolide võrku kinnitati 18 vabriku-tehase-, 14 ameti- ja 2 raudteekooli. Ametikoolide väljaarendamiseks oli Eestis tugev baas juba olemas, raudtee- ning vabriku-tehasekoolid aga tulid alles organiseerida.

Ümberkorralduste tulemusena omandas Nõukogude Eesti kutsekoolide võrk uue kuju. Siin ei olnud enam kutsekeskkooli, tööstus- ja majandusõpilaskooli (lõpetasid tegevuse 1940/41. õppeaastaga). Paljud senised kutsekoolid olid saanud teise ilme. Kutsealasel väljaõppel nihutati esiplaanile praktiliste töövõtete omandamine, kusjuures teoreetiliste tundide arv vähenes. See tõttu lühenes ka õppeaeg (kaubanduskooli-

¹⁶ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 760, lehed 164—166.

¹⁷ ENSV ORKA, f. R-6, nim. 1, s.-ü. 269, lehed 9—12.

des näiteks 11—15 kuud, enamikus põllumajanduslikes koolides 1 aasta, põllumajanduse mehhaniseerimise koolides 18 kuud jne.).

KESKERIÕPPEASUTUSTE RAJAMINE

1939/40. õppeaastal, nagu märgitud, oli kodanlikus Eestis 16 kutsekooli (näit. Tallinna ja Tartu Tehnikum, Tallinna Mere-kool), mis enam või vähem vastasid NSV Liidu keskeriõppeasutuste tasemele. Sellelaadiliste õppeasutuste ulatusliku võrgu rajamiseks Eestis seisis ees aga suur töö. Ettevalmistavas staadiumis uuriti tehnikumide õppetöö korraldust Nõukogude Liidu teistes vabariikides, võimalusi ja vajadusi tehnikumide avamiseks Eesti NSV-s. Kogutud andmed näitasid vajadust uute, tehnikumide ettevalmistavate õppeasutuste avamiseks nii tööstuse, põllumajanduse kui ka kaubanduse, transpordi ja mõnel muul alal.

Esimesi tulemusi saavutati õhtutehnikumide asutamisel. Riigi poolt ülalpeetavate õppeasutustena avati 1. detsembrist 1940 Tallinna ja 1. jaanuarist 1941 Tartu Öhtutehnikum.¹⁸ Üleliiduliste eeskujude alusel kehtestati nendes 5—5,5 aastane õppeaeg; õpilasteks võeti 7-klassilise eelharidusega.¹⁹ Kuna Eestis ei olnud veel jõutud kohustusliku 7-klassilise alghariduseni (seda alles asuti nõukogude korra tingimustes ellu viima), siis avati 1940/41. õppeaastal ainult üldsemester.

Õhtutehnikumide avamisega avardasid töötavale elanikkonnale märgatavalt võimalused tehnilise keskkhariduse omandamiseks.

Mõnevõrra hiljem loodi ka esimesed stationsaarsed tehnikumid, milleks vastavates kutsekeskkoolides korraldati töö ümber tehnikumide õppekavade alusel. Nii registreeriti 1. veebruarist 1941 tootlustehnikumiks Tallinna Kodunduskeskkool²⁰ ja Tallinna Raudteekool kujundati ümber Tallinna Tehnikumi raudteeosakonnaks.²¹ Põllu-

majandustehnikumideks muudeti senised Jäned, Olustvere ja Väimela põllumajanduskeskkoolid; Räpina ja Türi aianduskeskkoolide töö aga viidi üle aiandustehnikumi õppekavadele.²²

Need tehnikumid said aluseks loodavale ulatuslikule keskeriõppeasutuste võrgule. Sellealane töö jätkus järgnevatelgi kuudel ning 1941. aasta mais-juunis kinnitas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu Hariduse Rahvakomissariaadile ja Põllutöö Rahvakomissariaadile alluvate tehnikumide võrgu koos erialadega. Hariduse Rahvakomissariaadi alluvuses nähti ette 12 ning Põllutöö Rahvakomissariaadi alluvuses 25 tehnikumi.²³ Hiljem, seoses abinõude väljatöötamisega põlevkivitootmise arendamiseks, kohustati hariduse rahvakomissari 1. septembriks 1941 lõpule viima organiseerimistööd tehnikumi avamiseks ka põlevkivitööstuse alal.²⁴ Kavandati tehnikumide tasemele vastavate keskeriõppeasutuste rajamist ka teistes süsteemides (1. nov. 1940 kinnitati Kohtu Rahvakomissariaadi 2-aastase õppeajaga Juriidilise Kooli ajutine põhikiri, Tervishoiu Rahvakomissariaat taotles meditsiiniliste keskkoolide asutamist Tallinnas ja Tartus jne.).

Loodav keskeriõppeasutuste võrk oli ulatuslik ja hõlmas rahvamajanduse kõiki harusid. Silmas pidades tööstuse järjest suurenevat nõudmist tehnikute järele, oli siia võetud iseseisev Tallinna Tekstiilitehnikum; Tallinna Tehnikumis nähti ette mäe-, laevaehtituse ja kalanduse osakondade avamine. Kaubanduse, rahanduse ja tööstuse vajadusi arvestades võeti võrku kuus majandustehnikumi. Põllumajanduse alal kavandati mitme uuelaadse tehnikumi (linnukasvatustehnikum, mesindustehnikum, piiritööstustehnikum jt.) avamine. Võrreldes varasemate kavadega jäi mõnevõrra lühemaks õppeaeg põllumajanduslikes tehnikumides (olenevalt erialast 2—3 aastat varem planeeritud 4 asemel). Tööstustehnikumides kehtestati õppeajaks neli, majandustehnikumides kolm aastat.

²² ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 762, lehed 169—170.

²³ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 764, lehed 66—67; f. R-6, nim. 1, s.-ü. 269, lehed 9—13.

²⁴ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 760, lehed 439—440.

¹⁸ «Eesti NSV Teataja» 1940, nr. 35, art. 392; nr. 68, art. 923.

¹⁹ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 205, lehed 20—22.

²⁰ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 763, leht 59.

²¹ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 763, leht 59; s.-ü. 826, leht 10.

Kuigi kutsekoolide ja keskeriõppeasutuste võrgu ümberorganiseerimise lõpuleviimist takistas fašistliku Saksamaa kallaletung Nõukogude Liidule ja Suure Isamaasõja algus, jõuti sel alal veel 1941. aasta suvel nii mõndagi ära teha. Hariduse rahvakomissari 14. juuni 1941. aasta otsusega muudeti kõik senised tööstuslikud naiskutsekoolid käsitööstuskoolideks. Avati kodutööstuskoolid Toris ja Rakkes. Eesti Vabariikiik Tööjõureservide Valitsus organiseeris vabriku-tehasekoolide avamist Tallinnas jt. linnades, reorganiseeris olemasolevaid ja avas uusi ametikoole. Kohaliku raudteetöökodade baasil tehti ettevalmistusi raudteekoolide avamiseks Tallinnas ja Valgas. Koostati plaanid linna- ja maanoorsoo kutsumiseks vabriku-tehase-, ameti- ja raudteekoolidesse. 1941/42. õppeaasta algusest taheti võtta kõik ametikoolide õpilased täielikult riigi ülalpidamisele (kaasa arvatud toit, riietus ja tasuta internaat maalt tulnud õpilastele). Ümberkorraldamise staadiumis olid veel mitmed teisedki koolid. Märgatavalt taheti suurendada kutsekoolide ja tehnikumide õpilaste arvu. Nii taheti tööjõureservide koolides panna kutseset omandama 10 650, Hariduse Rahvakomissariaadi kutsekoolides aga 4 230 noort.²⁵ Keskeriõppeasutustes * õppijate arv pidi kasvama 7500-le.²⁶ Üksnes tööstuslikesse ja majanduslikesse tehnikumidesse kavatseti vastu võtta 4 077 õpilast.²⁷

20. mail 1941. a. võttis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu vastu määruse «Eesti NSV rahvahariduse süsteemi ja õppeasutuste tegevuse aluste kohta»,²⁸ mis pidi jõustuma 1. augustist 1941 ning kaotas 1937. aasta kutsehariduslike õppeasutuste seaduse kehtivuse. Nii üld- kui ka kutsehariduse ülemineku lõpuleviimine nõu-

²⁵ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 763, lehed 288—292; s.-ü. 760, lehed 164—166.

* Tol ajal nimetati neid ka erialalisteks keskkoolideks või ka erikeskkoolideks.

²⁶ J. Lauristin, ENSV 1941. a. rahvamajanduse arendamise riiklikust plaanist. Aruandekõne Eesti NSV Ülemnõukogu II istungjärgul 7.—9. apr. 1941. «Nõukogude Kool» 1941, nr. 5, lk. 325.

²⁷ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 764, lehed 66—67.

²⁸ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 758, lehed 64—65.

kogude haridussüsteemile pidi teostatama põhiliselt 1941/42. õppeaastal.

* 1940.—1941. aastal ettevõetud abinõud likvideerisid samm-sammult endise kutsehariduse süsteemi ja kutsusid Eestis ellu uue, nõukogude kutsekooli. Viimane suutis läbida põhiliselt üksnes ettevalmistava etapi, selle loogiline jätk — nõukogude õppeasutuste tööleasumine 1941/42. õppeaastal — jäi aga fašistliku okupatsiooni tõttu teostamata.

ÜLDISELE 7-KLASSILISELE KOOLIKOHUSTUSELE ÜLEMINEK SÕJAJÄRGSEL TAASTAMISE JA SOTSIALISMI ÜLESEHITAMISE AJAJÄRGUL (1944 — 1950)

AINO KITS

1940. aastal, pärast kodanluse võimu kukutamist, alustati ettevalmistusi kodanlikus Eestis kehtinud 6-klassilise koolikohustuse asemel 7-klassilise koolikohustuse sisseseadmiseks. 1941. aasta 20. mail andis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määruse, millega kehtestati koolikohustus «8. eluaastast kuni 7-klassilise üldharidusliku kooli lõpetamiseni või kuni 16-aastaseks saamiseni».¹

7-klassilise koolikohustuse elluviimisele saadi asuda alles 1944. aastal, kui Eesti NSV territoorium oli vabastatud Saksa okupantidest. Kuna NSV Liidus oli 1943. aastal kehtestatud koolikohustus alates lapse 7. eluaastast,² siis pikenes sellega koolikohustus ühe aasta

¹ «Eesti NSV Teataja» 1941, nr. 55, lk. 2297, art. 867.

² Abiks haridusalal töötajale. Haridusalaste määruste, korralduste, käskkirjade ja juhendite kogumik. Tallinn, 1953, lk. 52.

võrra ka Eesti NSV-s. Eesti NSV hariduse rahvakomissari vastav käskkiri oli antud juba Leningradis 1944. aasta veebruaris.³ Üksikasjalisemalt määrati kindlaks kooliealiste laste arvestamise ja koolikohustuse täitmise kord juhendiga, mille kinnitas vabariigi Rahvakomissaride Nõukogu 26. juulil 1945. aastal.⁴

Nendest seadusandlikest dokumentidest lähtudes hakatigi 7-klassilist koolikohustust pärast Eesti NSV vabastamist ellu viima.

Kooliskäimisega oli sel ajal küllaltki palju raskusi. Peamised takistajad olid majanduslikud tegurid. Kooli mittetulemise põhjustena toodi esile jalatsite ja riiete puudumist, vanemate majanduslikku olukorda. See andis eriti tunda sõjas rohkem kannatada saanud piirkondades. Nii ei ilmunud 1946. aasta sügisel Saaremaal kooli jalatsite ja rõivaste puudumise tõttu 30% õpilastest.⁵

Koolist puudumise üks olulisemaid põhjusi oli noorte tööjõu kasutamine talumajandeis (peamiselt karjastena). Haridusministeeriumi 1947/48. õppeaasta esimese poole aruandest selgub, et kooli mitteilmumise põhjuseks maal oli enamasti karjaskäimine või ka sügised põllutööd.⁶

Maal oli üks koolikohustuse täitmist takistavaid tegureid ka õpilaste elukohta kaugus koolist. Rohkesti puudus just koolist kaugemal elavaid 7-aastasi 1. klassi õpilasi.

Koolikohustuse täitmist segas küllaltki oluliselt rutiin. Kodanlikus Eestis ja okupatsiooni ajal läksid lapsed kooli 8-aastaselt ning oli kehtinud 6-klassiline koolikohustus. Selline arusaamine koolikohustusest jätkus osalt ka pärast sõda. Nii oli mugav ja osalt sõjajärgsetes tin-

³ Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (edaspidi lühendatult ENSV ORKA), f. R-14 (Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaat), nim. 1, s.-ü. 4, leht 13.

⁴ «Eesti NSV Teataja» 1945, nr. 29, lk. 458—460, art. 446.

⁵ ENSV ORKA, f. R-14 (Eesti NSV Haridusministeerium), nim. 4, s.-ü. 14, leht 87.

gimustes vajalikki. Teiselt poolt ei tekkinud kõigil lastevanemail ja laste hooldajail kohe arusaamist Nõukogude koolikorralduse eelistest. Nii kujuneski, et osa lapsi saadeti kooli alles 8-aastaselt ja küllaltki paljude laste õpingud piirdusid vaid 6. klassi jõudmise või selle lõpetamisega. Selliseid juhtumeid tuli sagedamini ette mõnedes Võrumaa valdades.

Omaette probleem oli ilma 7-klassilise hariduseta, kuid õppeaasta kestel 16-aastaseks saanud õpilaste lahkumine koolist. Et need õpilased ametlikult töepooldest ei olnud enam kooliealised, siis koondati sellel perioodil eelkõige tähelepanu 7—15-aastaste laste kooli saamisele ja koolis käimisele.

Hiljem 7-klassilise koolikohustuse eeskirju täpsustati. 22. novembril 1949. aastal Eesti NSV Ministrite Nõukogu kinnitatud koolikohustuslike laste arvestamise ja koolikohustuse täitmise juhend nõudis rangelt õppeaasta kestel 16-aastaseks saanud õpilaste koolis käimist kuni õppeaasta lõpuni.⁷

Koolist jäid sõjajärgsetel aastatel sageli eemale 14—15-aastased noored, kes olid klassikursust kordama jäänud. Selle pahega oli esimesil sõjajärgseil aastail raske võidelda, sest töökäsi vajati nii maal kui ka linnas. Mõnedki nendest sel ajal tööle siirdunud noortest lõpetasid hiljem üldharidusliku kooli, õppisid edasi kutehariduse süsteemis või omandasid kvalifikatsiooni praktilise töö kõrval.

Õpilaste kooliskäimist takistasid sõjajärgseil aastail rohkem kui tänapäeval ka haigused, eriti nakkushaigused.

Esimese sõjajärgse viisaastaku (1946—1950) põhiline haridusalane ülesanne, nagu teada, oli üldisele 7-klassilisele koolikohustusele üleminek.⁸ Seepärast võeti riigi- ja haridusorganite poolt tarvitusele abinõud, et luua õpilastele koolis käimiseks kõigiti normaalsed ja soodsad tingimused ning kõrvaldada mis

tahes ilmnenud puudused. Eesti NSV industrialiseerimine ja rahvamajanduse mitmekülgne arendamine viisaastaku plaani järgi lõi selleks järk-järgult järjest paremad eeldused.

Majanduslikult kehvas olukorras olevate õpilaste toetamiseks olid maakondade ja linnade eelarveis vajalikud summad. 1948/49. õppeaastal said riiklikku toetust 6000 õpilast 500 000 rbl. ulatuses.⁹

Õpilasi varustati ka jalatsite ja rõivastega. Nii eraldas Hariduse Rahvakomissariaadi Varustusosakond 1944/45. õppeaastaks 135 000 rbl. väärtuses riiet ja 135 000 rbl. väärtuses jalatseid.¹⁰ Sama aasta sügisel eraldati koolidele veel täiendavalt 5000 m puuvillast riiet, 350 000 m villast riiet, 15 000 paari sukki ja sokke, 20 000 trikootoodet. Jalanõude parandamiseks eraldati 10 000 orderit.¹¹ 1946. aasta algul said õpilased 6000 paari jalatseid,¹² 1947. aastal 21 000 paari.¹³

Majanduslikult kehvemaid õpilasi aidati ka ühiskondliku abi korras. Näiteks moodustasid lastevanemad fonde kooliõpilaste varustamiseks rõivaste, jalatsite ja toiduga. Nii said 1947/48. õppeaastal Tallinna 10. keskkooli lastevanemate komitee organiseerimisel 100 õpilast tasuta lõunasöögi. Peale selle said õpilased samal viisil rõivaid ja jalatseid.¹⁴ Selliseid näiteid võiks tuua paljudest koolidest.

Sõjajärgseil aastail tuli maakoolide õpilastel käia jalgsi kooli kuni 5 km kauguselt ning esines juhtumeid, kus 5.—7. klassi õpilase koolitee oli koguni

⁶ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 220, leht 8.

⁷ Abiks haridusalal töötajale, lk. 53—54.

⁸ «Eesti NSV Teataja» 1946, nr. 39, lk. 665, art. 332.

⁹ Eesti NSV Ülemnõukogu 6. istungjärk. Stenograafiline aruanne. Tallinn 1951, lk. 44.

¹⁰ H. Kurm, Nõukogude Eesti üldhariduslik kool sõjajärgseil aastail. Tartu 1955. (Käsikiri, säilitamisel Tartu Riikliku Ülikooli pedagoogika kateedris), lk. 2.

¹¹ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 138, leht 205.

¹² ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 144, leht 17.

¹³ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 220, leht 7.

¹⁴ «Nõukogude Õpetaja», 8. okt. 1948. nr. 41.

8—10 km. Sellises olukorras olid õpilastele paremate õppimistingimuste loomisel üks olulisemaid eeldusi internaatide võrgu laiendamine ja selle väljaarendamine. Selleks eraldatud summad suurenesid viisaastaku jooksul aasta-aastalt.

1946. aastal kulutati internaatidele 2 774 400 rbl., 1947. aastal — 3 822 000 rbl., 1948. aastal — 5 119 000 rbl.¹⁵ Internaatide eelarvesummadega korraldati ka õpilaste toitlustamist. Majanduslikult halvemas olukorras olevad õpilased said nende summade arvel koolilt tasuta sooja einet. Ühitoitlustamine oli organiseeritud 20% vabariigi koolides, kusjuures 10% ühistoidul olevatest õpilastest (1950. aasta 1. jaanuari seisuga) oli riigi ülalpidamisel.¹⁶

1949. aastal oli vabariigis 336 internaatiga 10 371 õpilasele.¹⁷ Internaatide oli 1/3 maakoolides. Maakonniti võttes olid kõige paremini internaatidega varustatud Viljandi-, Järva- ja Läänemaa koolid.¹⁸

Koolides, kus puudusid internaadid, praktiseeriti õpilaste ühisvedu kooli ja tagasi. 1949/50. õppeaastal oli Tartumaal 72 koolis organiseeritud kaugemalt kooli käivate õpilaste kooli toomine ja koolist koju viimine.¹⁹ Läänemaal Peru 7-klassilises koolis ei olnud ühtki koolikohustuse mittetäitjat. Üks põhjusi oli siin kahtlemata see, et oli organiseeritud kaugemal elavate laste toomine kooli. Igasse külla olid lastevanemad valinud külavoliniku, kes hoolitses, et kõik küla lapsed saaksid käia koolis.²⁰

Viisaastaku haridusalast põhiülesannet — üldise 7-klassilise koolikohustuse elluviimist silmas pidades reorganiseeriti

alg- ja 7-klassiliste koolide võrk eesmärgiga välja arendada viimast tüüpi koolid. Koolivõrgu reorganiseerimine algas 1945/46. õppeaastal, kusjuures algkoolivõrgu täiustamisel peeti silmas, et algkool (4-kl. kool) asuks õpilaste elukohale küllalt lähedal.

1945/46. õppeaastal töötas vabariigis 256 algkooli,²¹ 1949/50. õppeaastal — 414 kooli, s. o. 40% võrra rohkem.²² Uusi algkoole avati hulgaliselt Tartumaal, samuti Viru-, Pärnu- ja Võrumaal.

Algkoolide arvu suurendamist hindas avalik arvamus positiivselt. Nii kirjutati Võru töörahva ja partei maakonna häälekandjas «Tööraha Elu»: «Kui 1947/48. õppeaastal käisid nooremate klasside õpilased koolides, mis asusid 3—5 km kaugusel nende kodudest, siis nüüd on see vahemaa peaaegu kaks korda vähenenud».²³

Põhiliseks koolitüübiks kohustusliku 7-klassilise hariduse elluviimisel kujunesid 7-klassilised, s. o. mittetäielikud keskkoolid. 1945/46. õppeaastal töötas Eesti NSV-s 740 mittetäielikku keskkooli,²⁴ 1946/47. õppeaastal oli neid 743²⁵ ja 1947/48. õppeaastal — 769.²⁶ Kui mittetäielike keskkoolide arv seni oli suurenenud 4-klassiliste algkoolide ümbermuutmise tulemusena 7-klassilisteks koolideks, siis 1948/49. õppeaastast alates 7-klassiliste koolide arv seoses väiksemakomplektiliste koolide likvideerimisega hakkas mõnevõrra vähenema. Pedagoogilistel kaalutlustel püüti nimelt koolivõrk reorganiseerida nii, et 7-klassiliste koolide vanemas astmes (5.—7. klassid) oleksid mitte liit-, vaid lahusklassid. Sellega püüti tõsta õppe edukust

¹⁵ H. Kurm, Nõukogude Eesti üldhariduslik kool sõjajärgseil aastail. «Nõukogude Kool» 1955, nr. 7, leht 393.

¹⁶ Arvestatud ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 488 andmetel.

¹⁷ H. Kurm, Nõukogude Eesti üldhariduslik kool sõjajärgseil aastail. «Nõukogude Kool» 1955, nr. 7, lk. 393.

¹⁸ Arvestatud ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 391 ja s.-ü. 393 andmetel.

¹⁹ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 4, s.-ü. 67, leht 87.

²⁰ «Nõukogude Õpetaja», 19. veebr. 1949, nr. 7.

²¹ ENSV ORKA, f. R-10 (Eesti NSV Ministrite Nõukogu j. a. Statistika Keskvallitsus), nim. 10, s.-ü. 22, leht 2.

²² ENSV ORKA, f. R-10, nim. 10, s.-ü. 147, lehed 15—17.

²³ «Tööraha Elu», 17. aug. 1948, nr. 97.

²⁴ ENSV ORKA, f. R-10, nim. 10, s.-ü. 22, leht 2. Siin on mittetäielike keskkoolide hulka arvatud ka 5- ja 6-klassilised koolid, millised muudeti järkjärgult 7-klassilisteks.

²⁵ ENSV ORKA, f. R-10, nim. 10, s.-ü. 55, leht 2.

²⁶ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 222, leht 7.

ja vähendada õpilaste väljalangemist enne 7. klassi lõpetamist.

7-klassilised koolid nagu algkoolidki asusid enamasti maal. 1949/50. õppeaastal töötas maal 610 7-klassilist kooli, linnades 78.²⁷

7-klassilist haridust said õpilased ka keskkoolide esimestes (1.—7.) klassides. 1945/46. õppeaastal oli Eesti NSV-s 55 keskkooli, kus õppis 20% 1.—7. klasside õpilastest.²⁸ Viisaastaku jooksul rajati juurde mitmed uued keskkoolid. Suuremate linnade kõrval said nüüd keskkoolid ka väiksemad linnad nagu Antsla, Jõgeva, Suure-Jaani jt., aga ka alevid — Kehra, Rāpina, Märjamaa jne., asulad — Vast-seliina, Ahja, Ulila, Ahtme, Piiri, kus samuti töötasid üldharidusliku kooli 1.—7. klassid. 1949/50. õppeaastal töötas vabariigis 74 keskkooli.²⁹

Koolivõrgu laienemine muutis 7-klassilise hariduse järjest kättesaadavamaks ja soodustas õpilaste arvu järjekindlat suurenemist. Üksikasjades kajastab seda alljärgnev tabel.³⁰

Õppeaasta	Õpilasi (õppeaasta alguse seisuga)		Kokku õpilasi 1.—7. kl.
	1.—4. kl.	5.—7. kl.	
1945/46	76 483	38 045	114 528
1946/47	83 731	37 480	121 211
1947/48	94 300	39 213	133 513
1948/49	93 039	43 673	136 712
1949/50	89 352	47 724	137 076

Tähtis koht üldhariduslike koolide süsteemis oli töölis- ja maanoorte koolidel. 1945/46. õppeaastal oli nimetatud koole 9,³¹ 1949/50. õppeaastal 67.³² Nendegi kaudu omandas üks osa elanikkonnast 7-klassilise hariduse. Õpilasi, kes lahkusid koolipingist 7. klassi lõpetamata, püüti suunata kutsekoolidesse. Nii võeti 1945/46. õppeaastal madruseid ettevalmistavasse

²⁷ ENSV ORKA, f. R-10, nim. 10, s.-ü. 115, leht 22.

²⁸ Arvutatud ENSV ORKA, f. R-10, nim. 10, s.-ü. 22, leht 2 andmetel.

²⁹ ENSV ORKA, f. R-10, nim. 10, s.-ü. 147, lehed 15—16.

³⁰ Koostatud ENSV ORKA, f. R-10, nim. 10, s.-ü. 3, leht 5, s.-ü. 82, leht 10, nim. 3, s.-ü. 28b, leht 39, f. R-10, nim. 10, s.-ü. 115, leht 7, s.-ü. 147, leht 24 andmetel.

Tallinna Merekooli 3.—6. klassi haridusega noori 197,³³ Tallinna Raudteekooli nr. 1 250 noort,³⁴ 1946/47. õppeaastal Tartu Raudteekooli 94 noort.³⁵

7-klassilise hariduse elluviimisel etendas olulist osa ka elanikkonna teadlikkuse tõus. Kooliõpetajad ja teised haridustöötajad tegid ulatuslikku selgitustööd lastevanemate hulgas. Suurt tööd tegid pedagoogilise propaganda alal näiteks Tartu koolide õpetajad. Nad esinesid ettekannetega kaitistes ja tehastes. Leiti mitmesuguseid töövorme, et saavutada õpilaste maksimaalne osavõtt koolitööst. Võrumaal võtsid pioneerid ja kommunistlikud noored šefluse alla kooliõpilased, kes tükkisid koolist puuduma, Tallinna 23. keskkooli lastevanemate komitee juures rakendati tööle koolikohustuse erisektsioon. Korraldati peoõhtuid, millest laekunud summad kasutati õpilaste materiaalseks abistamiseks. Koolikohustuse küsimusi valgustati ajakirjanduses.

Kõige selle kõrval tuli sel ajal mõnikord rakendada ka administratiivseid mõjutusvahendeid.

Tartumaal näiteks trahviti koolikohustuse eeskirjadest mittekinnipidamise pärast 1949/50. õppeaastal 52 lastevanemat kokku 3000 rublaga, Läänemaal 14 lastevanemat.³⁶

Esimese sõjajärgse viisaastaku realiseerimine, sotsialismi võit ja sellega kaasnenu ulatuslikud sotsiaalsed muudatused ühiskonnas ning inimeste teadvuses löid objektiivsed tingimused üleminekuks üldisele 7-klassilisele kooliharidusele. Juba 1944/45. õppeaastal õppis

³¹ ENSV ORKA, f. R-10, nim. 10, s.-ü. 25, leht 4.

³² H. Kelder, Õhtused ja mittestatsionaarsed õppevormid meie koolisüsteemis. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, XIV köide. Ühiskonnateaduste seeria. 1965, nr. 2, lk. 169.

³³ ENSV ORKA, f. R-1941 Kutsehariduse Peavalitsus, nim. 3, s.-ü. 7, leht 1.

³⁴ ENSV ORKA, f. R-1941, nim. 3, s.-ü. 7, leht 46.

³⁵ Sealsamas, leht 58.

³⁶ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 4, s.-ü. 67, leht 86 ja 135.

7. klassis ligi 6000 õpilast.³⁷ Järgmisel, 1945/46. õppeaastal jätkasid 7. klassis õppimist kõik 6. klassi lõpetanud, kusjuures nendele lisandus arvukalt varem 6. klassi lõpetanud, nii et 7. klassides õppijate arv tõusis 11 938-le,³⁸ s. o. peaaegu kahekordseks. Siiski ei ilmunud selle õppeaasta algul kooli 7022 õpilast.³⁹ See arv vähenes küll karjatusperioodi ja sügistöõde järel tunduvalt, kuid õppeaasta lõpul ei käinud ikkagi koolis 5000 kooliealist noort, kes moodustasid 3,5% koolikohustuslike laste üldarvust.

1946/47. õppeaasta esimesel poolaastal oli koolikohustuse mittetäitjaid eelmise õppeaastaga võrreldes poole vähem, 2085 ehk 1,5%⁴⁰ 1947/48. õppeaasta 1. novembri seisuga puudus koolist 1750 õpilast, s. o. 1,2% koolikohuslastest.⁴¹ 1949/50. õppeaasta sügisel oli kooli mitteilmunud arv minimaalne — 895 (0,6%).⁴²

Seega saavutati partei ja nõukogude võimu organite poolt rakendatud abinõude tulemusena 1950. aastate alguseks 7-klassilise koolikohustuse peaaegu 100% line täitmine. **Sellega olid tekkinud objektiivsed tingimused mitte ainult kohustusliku 7-klassilise hariduse omandamiseks, vaid ka eeldused kasvavale põlvkonnale keskhariduse andmiseks. Ees seisis ülesanne, et iga noor käiks koolis kuni koolikohustuse seaduses ettenähtud vanuseni ja seejuures omandaks selle aja sees 7-klassilise hariduse ning saaks jätkata õppimist üldhariduslikus keskkoolis või 7-klassilist haridust eeldavais kutse- või keskeriõppeasutustes.**

³⁷ Eesti NSV ajalugu kolmes köites. III köide. 1917. aasta märtsist kuni 50-ndate aastate alguseni. Toimetuse kolleegium: pea- ja tegevtoimetaja V. Maamägi, H. Arumäe, J. Kahk, A. Panksejev, J. Saat, E. Sõgel. Tallinn 1971, lk. 619.

³⁸ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 4, s.-ü. 15, leht 3.

³⁹ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 222, leht 7.

⁴⁰ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 217, leht 87.

⁴¹ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 222, leht 7.

⁴² ENSV ORKA, f. R-14, nim. 3, s.-ü. 371, leht 97.

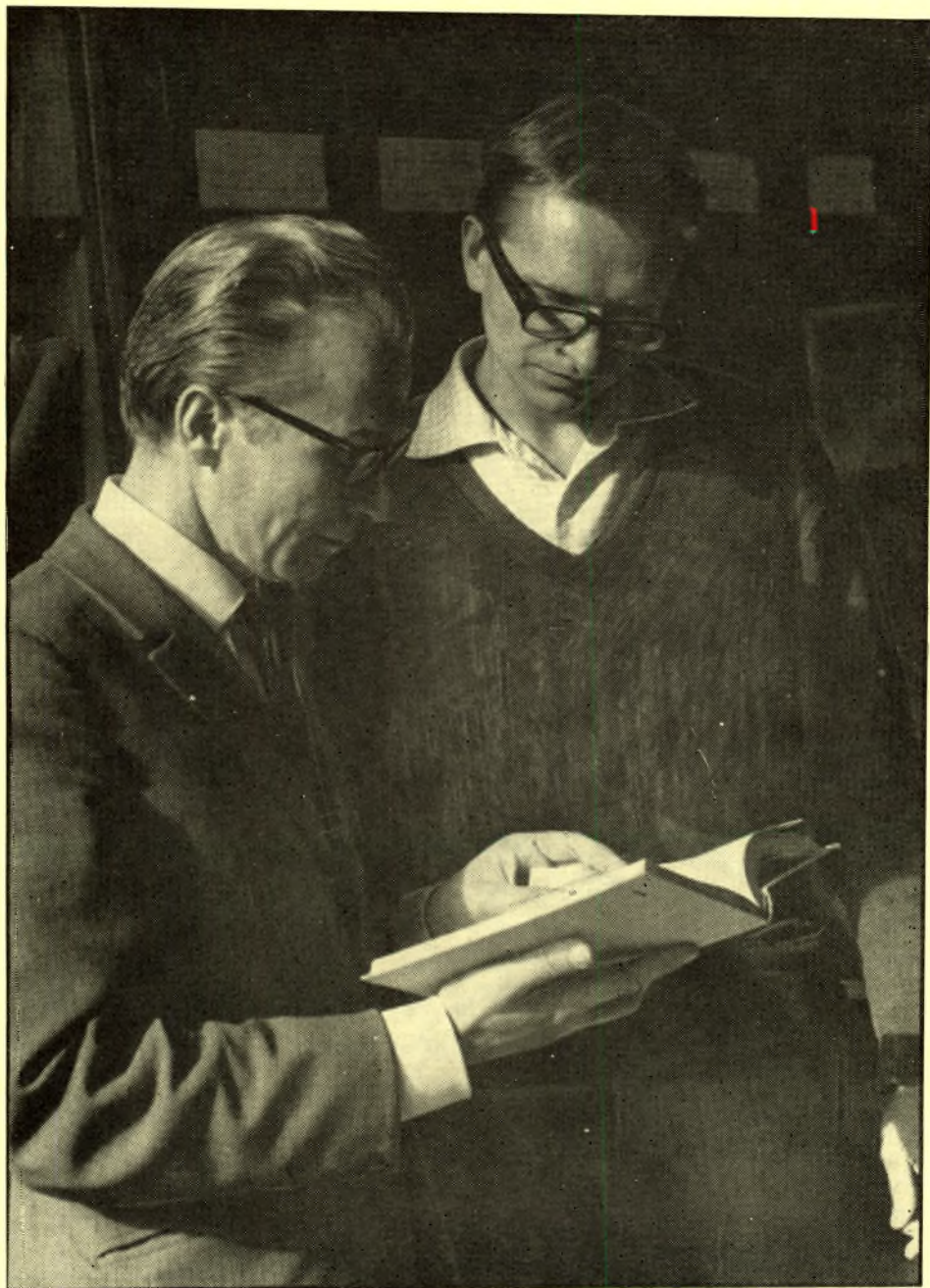
SISUKORD

793. I. Ševtšuk. V. I. Lenin kultuurirevolutsioonist.
798. A. Sukamägi. Õpilaste kutsevalikualased teadmised ja nende muutumine informatsiooni käigus.
806. S. Jänes. Mõningaid kutseorientatsiooni probleeme.
809. S. Kera. Murdeeaalsete isiksuse kujunemise faktorid.
814. R. Virkus. Klassivälise sporditegevuse kasvatuslikke taotlusi.
820. O. Kärner, A. Telgmaa. Matemaatika kontrolltöödest 4. klassis.
826. A. Salandi, H. Sema. Tähelepanekuid ajaloo ja välisriikide majandusgeograafia õpetamisest 9. klassis.
832. L. Kivi. Et üleminek lasteaiast kooli oleks sujuv.
834. H. Väre. Alkoholism ja isiksus.
838. F. Eisen. Eesti NSV kooli- ja pedagoogilise mõtte ajaloo uurimisest ja koostamisest.
840. L. Aarma. Nekrutite kirjaoskusest 19. sajandi esimesel poolel.
847. E. Ernits. Õigeusu koolid 1840. aastatest 1880. aastate koolireformideni.
855. A. Liim. Keskkoolivõrgu areng Eestis 20. sajandi algul (kuni 1917. a.).
861. V. Sirk. Eesti merekoolid ja nende õpilaskond 1880. aastail.
869. A. Kennik. Üleminek nõukogude kutse- ja keskerihariduse süsteemile 1940.—1941. aastal.
875. A. Kits. Üldisele 7-klassilisele koolikohustusele üleminek sõjajärgsel taastamise ja sotsialismi ülesehitamise ajajärgul [1944—1950].

ОГЛАВЛЕНИЕ

793. И. Шевчук. В. И. Ленин о культурной революции.
798. А. Сукамяги. Знания учащихся в области профориентации и изменение этих знаний в процессе информации.
806. С. Янес. О некоторых проблемах профориентации.
809. С. Кера. Факторы, влияющие на формирование личности в переходном возрасте.
814. Р. Виркус. Воспитательные цели внеклассной спортивной деятельности.
820. О. Кярнер, А. Тельгмаа. О контрольных работах по математике в IV классе.
826. А. Саланди, Х. Сема. Об изучении истории и экономической географии зарубежных стран в IX классе.
832. Л. Киви. Подготовка к переходу детей из детского сада в школу.
834. Х. Вяре. Алкоголизм и личность.
838. Ф. Эйсен. Об изучении и издании истории школы и педагогической мысли в Эстонской ССР.
840. Л. Аарма. О грамотности рекрутов в I половине XIX века.
847. Э. Эрнитс. Православные школы с 1840-х гг. до школьных реформ 1880-х гг.
855. А. Лийм. Развитие сети средних школ в начале XX века (до 1917 г.).
861. В. Сирк. Эстонские мореходные училища в 1880-е гг. и их ученический состав.
869. А. Кенник. Переход на систему профессионального и среднего специального образования 1940—1941 гг.
875. А. Китс. Переход на всеобщее семилетнее образование в послевоенный период восстановления народного хозяйства и строительства социализма [1944—1950 гг.].

Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi rahvahariduse ajaloo sektori juhataja Endel Laul (vasakul) ja nooremteadur Väino Sirk.

Valter Reiljani foto

---

30 kop.

Индекс
78189

3.10.73.
Восточный
73-1128а

